

A. Durdyýewa

**RESMINAMALARY ABAT
SAKLAMAGYŇ WE OLARYŇ
DURKUNY DIKELTMEGIŇ
TEHNOLOGIÝASY**

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2019

UOK 378:651

D 80

Durdyýewa A.

D 80 Resminamalary abat saklamagyň we olaryň durkuny dikeltmegiň tehnologiýasy. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2019.

Bu okuw gollanmasy Türkmen döwlet medeniýet institutynyň Resminamalary saklamagyň we olaryň durkuny dikeltmegiň tehnologiýasy dersi boýunça okuw maksatnamasy esasynda ýazyldy.

Gollanmada arhiw işini öwrenmegiň, düzgünleşdirmegiň ylmy ugurlary, arhiw işiniň esasy aýratynlyklary, arhiw resminamalarynyň saklanylyşy, dol-durylyşy, seljerilişi giňişleýin beýan edilip, bu ugurda ýerine ýetirilmeli işler aýdyň kesgitlenilýär.

Okuw gollanmasy ýokary we ýörite orta hünär okuw mekdepleriniň talyplary üçin niýetlenilip, ondan döwlet we pudaklaýyn arhiwiň işgärleri, iş dolandyryş hem-de arhiw işi boýunça okuwlaryň diňleýjileri peýdalanyp bilerler.

TDKP № 192, 2019

KBK 32.98 ýa 73

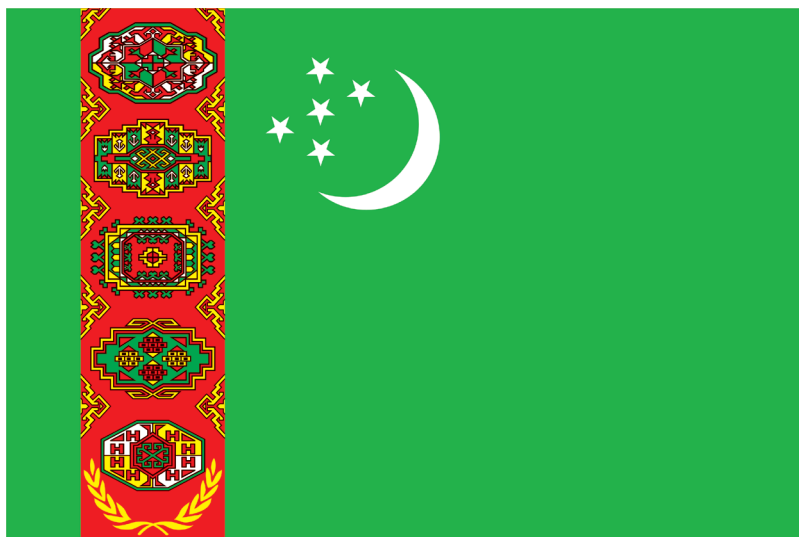
© A. Durdyýewa, 2019

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň öňünde.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaýtalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

**Türkmenistanyň Prezidenti
Gurbanguly Berdimuhamedow:**

– Arhiwlerde saklanylýan ýazgylar, resminamalar we beýleki materiallar biziň milli baýlygymyzyň örän möhüm bölegi bolup durýar. Ol halkymyzyň taryhydyr. ... Ýurdumyzyň arhiwleriniň maddy-enjamlaýyn binýadynyň pugtalandyrylmagy we döwrebaplaşdyrylmagy, olaryň işine dünýä tejribesinde ulanylýan täze usullaryň innowasion tehnologiýalarynyň giňden ornaşdyrylmagy Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Baş arhiw müdirliginiň önünde durýan örän möhüm wezipeleriň biridir.

GIRIŞ

Gahryman Arkadagymyzyň parasatly ýolbaşçylygynda ýurdumyzyň paýtagtynda, welaýat, etrap merkezlerinde, şäherlerinde, şäherçelerinde we obalarynda täze medeni-durmuş maksatly binalar, döwrebap desgalar, önümçilik kärhanalary gurulýar. Ýurdumyzda ähli ugurlar boýunça taryhy özgerişlere beslemäge, ykdysady kuwwatlygy artdyrmaga, halkymyzyň ýaşaýyş-durmuş derejesini has-da ýokarlandyrmaga gönükdirilen maksatnamalar üstünlikli durmuşa geçirilýär.

Hormatly Prezidentimiziň «Döwlet adam üçindir!» diýen baş ýörelgesinden gözbaş alýan bu giň möçberli işler häzirki döwürde ylym, bilim, medeniýet ulgamlarynda hem giňden ýaýbaňlandyrylýar.

Gahryman Arkadagymyzyň: «Biziň bilime, ylma aýratyn hormat goýýan halkymyz bar. Türkmen Oguz han döwründen bäri kitaby iň ýokary ruhy gymmatlyk, mukaddeslik saýypdyr»¹ diýen parasatly sözleri türkmen halkynyň kitaba goýýan belent sarpasyny, kitabyň jemgyýetiň esasy ruhy baýlyklarynyň biridigini nygtaýar.

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe ýurdumyzyň ministrliklerinde, pudaklaýyn edaralarynda, ýokary okuw mekdep-

¹ *Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmen medeniýeti. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2015, 12 s.*

lerinde ýöredilýän resminamalary arhiwleşdirmek, resminamalaryň saklanylyşyny arhiw işiniň kadalaryna laýyk derejede berjaý etmek meseleleri barha kämilleşdirilýär.

Häzirki döwürde arhiw işini öwrenmegiň, düzgünleşdirmegiň ylmy ugurlary ýüze çykarylýar. Bu ugurlary jikme-jik öwrenip, arhiw işiniň esasy aýratynlyklaryny kesgitlemek, arhiw resminamalarynyň saklanylyşyny, doldurylyşyny seljermek möhüm wezipeleriň biridir.

Hormatly Prezidentimiziň başlangyjy boýunça 2013-nji ýylyň 4-nji maýynda «Türkmenistanyň arhiwleri we arhiw işi hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň kabul edilmegi bu ugurda ýerine ýetirilmeli işleriň kanunçylyk-hukuk binýadyny has-da kämilleşdirdi.

«Türkmenistanyň arhiwleri we arhiw işi hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda Türkmenistanyň Prezidentiniň namalary, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň Kararlary esasynda Türkmenistanyň Döwlet arhiwleri döredilýär, üýtgedilip guralýar we ýatyrylýar.

Türkmenistanyň merkezi, welaýat we şäher döwlet arhiwleri Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny toplama-gy, hemişelik saklamagy, hasaba almagy we peýdalanmagy amala aşyrýarlar. Resminamalary aýap saklamak Türkmenistanyň döwlet arhiw edaralarynyň esasy wezipesidir. Resminamalar saklanylýan we ulanylýan wagtynda fiziki-himiki we mehaniki täsirleriň netijesinde käbir üýtgemelere sezewar bolýarlar, şol sebäpli hem olara dürli şikes hem-de zeper ýetýär (resminamalary, esasan, mör-möjekler, heň turşusy zaýalaýar).

Resminamalary dikeltmek we abatlamak iň möhüm işleriň biridir. Bu ugurda alnyp barylýan işler könelişen, zaýalanan resminamalary düzetmäge, ýetmeýän böleklerini ýelmemek arkaly ozalky durkuny dikeltmäge, ylmy we tejribe, amaly maksatlar üçin ulanmakdan ötri olaryň berkligini saklamaga we ömürlerini uzaltmaga niýetlenilen käbir amallary öz içine alýar. Resminamalar dikeldilýän wagtynda olaryň biologik we himiki zeper ýetenleri ýörite işlenilip bejerilýär.

Dikeldiliş işleri ýerine ýetirilýän wagtynda resminamalara zyýan ýetirmezlik, olaryň fiziki ýagdaýyna görä çemeleşmek arkaly olaryň ömürlerini uzaltmak üçin tehnologik işleriň ähli zerur düzgünlerini we talaplaryny berjaý etmek möhümdir. Dürli (adaty ýazuw, gazet,

papirus, kalka we beýleki kagyzlardaky) resminamalaryň berkligini dikeltmek boýunça bellibir toplumdaky çäreleriň ýerine ýetirilişiniň yzygiderliligini berk berjaý etmek, işde diňe oň synalyp görülen usullar, dikeldilýän resminama üçin zyýansyz jisimler we iş tärleri ulanylýar.

«Resminamalary abat saklamagyň we olaryň durkuny dikeltmegiň tehnologiýasy» atly bu okuw gollanmasynyň esasy maksady Türkmen döwlet medeniýet institutynyň «Kitaphanaçylyk» fakultetinde bilim alýan talyplara resminamalaryň abat saklanylmagyna we olaryň durkuny dikeltmäge niýetlenilen amallary öwretmekden ybaratdyr.

Gollanma 7 bölümden ybarat bolup, olar arhiwdäki resminamalarda dikeldiş işlerini geçirmegiň usullaryny özünde jemleýär, ýagny:

I bölümde kagyz we onuň häsiýetli aýratynlygy, kagyzlaryň görnüşleri, resminamalara tebigatyň täsiri, resminamanyň heň kömelekleri bilen zaýalanmasy, arhiw resminamalaryna zyýan beriji mör-möjekleriň ýetirýän zyýanlary hakynda gürrüň berilýär.

II bölüm Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalarynyň abat saklanylmagyny üpjün etmek maksady bilen geçirilmeli çäreleri, arhiwiň kadalaşdyryş işleri boýunça birnäçe meseleleri öz içine alýar. Bu bölümde umumy düzgünler, resminamalary çygyň zyýan ýetiriji täsirinden gorap saklamagy üpjün edýän temperatura-çyglylyk düzgünleri, resminamalaryň ýagtylygyň artykmaç täsirinden goralyp saklanylmagyny üpjün edýän ýagtylyk düzgünleri, arhiwiň jaýynyň ýangyn söndüriji we ýangyn hakynda habar beriji enjamlar bilen enjamlaşdyrylyşy hakynda gürrüň berilmegi onuň many-mazmunyny baýlaşdyrýar. Hususan-da, resminamalaryň biologik zeper ýetmelerden we hapalanmalardan goralyp saklanylmagyny üpjün edýän arassaçylyk gorag düzgünleri, resminamalary saklamagy guramak, aýawhanalara ýerleşdirmek, topografiýalaşdyrmak, fiziki-himiki taýdan işläp bejermek babatda giňişleýin gürrüň berilýär.

Şeýle hem, bu bölümde aýratyn gymmatly resminamalaryň ätiýaçlyk we peýdalanyş gaznasyny döretmek hakynda düşünje berilýär.

III bölümde resminamalary dikeltmek we ätiýaçlyk göçürme nusgalaryny döretmek boýunça merkezi barlaghananyň we onuň

hünärmenleriniň wezipeleri, esasan hem, arhiw resminamalarynyň howpsuzlyk kadalaryny üpjün etmek boýunça amala aşyrmaly işleriň dürli ugurlary beýan edilýär. Merkezi barlaghanada himiki serişdeler bilen işlenende howpsuzlyk düzgünleriniň berjaý edilişi, agyrylyk bilen baglanyşykly gorag enjamlary, bir pyçakly «Kaýum» kagyz kesiji enjamda, resminamalary tikmek üçin enjamda (deşiji enjam), tikin maşynynda, gaty kagyz üçin çalt waltsovka ediji we kesiji maşynda işlemek barada giňişleýin düşünje berilýär.

IV bölümde kagyz ýüzündäki resminamalaryň durkuny dikeltmegiň tehnologiýasy we maksady, resminamalaryň zaýalanmagynyň sebäpleri, dikeltmek üçin resminamany saýlap almak, iş ýerini taýýarlamak, dikeldiş işi üçin zerur kagyzlar we ulanylýan ýelimler, tebigy serişdelerden alynýan ýelimler, ýelimiň taýýarlanylşy, dikeltmek işiniň umumy usuly görkezilýär.

Esasy tehnologik işler, resminamalary tertibe salmak (daňysyny çözmek, kitapça görnüşli sökmek, tagta kagyzlary kitapça görnüşli sökmek, olary aýry-aýrylykda goýmak), tämizlemek, resminamalara ýeten zeperi bejermek, kagyzlary kitapça görnüşine salmak we sahaplamak, kitapçalamagyň tehnologik zygiderlilik giňişleýin beýan edilýär.

V bölümde arhiw resminamalarynyň saklanyş şertlerine bildirilýän talaplar öz beýanyny tapýar. Bu bölümde döwlet arhiwleriniň binalaryna we aýawhanalaryna bildirilýän talaplar, pudaklaryň, döwlet gaznalarynyň we pudaklaýyn arhiwleriň binalarynyň meýilleşdirilişi, aýawhanalar, arhiwiň barlaghana we önümçilik toplumynyň otaglary, resminamalary saklamagyň temperatura-çyglylyk düzgüni, aýawhanalary saklanyş serişdeleri bilen enjamlaşdyrmak, arassaçylyk düzgüni, ýer parçalaryna bildirilýän talaplar, arhiw binalary üçin ýer parçalarynyň ölçegleri, elektrik we ýangyna garşy enjamlar, resminamalaryň aýawhanalarda ýerleşdirilişi, elektron resminamalaryň saklanylmalý ýeri kesgitlenilýär.

Şeýle hem bu bölümde özära ýerleşdiriliş işlerini aýawhanalara bermegiň tertibi seljerilýär. İşleri ulagly daşamak we gaplara gaplamak, resminamalaryň fiziki-himiki taýdan abat saklanylmagyny üpjün etmek, resminamanyň ýagdaýynyň barlagyny geçirmegiň tertibi, işleri gözläp tapmagy guramak we netijelerini resmileşdirmek hakyn-da aýratyn nygtalýar.

VI bölümde işleri düzüm bölümlerinden pudaklaýyn arhiwe tabşyrmaga taýýarlamagyň we bermegiň tertibi öz beýanyny tapýar. Bu bölümde işleri doly ýa-da bölekleýin resmileşdirmek, işiň içindäki tagta kagyzlary belgilemek, işleriň tassyklaýjy ýazgysyny düzmek, işiň içerki ýazgylaryny düzmek, hemişelik (10 ýyldan ýokary) saklanymaga degişli işleriň sahaplaryny resmileşdirmek, işiň senesiniň ýazylyş düzgüni, guramanyň iş dolandyryşynda işleriň ýazgylaryny düzmek we resmileşdirmek hakynda düşünje berilýär.

VII bölümde resminamalaryň hasabyny ýöretmek barada düşünje berilýär. Bu bölümde düzgünler, hasaba alyş resminamalar ulgamy, gelip gowuşýan we ugradylýan resminamalaryň hasabyny ýöretmek barada maglumat berilýär. Şeýle hem bu bölümde aýratyn gymmatly işleri, ätiýaçlyk gaznasynyň resminamalarynyň göçürme nusgalaryny hasaba almak, Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny merkezleşdirilen esasyda döwlet hasabyna almak, resminamalaryň hasabyny ýöretmek barada giňişleýin gürrüň berilýär hem-de hasaba alyş resminamalarynyň ulgamyny döretmegiň usullary öwredilýär.

I BÖLÜM

KAGYZ WE ONUŇ HÄSIÝETLI AÝRATYNYLYGY HEM-DE RESMINAMALARA TEBIGATYŇ TÄSIRI

1.1. Kagyz we onuň häsiýetli aýratynlygy

Hormatly Prezidentimiziň parasatly ýolbaşçylygynda Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe öňde goýlan belent wezipeleri üstünlikli durmuşa geçirmek, Türkmenistanda arhiw edaralarynyň işini mundan beýläk-de kämilleşdirmek, türkmen halkynyň milli taryhy-medeni mirasynyň aýrylmaz bölegi we döwletiň maglumatlar gory bolan Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny raýatlaryň, jemgyýetiň, döwletiň bähbitleri üçin toplamagy, abat saklamagy, hasaba almagy, peýdalanmagy guramak maksady bilen giň möçberli işler alnyp barylýar.

Arhiwler halkymyzyň resminamalaýyn taryhy-medeni mirasynyň we durmuş tejribesiniň iňňän gymmatly genji-hazynasydyr. Olar türkmeniň geçmişini öwrenmek, şu gününi kämilleşdirmek, geljegini nurlandyrmak üçin örän uly ähmiýete eýedir. Arhiw diýlende, özünde gymmatly maglumatlary jemleýän resminamalaryň bir ýere toplanmagyna, gorap saklanylmagyna aýdylýan bolsa, resminama-hakykat ýüzündäki zatlar hem-de adamyň pikirleşiş işi hakynda hatyň, grafikanyň, fotosuratyň, fono we wideo ýazgylaryň üsti bilen ýa-da beýleki islendik usulda aňladylýan maglumatlar şekillendirilen maddy obýektdir. Arhiw resminamasy bolsa, özüniň ähmiýetliligi boýunça döwlet, jemgyýet, raýat üçin gymmatlylygynyň bolanlygy sebäpli, saklanylýan ýa-da saklanylmaga degişli resminamadyr.

Arhiw resminamalaryny ulanmakda, olary saklamakda, zaýalanan resminamalary dikeltmekde kagyzyň ähmiýeti örän uludyr. Resminamalaryň maglumatlarynyň aglabasy kagyza ýazylyar.

Hat ýazmak üçin gerek bolan kagyzyň gözlegi we ony taýýarlamagyň tilsimaty gadym döwürlerde-de adamlary gyzyklandyrypdyr. Mundan 11-12 asyr öň hat ýazmak üçin ilkinji çig mal bolan papirus-garydan taýýarlanan çig mal oýlanylýp tapylypdyr. Häzirki wagtda 5500 ýyl öň papirus kagyzyňa ýazylan hatyň daňysy saklanylýar. Papirus kagyzyňa hat ýazmaklyk III asyra çenli, esasan hem, Ortaýer

deñziniň ýurtlarynda giňden ýaýrapdyr. B.e.öň. II asyrda hat ýazmak üçin täze çig mal pergament (ham kagyzy) ýüze çykypdyr. Ol gymmat we gyt serişde bolupdyr.

Kagyzy ýasamak üçin haýwanlaryň süýümini ulanypdylar, ýagny çig ýüpek we ýüpek galyndylary, soňra bolsa ösümlük, çig mal hökmünde tut agajynyň çybyklarynyň gabygy, kenep, bambuk agaçlarynyň, pagtanyň süýümi, şeýle-de matalar, talaslar ulanylypdyr. Ýewropa ýurtlarynda kagyzy I asyrda ýasap başlapdylar. Russiýada birinji kagyzy degirmeni baradaky ýatlama 1576-njy ýyla degişlidir. Kagyzy XVII asyra çenli elde hünärmentçilik usulynda taýýarlapdylar. XVIII asyrda süýümi owardýan maşyn oýlanyp tapylypdyr. Şol enjamyň kämilleşdirilen görnüşi häzir hem ulanylýar.

1799-njy ýylda kagyzy ýasaýan enjam oýlanyp tapylyp, ol kämilleşmegiň uzak ýoluny geçipdir. Ýönekeý tagta kagyzy guýýan enjamdan häzirki zaman çylşyrymly enjama öwürlipdir. Bir gapdalyndan suwda eredilen goýy çig mal, beýleki gapdalyndan bolsa gury kagyzy top görnüşinde çykarylýar. XIX asyryň birinji ýarymyna çenli kagyzy ýasamaga çig mal hökmünde köne matalar, kendiriň galyndylary, täze matalaryň gyryndylary we köne kagyzylar ulanylypdyr. Kagyzy ýasamak üçin bu çig mal ýeterlik bolmansoň, 1843-nji ýylda agaç gabygyndan kagyzy ýasamak usuly ulanylyp, agaç garyndysyndan (dürli agaçlaryň suwda eredilen möçberinden) kagyzy ýasap başlapdylar.

1868-nji ýylda agaç garyndysyna köne mata garyndysy goşulypdyr. Kagyzyň öňki ýasalýş usullary onuň ömrüniň gysga bolmagyna getiripdir. Kagyzyň şu ýasalýş usuly XX asyryň başlaryna çenli dowam edýär. 1870-nji ýylda sellýulozanyň sulfat usuly bilen taýýarlanylýşy oýlanyp tapylypdyr. Sellýulozadan ýasalan kagyzy maýyşgak we ýokary hilli bolupdyr.

1880-nji ýylda sellýulozadan taýýarlanan usul oýlanyp tapylypdyr. Bu usul bilen ýasalan kagyzyň berkligi ýokary hilli, ýöne reňki sary bolupdyr. Şol sebäpli, hat ýazmak üçin ýaramsyz hasap edilipdir. Hloruň agardyjy häsiýetiniň açylmagy 1884-nji ýylda kagyzy agaçdan öndürýän ilkinji önümçilik kärhanasynyň gurulmagyna getiripdir. Emma hloruň kagyza edýän täsiriniň ýeterlik öwrenilmezligi onuň hiliniň peselmegine getirýär. Soňky barlaglaryň netijesinde sulfat-sellýulozadan ýasalan kagyzy sulfat usulynda ýasalanda, kagyzyň ömrüniň uzak bolýandygyny görkezdi.

Dikeldiş üçin ulanylýan kagyzlaryň ähmiýeti barada gürrüň edenimizde, dikeldijiniň esasy serişdesi bolup kagyz hyzmat edýär. Dikeltmäniň hili ulanylýan kagyzyň düzümine, häsiýetine baglydyr we dikeldilen serişdäniň ömrüniň uzak bolmagyna peýdasy bardyr. Dikeltmek üçin kagyz saýlananda olaryň käbir häsiýetleri göz önüne tutulýar. Olaryň möhüm görkezijisi bolup, mehaniki görkezijiligi, turşulygy, galyňlygy, kagyzyň reňki degişlidir. Kagyzlar özüniň häsiýetli aýratynlygy boýunça birnäçe görnüşlere bölünýärler.

Mikalent kagyz. Bu uzyn süýümlü pagtadan taýýarlanylýar. Ol inçe, çeye we berk bolýar. Mikalent kagyzyň şunuň ýaly häsiýetleri bolany üçin häzirkä döwürde hem esasy serişde bolup durýar we onsuz dikeldiş işini geçirmek mümkin däldir. Ýazgyly kagyzyň ýerleri, uly göwrümlü serişdeler we resminamalaryň gyalary bejerilende mikalent kagyz giňden ulanylýar. Mikalent kagyz bilen işlenilende, onuň käbir aýratynlygy göz önüne tutulmalydyr. Ol beýleki kagyzlardan tapawutlylykda, ýelimi özüne köp siňdirýär. Dikeldilýän kagyz mikalent kagyzyň ýalpyldysyz ýüzi birtaraplaýyn örtülýär. Ýelim çalmandan soň mikalent kagyzyň öl hasa bilen süpürmeli. Ol kagyz resminamalar, gazet-žurnallar, kartalar dikeldilende gaýçy bilen kesmeli.

Kondensator kagyz. Dikeldişde ulanylýan kondensator kagyzyň iki görnüşi: gyzylymytyl goňur we ak reňklisi bolýar. Kondensator kagyz kagyzlaryň içinde iň ýukasy bolup, onuň galyňlygy 12–15 mikron. Bu kagyz ýazgynyň bölünen ýerini we ýazgynyň dargan ýerini berkitmek üçin ulanylýar. Kondensator kagyz dikeldilýän kagyzyň iki tarapyndan hem ýelimlenilýär. Bu kagyz ýelimlenende zaýalanmazlygy üçin ony biraz ölleme maslahat berilýär. Kagzyň eplenen ýeri üçin kondensator kagyz ulanylanda hem biraz ölleme gerek.

Esas kagyz. Esas kagyz kagyzyň ýetmedik ýerlerini doldurmak üçin ulanylýar. Esas kagyz dürli galyňlykda bolup, berkligi bilen tapawutlanýar.

Ýüpekçe kagyz. Ýüpekçe kagyz ýuka bolýar. Ol kagyz berkitmek üçin ulanylýar.

Sorujy kagyz. Dikeldişden soň kagyzyň çalt guramaklygy üçin dikeldilen kagyzlary bilen basgyja çenli kagyzyň arasynda sorujy ka-

gyzlar goýulýar. Pergament basgyçlananda üstüne we aşagyna sorujy kagyzzar goýulýar. Şeýle hem olar çig mal agardylanda we ýuwulanda aramlaşdyrmak üçin ulanylýar.

Parafinlenen kagyzzar. Kagyzzar we jiltler basgyçlananda kömekçi kagyzzar hökmünde ulanylýar. Parafinlenen kagyzzar sahypalaryň arasynda goýulýar we olaryň ýelmeşmezligine ýardam edýär.

Kagyzzaryň görnüşleri. Häzirki zaman kagyzzarynyň birnäçe görnüşleri bar:

Çaphana kagyzzar 3 görnüşli bolup, olar:

a) Kitap üçin çaphana kagyzzar;

b) Žurnal üçin çaphana kagyzzar;

ç) Gazet üçin çaphana kagyzzar.

Ofset kagyzzar. Onuň hem birnäçe görnüşü bar. Ofset kagyzzardan kiçi ölçegli sözlük çap edilýär.

Melowannyý (mellenen) kagyzzar. Bu kagyzzara suratlar çekilýär.

Forzas kagyzzar. Ol goşa görnüşli bolup, ak ýa-da sary reňklidir. Forzas kagyzzar kitaplaryň sahaplaryna örtülýär.

1.2. Resminamalara tebigatyň täsiri

Mälim bolşy ýaly tebigat, esasan, bakteriýalardan, kömeleklerden, ösümlüklerden we haýwanat dünýäsinden durýar. Olar adamzadyň durmuşyna peýdaly ýa-da zyýanly täsirini ýetirip bilýärler. Şu nukdaýnazardan, resminamalar bilen işlenilende, tebigatyň adamlara ýetirýän täsirini öwrenmek arhiw işinde esasy zerurlyklaryň biridir.

Resminamanyň maddy binýadynyň biozaýalanmasy. Resminamanyň mikrobedenjikler–bakteriýalar, mikroskopiki kömelekler, mör-möjekler we gemrijiler bilen zaýalanmasynda onuň *biozaýalanmasy* diýilýär. Resminamalaryň biozaýalanmasy aýawhanalarda haçanda ýylylyk, çyglylyk, arassaçylyk düzgünleri berjaý edilmedik ýagdaýynda, ýagny resminamalary zaýalaýan jandarlaryň garşysyna öz wagtynda täsirli önüni alyş işleriniň geçirilmeyän ýerlerinde döreýär.

Resminamalaryň bakteriýalar bilen zaýalanmasy. Bakteriýalaryň döremegi üçin hökman çyglylyk zerur. Olar yzgarly ýerlerde köpeliş, kagyzzaryň sellýulozasyny dargadyp iýmitlenýärler we şol ýer-

de uly üýşmegi döredýärler. Şondan başga-da bakteriýalar deriniň kollagenini dargadýarlar. Olar kitap sahaplaryna uly zyýan ýetirýärler.

Bakteriýalaryň köpelen ýerlerinde kagyzyň we sahabyň berkligi ýitýär. Bakteriýalar kagyzyň we deriniň ýüzünde gara reňkli tegmilleri galdyrýarlar. Aýyrmasy örän kyn bolan bu tegmiller kagyzyň we deriniň görkünü peseldýär.

Bakteriýalara un, krahmal, haýwanat ýelimleri ýaly tebigy serişdeler iýmit serişdesi bolup hyzmat edýär. Şonuň üçin, ilkinji nobatda, olar resminamanyň ýelimlenen ýerlerini zaýalaýarlar.

Resminamany bakteriýalardan goramaklygyň iň gowy usuly, ol hem aýawhanada çyglylyk we temperatura düzgünlerini pugta berjaý etmekdir.

Bakteriýalara häsiýetnama. Bakteriýalara owunjak biröýjükli hem-de hlorofil bolmadyk bedenjikler degişlidir. Olary ýönekeý göz bilen görüp bolmaýar. Onuň üçin birnäçe esse ulaldýan mikroskop ulanylýar. Bakteriýalar hemme ýerde howada, toprakda we suwda ýaýrandyrlar. Olaryň 2500 görnüşi bolup, yzgarly ýerde çalt köpelip ösýärler. Bakteriýalar dürli iýmit – et, gök, şire we süýt önümlerinde duş gelýär. Olar çüýreyän organiki galyndylarda örän köp bolýar. Bakteriýalar özleriniň daşky keşbi boýunça taýajyk, togalak we sapajyk şekilli bolýarlar. Bakteriýalaryň öýjüginin daşynda gabyk örtügi, içinde bolsa sitoplazmasy bolýar. Sitoplazmada organoidler ýerleşýär. Bakteriýalar ikä bölünmek ýoly arkaly köpeliýärler. Ýaş öýjükler amatly şertlerde çalt ösýär. Bir öýjükden bölünmek arkaly 5 sagadyň dowamynda 1024 sany täze bakteriýalar emele gelýär. Bakteriýalar amatsyz şertlerde gyrylýarlar ýa-da özleriniň ýaşawyş derejesini togtadýarlar. Şonda olaryň sitoplazmasy ýygrylýar. Öýjügi bolsa şar şekilli pugta systa öwrülýär. Systanyň hekli bardasy bolup, ol daşky gurşawa çydamly bolýar. Bakteriýalar peýdaly we zyýanly bolýar. Peýdaly bakteriýalara turşajy, çüýreyji we toprak bakteriýalary girýär. Zyýanlylara bolsa, ösümlüklerde we haýwanlarda kesel dörediji bakteriýalar degişlidir. Zyýanly bakteriýalar golýazma kitaplaryna uly zyýan ýetirýärler. Olar kagyzyň sellýulozasyny we deriniň karotin belogyny dargadýan bakteriýalardyr. Kesel dörediji bakteriýalar arhiwiň işgärlerine we okyjylaryna hapa resminamadan geçip bilýär. Olar adamlara dem alyş ýollary, iýmit we suw arkaly geçýärler. Kesel

dörediji we resminamalara zyýan ýetirýän bakteriýalara garşy önüni alyş we goraýyş çärelerini wagtynda geçirmeli. Olara garşy zäherli himiki maddalar ulanylýar.

1.3. Resminamanyň heň kömelekleri bilen zaýalanmasy

Kömelekler öz düzüminde hlorofil saklamaýarlar. Kömelekleriň 100 müňden hem köp görnüşi duş gelýär. Olaryň bedenleri gifli sapaklardan durýar. Kömelekler birnäçe topara: telpekli, pos, garabaş we heň kömeleklerine bölünýär. Heň kömelekleri aýawhana şertlerinde resminamalara uly zyýan ýetirýär. Şolaryň 300-den gowragy kagyzyň, pergamentiň, deriniň, nah matalaryň, sapaklaryň we beýleki resminama serişdeleriniň ýüzünde ösüp bilýär.

Heň kömelekleri amatly şertlerde çalt köpelip, uly topar döredýärler. Bu toparlaryň reňkleri ak, gara, gök, ýaşyl we goňur bolýar. Heň kömelekleriniň gurluşyny diňe mikroskopda görmek bolýar. Olaryň her bir sapajygy uzyn öýjükdən ybaratdyr. Şahalanýan sapaklar örüm emele getirýärler. Şol sapaklaryň ujunda garabaşlar ösüp, ondan köp mukdarda ownuk heňler emele gelýär. Bu ownuk heňler howanyň akymy bilen hemme ýere ýaýraýar. Olar amatly şertlerde gögerip, täze heň kömelekleriniň toparyny döredýärler. Heň kömelekleri miseli (gifler) bilen köpelip bilýärler. Bu köpeliş bolsa wegetatiw köpelişe degişlidir. Heň kömelekleri gögerende golýazma serişdelerine – ýelime, kagyza, matalara, derä gifli sapaklaryň kömegi bilen fermentleri bölüp çykarýarlar we şol fermentleriň kömegi arkaly organiki maddalara dargadyp iýmitlenýärler. Zyýanly heň kömelekleriniň önüni almak üçin aýawhanalary arassa saklamaly.

Kömelekler ownuk heňler arkaly köpelip, ösýän ýerlerinde ýüzi tozgalanyp duran örüm görnüşinde bolýar. Kömelekleriň topar bolan tozga ýerlerini süpüreniňde aňsatlyk bilen aýrylýar. Kömelekleriň ösmegi üçin hökman ýylylyk we çyglylyk zerur. Otag temperaturasy 25°-dan, aram çyglylygy 70%-den geçende, kömelekleriň ownuk heňleri ösüp başlaýar. Kömelekleriň käbir görnüşleri has pes temperaturada we çyglylykda ösüp bilýär. Kömelekler resminamalar üçin örän howpludyr. Olar öz fermentleriniň kömegi bilen süýümleriň sellýulozasyny bütinleýin dargadýarlar.

1-nji surat. Kitapda heň kömelekleriniň döremegi

Kömelekleriň ösen ýerlerinde kagyzyň berkligi ýitýär, kitabyň sahypalary gaçýar (*1-nji surat*). Kömelekleriň käbir görnüşleri kagyzyň ýüzünde sary, mele, gyzyl, gara, goňur reňkli pigment tegmilleri galdirýar. Aýyrmasy örän kyn bolan bu tegmiller kagyzyň görkünü gaçyrýar.

Agaç süýüminden taýýarlanan kagyzlara garanyňda, pagta süýüminden ýasalan kagyzlar heň kömelekleriniň täsirine has durnuklydyr. Derili we pergamentli jiltlerde hem heň döreyär.

Resminamalary heň kömeleklerinden goramaklygyň iň gowy usuly, ol hem aýawhanada temperatura, çyglylyk düzgünlerini pugta berjaý etmeklikdir.

Aýawhanalarda geçirilýän gözegçilikleriň netijesinde, ýüze çykarylan zaýаланan kitaplar saýlanyp alnyp, kömelekleri ýok etmeklik üçin dermanlanyp zyýansyzlandyrylýar. Resminamalardaky kömelekleriň sporalarynyň daşynda gaty örtügi barlygy sebäpli, olar daşky gurşawyň täsirine has durnuklydyrlar.

1.4. Resminamalaryň mör-möjekler bilen zaýаланmasy

Resminamalara mör-möjekler örän uly zyýan ýetirýär. Kitaphanalarda deri, ýüň we haýwan ýelimleri bilen iýmitlenýän deri iýiji tomzak; un, haýwan ýelimleri bilen iýmitlenýän çörek ýonuju; krah-

maly gowy görýän tozinura «kümüş balyjak» atly mör-möjekler has köp duş gelyär (2-nji surat). Golýazma kitaplaryna saçakçylar, sary garynjalar, kitap bitleri, güýeler hem uly zyýan ýetirýärler.

Gadym döwürlerden bäri resminamalar mör-möjeklerden goralydyr. Biziň eýýamymyza çenli papiruslary mör-möjeklerden goramak üçin olara kedr ýagy çalnydyr. Şu maksat bilen resminamalaryň sahypalarynyň arasynda ýiti ysly ösümlikleriň ýapraklary ýa-da gülleri salnyp goýlupdyr. Golýazma saklanylýan tekjelere gorçisa, gara burç, zäk sepilipdir. Derili sahaplar bilen iýmitlenýän tomzaklaryň gurçuklary golýazma sahypalaryna geçmez ýaly, onuň jildine gurşun bölegini goýupdyrlar.

2-nji surat. Arhiw resminamalarynda duş gelyän mör-möjekler

Mör-möjekli resminamalar beýleki resminamalardan aýry ýerde saklanylýar we zyýansyzlandyrylýar. Bu mör-möjekleriň resminamalaryň ep-esli bölegine degenligi we olary aýawhanalaryň dürli ýerlerinde tekjelerde, poluň agaçlarynyň arasynda döränligi ýüze çykarylan halatynda, aýawhananyň tutuşlygyna zyýansyzlandyrylmagy, arassaçylyk işleriniň geçirilmegi zerurdyr. Aýawhanalarda heň tutan resminamaly gutular ýüze çykarylan resminamalaryň saklanylýan jaýlaryny heňden arassalamak boýunça gyssagly çäreler geçirilmelidir. Heň tutan resminamalar arabaglanyşdyrylyp zyýansyzlandyrylmalydyr. Heňlän resminamalar saklanylýan tekjeler, şkaflar, gutular formalin garyndyly 3,5%-li erginli mata bilen süpürilýär.

Diwarlaryň gyalary, ýokarlary heň tutan halatynda olaryň ýüzi formalin ergini siňdirilen matalar bilen süpürilýär. Aýawhanada arassaçylyk işlerini geçirmek üçin arhiwiň iş meýilnamasynda arassaçylyk günleri göz önüne tutulýar. Aýda azyndan bir gün arassaçylyk işi geçirilýär.

Resminamalarda heň kömelekleri, esasan, sahabyň daş ýüzünde emele gelip başlaýar. Heňiň emele gelmegine sahaplanmak üçin ulanylýan ýelimler sebäp bolýar. Resminamalary saklamagyň düzgünleriniň berjaý edilmezligi, aýawhanalarda ýokary çyglylygyň, heňiň emele gelmegine sebäp bolýar. Heňiň ýüze çykmagyna kagyzyň düzümine goşulýan neti hem sebäp bolup bilýär. Tebigatda duş gelyän onlarça mün görnüşli kömelekleriň arhiw resminamalarynda 150 görnüşine gabat gelinýär. Resminamanyň heň tarapyndan iňňän çalt zaýalanýan wagtlary duş gelyär. Gaty çyglanan serişdäniň birnäçe günüň dowamynda zaýalanýandygyny hasaba alypdyrlar. Heň kömelekleriniň çylşyrymly gurluşy bolup, iki uly topara bölünýärler. Olar:

- biröýjüklü heňler;
- köpöýjüklü heňler.

Öz ýaşaýan ýerleri boýunça heň kömelekleri aşakdaky ýaly bolýarlar:

- Fito-filnius – ösümlükleriň düzüminde ýaşaýan heň kömelekleri;
- Zoo-filnius – jandarlaryň düzüminde ýaşaýan heňler;
- Cidro-filnius – suwda ýaşaýan heň kömelekleri;
- Geo-filnius – toprakda ýaşaýan heň kömelekleri;
- Lito-filnius – daşdaky ýaşaýan heň kömelekleri;
- Dimo-filnius – adamyň ýaşaýan ýerinde gabat gelyän heň kömelekleri.

Resminamalary abat saklamak, olaryň zaýalanmagyna ýol bermezlik üçin arhiw jaýlarynda berjaý edilmeli ýörite talaplar hem bar, ýagny resminamalaryň aýawly saklanylmagyny üpjün etmek üçin pudaklaýyn arhiwde hem aşakdaky agzalan işler geçirilmelidir:

- resminamalary saklamak üçin amatly şertler döredilmeli;
- resminamalar aýawhanalarda saklanylmaly we olary bellibir ýerlerde ýerleşdirmeli;

- işleriň arhiwden berliş tertibi berjaý edilmeli;
- resminamalary hasaba alyp, olaryň barlygyny, ýoklugyny hem-de ýagdaýyny barlap durmaly;
- resminamalaryň fiziki-himiki taýdan aýawly saklanylmagyny üpjün etmeli.

Resminamalary saklamagyň amatly şertleri aşakda sanalan usullar arkaly üpjün edilýär:

- pudaklaýyn arhiwe jaý bermek hem-de olarda wagtly-wagtynda abatlaýyş işlerini geçirip durmak;
- arhiwiň jaýlaryny ýangyn söndüriji gorag hem-de ýangyny duýduryjy enjamlar bilen enjamlaşdyrmak;
- resminamalary saklamak üçin ýöriteleşdirilen enjamlardan peýdalanmak;
- arhiwiň jaýlarynda oňaly howa gurşawyny, çyglylyk we ýagtylyk düzümini döretmek, arassaçylyk çärelerini geçirmek.

Bakteriýalar. Bakteriýa diýlip ösümlik dünýäsiniň mikroorganizmlerine aýdylýar. Bakteriýalaryň köpüsi biröýjükli ösümliklerdir. Olar özara baglanyşykda ýa-da tutuş bir birleşen görnüşinde gabat gelýärler. Olar daşky görnüşleri boýunça üç topara bölünýärler. Şar, taýak, silindr ýa-da her hili görnüşli bolýar. Bakteriýalaryň ösüşinde kislorod talap edýän görnüşleri-de, kislorodsyz ösýän görnüşleri-de bar.

II BÖLÜM

ARHIW GAZNASYNYŇ RESMINAMALARYNYŇ ABAT SAKLANYLMAGYNY ÜPJÜN ETMEK ÜÇIN GEÇIRILMELI ÇÄRELER

2.1. Umumy düzgünler

Türkmenistan Garaşsyzlygyny alandan soň, 1992-nji ýylyň 23-nji ýanwarynda arhiw işi barada kabul edilen ilkinji hukuk resminamasy – «Türkmenistanyň Milli arhiw fonduny döretmek hakynda»² Türkmenistanyň Prezidentiniň Permany esasynda Türkmenistanyň çäklerinde arhiwleriň, arhiw gaznalarynyň we arhiw toplumlarynyň döwlet tarapyndan saklanylmagyny üpjün etmegiň hukuk esaslary goýuldy.

Şol esaslara laýyklykda, Permanda Türkmenistanyň çäklerindäki her bir edaranyň, guramanyň we kärhananyň ýolbaşçysynyň öz ýolbaşçylyk edýän edarasynyň resminama dolanyşygynyň guralyşyna we ol resminamalaryň abat saklanylyşyna jogapkärdikleri belgenildi.

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe Gahryman Arkadagymyzyň parasatly baştutanlygynda ýurdumyzda arhiw işini ösdürmek, resminamalaryň aýawly, talabalaýyk saklanylyşyny üpjün etmek boýunça alnyp barylýan işler has-da kämilleşdirilýär.

Hormatly Prezidentimiziň başlangyçlary boýunça 2013-nji ýylyň 4-nji maýynda kabul edilen «Türkmenistanyň arhiwleri we arhiw işi hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda, döwlet häkimiýet we dolandyryş, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet we ýerli öz-özüňi dolandyryş edaralary, eýeçiligiň ähli görnüşlerindäki kärhanalar, edaralar we guramalar belgenilen möhletleriň dowamynda arhiw resminamalarynyň, şol sanda şahsy düzüm boýunça resminamalaryň abat saklanylmagyny üpjün etmäge borçludylar.

Milli arhiw gaznasynyň seýrek duş gelýän we aýratyn gymmatly resminamalary saklamagyň, hasaba almagyň hem-de peýdalanmagyň aýratyn düzgünine degişlidirler. Bu resminamalaryň ätiýaçlyk nusga-

² «Türkmenistanyň Milli arhiw fonduny döretmek hakynda» Türkmenistanyň Prezidentiniň Permany.//Türkmen arhiwi.-1993. № 1-2., 6 s.

lary döredilýär. Arhiw resminamalaryny seýrek duş gelýän we aýratyn gymmatly resminamalara degişli etmegiň, şeýle hem olaryň ätiýaçlyk nusgalaryny döretmegiň hem-de saklamagyň tertibi Baş arhiw müdirli­gi tarapyndan belleni­lýär.

Döwlete degişli bolmadyk kärhanalar, edaralar we guramalar öz hereket edip gelýän döwrüniň bütin dowamynda döreden resminama­larynyň Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasyna degişli edilmeginiň mümkindigi baradaky mesele çözülýänçä, olaryň abat saklanylma­gyny üpjün edýärler.

Döwlet häkimiýet we dolandyryş, ýerine ýetiriji ýerli häkimiýet we ýerli öz-özünü dolandyryş edaralary, eýeçiligiň ähli görnüşlerin­däki kärhanalar, edaralar we guramalar, şeýle hem jemgyýetçilik bir­leşikleri Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny hem-de şahsy düzüm boýunça resminamalary özleriniň döredýän pudaklaýyn arhiwlerinde wagtlaýyn saklamagy, hasaba almagy we peýdalanmagy amala aşyrýarlar, şeýle hem Türkmenistanyň Ministr­ler Kabinetiniň ýanyndaky Baş arhiw müdirli­gi tarapyndan belleni­len kadalara we ölçeglere laýyklykda, olary ýörite jaýlar, enjamlar we işgärler bilen üpjün edýärler.

Arhiw resminamalaryny abat saklamagy üpjün etmeklik resmi­namalaryň saklanyş şertlerini guramagyň talaplaryna laýyk gelýän, olaryň ýitmegini aradan aýyrýan hem-de fiziki durkunyň bolmalysy ýaly hem-de kadaly düzgünde saklanylmagyny üpjün edýän çäreleriň tutuş toplumynyň geçirilmegini öz içine alýar.

2.2. Resminamalary saklamagyň düzgünleri

Arhiw işinde möhüm wezipeleriň biri bolan resminamalary sak­lamagyň düzgünleri doly we takyk derejede berjaý edilmeli işlerdir. Bu resminamalaryň saklanyş şertleriniň jemi bolup, ol aşakdakylara bölünýär:

- resminamalary howa gurşawynyň hem-de çygyň zyýan ýetiriji täsirinden gorap saklamagy üpjün edýän çyglylyk düzgüni;
- resminamalary ýagtylygyň artykmaç täsirinden gorap saklama­gy üpjün edýän ýagtylyk düzgüni;
- resminamalary biologik zeper ýetmelerden we hapalanmalar­dan gorap saklamagy üpjün edýän arassaçylyk düzgüni;

– resminamalaryň ogurlanmazlygyny, ýitirilmezligini, rugsatsyz arhiwden daşa çykarylmalazlygyny üpjün edýän gorag düzgüni.

2.3. Resminamalary saklamagyň amatly şertleri

Arhiw işiniň möhüm bölegi bolup durýan resminamalary saklamagyň iň gowy we amatly şertleri şu aşakdaky ýerine ýetirilmeli işler arkaly üpjün edilýär:

– döwlet arhiwiniň jaýlaryny gurmak, olaryň durkuny täzelemek we abatlamak;

– arhiwleri ýangyn söndüriji serişdeler, gorag we ýangyn howpuny duýduryjy enjamlar bilen enjamlaşdyrmak;

– aýawhanalaryň jaýlarynda resminamalary saklamaga amatly howa gurşawyny–çyglylyk düzgünini döretmek üçin tehniki serişdelerden peýdalanmak, arassaçylyk çärelerini geçirmek;

– resminamalar saklanylýan ýörite serişdelerden (tekjeler, şkaflar, gapyrjaklar we ş.m.) peýdalanmak.

2.4. Arhiwiň binalaryna, jaýlaryna we aýawhanalaryna bildirilýän talaplar

Häzirki wagtyň kadalaşdyryjy resminamalaryna laýyklykda, arhiwiň binalaryna we jaýlaryna bellibir talaplar bildirilýär. Şol talaplar dürs berjaý edilende, arhiw resminamalarynyň saklanyş şertleri dogry emele gelýär.

– resminamalary howa gurşawynyň hem-de çygyň zyýan ýetiriji täsirinden gorap saklamagy üpjün edýän temperatura-çyglylyk düzgünleri;

– kagyz ýüzüne ýazylan resminamalaryň uzak wagtlap saklanmagyny üpjün etmek üçin aýawhanalarda olary saklamagyň amatly howa gurşawy – çyglylyk düzgüni.

Bu şertleri berjaý etmek maksady bilen, arhiw aýawhanalarynda +17+19°C, 50–55% otnositel çyglylyk döredilýär. Şu ýagdaýy saklamak üçin howalandyрма ulgamyndan peýdalanlyýar. Aýawhanalaryň jaýlarynda, kada bolşy ýaly, howa akymy arkaly we ýejejiretme

bilen utgaşdyrylan howa arkaly ýyladyş ulgamy ulanylýar. Arhiwiň beýleki jaýlarynda suw arkaly merkezleşdirilen ýyladyş ulgamy peýdalanylýar. Howa akymy arkaly ýelejiretmek bilen utgaşdyrylan ýyladyş ulgamynda howany çyglandyrmagy hem-de çalşyryp durmagy saklamak maslahat berilýär.

Howanyň ýagdaýy 17–3°C, degişli çyglylyk bolsa 50–10%-de saklanylýar. Audiowizual we maşynlaryň kömegi bilen okalýan (elektron) resminamalar zerur bolan ýagdaýynda uzak wagtyň dowamynda saklamak üçin howanyň çyglylyk derejesini görkezijiler aşakdaky kadalara laýyk gelmelidir:

Aýawhanalarda suw bilen ýyladylýan ulgamy resminamalary amatly ýagdaýda saklamak düzgüni gözegçilik-ölçeg işlerini alyp baryjy enjamlaryň (howanyň gyzgynlygyny), çyglylyk ölçeýji termometr, psihometrleriň görkezijileri esasynda ýerleşdirmek we ýylatmak arkaly amala aşyrylýar.

Enjamlar her bir aýawhananyň esasy geçelgesiniň ugrunda ýyladyjy we ýelejirediji ulgamlardan daşda tekjelere berkidilip goýulýar. Resminamalaryň saklanyş düzgünine howanyň klimatik ölçeglerini, howanyň temperaturasyny, derejesini hem-de degişli çyglylygyny aşakdaky tertipde yzygiderli ölçäp durmak arkaly gözegçilik edilýär:

Salkynlaşdyrylan aýawhanalarda hepdede azyndan 1 gezek, gözegçilik işlerinde ulanylýan enjamlaryň görkezmeleri ýörite tutulan bellige alyş žurnalyna ýazylýar. Şol žurnalda temperaturanyň we howanyň çyglylygyny ölçeýji esbaplaryň görkezen maglumatlary dogry beýan edilmelidir.

2.5. Resminamalary saklamagyň temperatura-çyglylyk düzgüni

Bu düzgün howa sazlaýjy ulgamy bilen enjamlaşdyrylan aýawhanalaryň otaglarynda resminamalaryň görnüşleriniň aýratynlyklaryny hasaba alýan amatly çyglylygyň saklanmagyny üpjün edýär.

Resminamalaryň uzak wagtlap abatlygyny üpjün etmek üçin aýawhanalarda amatly temperatura-çyglylyk düzgüni göz önünde tutulýar:

– kagyz göterijisindäki resminamalar üçin temperatura $+17+19^{\circ}\text{C}$, degişli çyglylyk 50– 55%;

– plýonka (ýukajyk perde) göterijilerdäki resminamalar üçin gara-ak $+15^{\circ}\text{C}$, howanyň otnositel çyglylygy 40 – 50% we reňkli $+2 + 5^{\circ}\text{C}$, howanyň degişli çyglylygy 40 – 55%;

– magnit lentalaryndaky we disk göterijilerdäki resminamalar üçin temperatura $+15+20^{\circ}\text{C}$, howanyň degişli çyglylygy 50 – 65%;

– magnit disklerindäki we disk toplaýjylaryndaky resminamalar üçin $+8+18^{\circ}\text{C}$ we 45–65%;

– optiki disklerdäki resminamalar üçin $+10+23^{\circ}\text{C}$ we 20–50%;

– kino plýonkadaky resminamalar üçin nitro esasly gara-ak; temperatura $+10^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl, reňkli, temperatura $+5^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl;

– howpsuz esasly – gara-ak – temperatura $+15^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl, reňkli: temperatura $+5^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl;

– fotoresminamalar üçin: gara-ak–temperatura $+15^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl; reňkli-temperatura $+5^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl.

– kino plýonkadaky resminamalary we fotoresminamalary saklamak üçin zerur bolan howanyň degişli çyglylygy 40–50% bolup durýar.

Audiowizual resminamalary temperaturanyň we yzgaryň zyýanly täsirinden goramak üçin aýawhanalarda temperatura-çyglylyk düzgünleri göz önünde tutulýar:

Kinoresminamalar: gara-aklar üçin howanyň temperaturasy $+15^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl, reňkliler üçin $+5^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl howanyň otnositel çyglylygy 40–55%, plýonkadaky fotoresminamalar: gara-aklar üçin howanyň temperaturasy $+15^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl, reňkliler üçin $+5^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl, howanyň otnositel çyglylygy 40–55%;

Aýnadaky fotoresminamalar: gara-aklar üçin howanyň temperaturasy $+15+20^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl, howanyň degişli çyglylygy 40–55%; kagyzdaky fotoresminamalar: gara-aklar üçin howanyň temperaturasy $+15+20^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl, reňkliler üçin $+2 +4^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl, howanyň degişli çyglylygy 40–55%; magnit lentasyndaky we disk göterijilerdäki resminamalarda: howanyň temperaturasy $+15^{\circ}+20^{\circ}\text{C}$ -den ýokary däl, howanyň degişli çyglylygy 50–65%. Temperaturanyň ($+5^{\circ}\text{C}$) we degişli çyglylygyň ($+10\%$) üzül-kesil üýtgemeginden gaça

durmalı. Aýawhanalarda temperaturanyň we çyglylygyň üzül-kesil üýtgemegine ýol berilmeyär.

Elektron göterijileri saklamagyň temperatura-çyglylyk düzgüni aşakda görkezilýär:

Arhiwler taslanýlanda 50 ýylyň dowamynda resminamalaryň häsiýetleriniň saklanmagyny üpjün etmek maksady bilen poliefir magnit lentalarynyň 50% otnositel çyglylykda we +11°C temperaturada (ISO 18923) saklanýlmagyny göz önünde tutmak gerek, CD-R optiki diskler üçin şol bir möhlet 50% degişli çyglylykda we +10°C temperaturada (ISO 18927); WORM diskler üçin 50% otnositel çyglylykda we +3°C temperaturada (ISO 18925) saklamak arkaly üpjün edilýär (*1-nji tablisa*).

1-nji tablisa

Göterijiniň görnüşi	Ölçeme	Guramanyň arhiwleriniň işiniň esasy düzgünleri	ISO 18923				ISO 18925	
			Saklama		Döwürleýin gysarmalar*		Saklama	Döwürleýin gysarmalar*
			10 ýyl	50 ýyl	10 ýyl	50 ýyl		
Magnit lentalary we disk toplaýjylar	temperatura	+15+20°C						
	degişli çyglylyk	50-65%						
Efir magnit lentalary	temperatura		+23°C	+11°C	< 2°C	< 2°C		
	degişli çyglylyk		50%	50%	10%	5%		
Optiki diskler	temperatura						+25°C	< 10°C
	degişli çyglylyk						20-50%	< 10%

Elektron göterijileri saklamagyň temperatura-çyglylyk düzgüni

Elektron göterijileri saklamak üçin howany sazlaýjy ulgamy ulanylýar. Aýawhanalaryň otaglarynda, adatça, howa çalşygyny geçiriji bilen utgaşdyrylan howa ýyladyş ulgamy, arhiwiň galan ähli jaýlarynda bolsa merkezi suw arkaly ýyladyş ulgamy ulanylýar. Howa

ýyladyşy arkaly utgaşdyrylan howa çalşygy ulgamlarynda howanyň nemlendirilmegi we ýejejredilmegi üçin $+17+3^{\circ}\text{C}$ temperatura bel-lenilýär, degişli çyglylyk 50–10%.

Howasy kadaly bolmadyk otaglarda çyglandyrmagyň ýa-da howany guratmagyň, aýawhanalary rejeli howa çalşygynyň we ýylat-magyň tehniki serişdelerini ulanmak arkaly resminamalary saklama-gyň temperatura-çyglylyk düzgünini amatly şertlere getirmek boýun-ça zerur işler amala aşyrylmaly. Bellenen düzgünler barlag-ölçeýji enjamlaryň görkezmeleriniň esasynda geçirilmeli.

Howanyň temperaturasy simaply ýa-da spirtli termometrler bilen ölçenilýär, olaryň işleýiş şkalasy 0-dan 40°C -ä çenli we bölüniş dere-jesi $+0,5+1^{\circ}\text{C}$ bolmaly.

Howanyň degişli çyglylygy psihrometr ýa-da gigrometr bilen (inçejik, gyldan tegelek çarçuwaly) ölçenilýär.

Gözegçilik-ölçeýji enjamlaryny (termometr we gigrometr) bir tagtada gurnamaly we aýawhanalarda esasy geçelgelerde, tekjelerde, ýyladyş we howa çalşygyň ulgamlaryndan uzakda (barlag nokady) gurnamaly. Enjamlar her bir aýawhanada şu hasapdan gurnalýar: otag ulgamynda – otag üçin bir barlag nokady, köp ýarusly ulgamda – her ýarus üçin bir barlag nokady. Her bir barlag nokadynyň tertip belgisi bolmaly, ol tagta gigrometre we termometre goýulýar.

Resminamalaryň hemişelik saklanylyşy garaňkylykda amala aşyrylmaly. Bu talabyň ýerine ýetirilmegi üçin resminamalaryň jilt-lerde, bukjalarda, gutularda, şkaflarda we ýapyk görnüşli tekjelerde, şeýle hem bellenen ýagtylyk düzgüniniň berjaý edilmegi arkaly sak-lanylmagy üpjün edilmeli.

Resminamalaryň tehnologik taýdan işlenilýän döwründe olary wagtlaýyn (2 aýa çenli) howasy kadaly bolmadyk temperatura-çyg-lylyk düzgünli otaglarda $+20+5^{\circ}\text{C}$ temperaturada we howanyň degişli çyglylygy 50–20 % bolan şertlerde saklamaga rugsat berilýär.

Kompakst-disklerdäki resminamalary saklamagyň şertleri:

Aýawhanada howanyň erkin aýlanmasy üpjün edilmelidir;

Disklerdäki resminamalary saklamaga niýetlenen otaglarda howanyň temperaturasy $10^{\circ} - 20^{\circ}\text{C}$ -ä çenli we howanyň degişli çyg-lylygy 20% – 65%-e çenli derejede bolmaly.

Howada zyýanly garyndylaryň aňryçäk rugsat edilen toplanma-lary şeýle tertipde beýan edilýär:

Garyndynyň ady	Ölçeg birligi	Bir gezeklik toplanma
Kükürdiň dioksidi	<i>mg/m³</i>	0,050
Azotyň dioksidi	<i>mg/m³</i>	0,050
Uglerodyň dioksidi	%	0,200
Hlor	<i>mg/m³</i>	0,030
Ozon	<i>mg/m³</i>	0,030
Amil spirti	<i>mg/m³</i>	0,010
Formaldegid	<i>mg/m³</i>	0,003
Tozan	<i>mg/m³</i>	0,030
Kül	<i>mg/m³</i>	0,060

Aýawhanalarda temperaturanyň we degişli çyglylygyň barlagy üçin göçme ýa-da stasionar gurnalan abzallar göz önünde tutulýar (gidroanalizator, ýapyk görnüşli howanyň ionizatory we ş.m.).

Ölçeyji abzallaryň barlagy üçin aspirasion psihrometr göz önünde tutulýar.

Ýapyk şkaflarda we seýflerde temperatura we çyglylyga özi ýazgy edýän enjamlar bilen gözegçilik edilýär. Meýdany 25 m² bolan aýawhanada azyndan ölçeyji abzallaryň bir toplумы bolmaly. Gözegçilik-ölçeyji abzallar esasy geçelgelerde tekjelerde, ýyladyş we howa çalşygy ulgamlaryndan uzakda gurnalýar. Enjamlar poldan 1,4+0,1m ýokarda bir dolandyryş germewajynda gurnalýar.

Gözegçilik-ölçeyji enjamlar her bir aýawhanada gurnalýar: otag ulgamynda otag üçin bir germewaç, köp ýarusly ulgamda her ýarus üçin bir germewaç.

Resminamalaryň ýagtylygyň artykmaç täsirinden goralyp saklanylmagyny üpjün edýän ýagtylyk düzgünlerini dogry berjaý etmek möhümdir.

Arhiwiň esasy jaýlarynda elektron geçirijiler ýapyk görnüşde, aýawhanalarda gaz turbalarynyň içinden geçirilýär. Ýagtylyk beriji çyralar, elektroset we paýlaýjy enjamlar esasy jaýlarda ýapyk görnüşinde peýdalanylýar we içi resminamaly gapyrjaklardan azyndan 50 sm daşlykda bolmalydyr. Aýawhanalar umumy we her gat boýunça elektrik ulgamyny öçürjiler bilen enjamlaşdyrylmalydyr we olar aýawhanalardan özge ýerde oturdylmalydyr. Aýawhanalaryň günortadaky penjirelerini demirgazyk tarapda goýmaklyk maslahat berilýär.

Aýawhanalaryň ýşyklandyrylyşy tebigy usulda-da, emeli usulda-da bolup biler. Resminamalary hemişelik saklamaklyk garaňkylykda amala aşyrylýar. Resminamalar Gün şöhlesiniň göni düşmeginden hökmany suratda goralan ýagdaýynda emeli ýagtylandyrmaga ýol berilýär. Resminamalar penjireli aýawhanalarda goýlup bilner.

Resminamalary şkaflarda, ýapyk görnüşli tekjelerde, gapyrjaklarda bukjalaryň içinde we daşyny sahaplap saklamagyň şeýle hem penjirelere ýagtylygy dargadyjy aýnalary oturtmagyň, olarda ýagtylygy geçirmeyän we ýagtylygy dargadyjy tutulary goýmagyň hem öz-boluşly düzgünleri bar.

Penjirelere süýşürilýän demir gabsalary oturtmak arkaly resminamalary ýagtylykdan gorap saklamaklyk üpjün edilýär. Howa emeli ýa-da tebigy usulda gözegçilik edilen ýagdaýynda aýawhanalary penjiresiz jaýlarda ýerleşdirmäge rugsat berilýär. Aýawhanany emeli usulda ýagtylandyrmak üçin ýapyk papkalardaky daşy ýylmanak gyzdyrys çyralary (lampalary) peýdalanylýar. Resminamalar bilen iş alnyp barylýan ähli jaýlarda resminamalary tebigy we emeli ýagtylygyň weýran ediji täsirinden goraýan şertler göz önünde tutulmalydyr.

2.6. Arhiwiň jaýynyň ýangyn söndüriji we ýangyny habar beriji enjamlar bilen enjamlaşdyrylyşy

Arhiw we arhiw aýawhanalary ýangyn söndüriji we ýangyny habar beriji enjamlar, şeýle hem ýangyn söndürilende suw alynýan howuz bilen üpjün edilmelidir. Arhiw aýawhanalary ýangyny awtomatik usulda söndürilýän serişdeler we ondan-oňa geçirilýän ýangyn söndürijiler bilen enjamlaşdyrylanda, resminamalara gytaklaýyn täsir etmeyän jisimlere, mysal üçin, kömürturşusyna artykmaçlyk berilýär. Içi kömürturşuly ýangyn serişdeleriniň her inedördül meýdanda azyndan biri, ýöne her bir aýawhana azyndan 2-si hasapda goýulýar. Ýangyndan goramak maksady bilen elektrik enjamlarynyň ählisi ýer bilen birleşdirilýär. Aýawhanalar we resminamalar bilen iş alnyp barylýan otaglar gorag ýangyn duýduryjylar bilen enjamlaşdyrylýar. Resminamalary başga ýere daşamak üçin ýük galdyryjylarda basgançaklara, dälize amatly çykalgalar bolmalydyr. Resminamalary başga ýere daşamak üçin çykalgada başga zatlar we enjamlar ýerleşdirilen

bolmaly däldir. Resminamalar çykarylyp äkidiljek zallaryň ugrunda, duýduryş reňkleri we howpsuzlyk belgileri döwlet ölçeglerine laýyklykda «çykalga», «açyk gapy» şertli belgileriniň şekilleri goýulmalydyr. Aýawhanalarda çilim çekmek, elektrik enjamlaryny ulanmak, gaýry zatlary (sumkalary, azyk önümlerini) saklamak gadagandyr.

Elektrik we ýangyna garşy enjamlary ulanmagyň düzgünleri takyk berjaý edilmäge degişli işlerdir. Bu babatda aýdylanda, pudaklaýyn arhiwiň aýawhanalarynda ýapyk elektrik geçirijilerini geçirmäge, şeýle hem elektrik geçirijilerini gaz turbada geçirmäge-de rugsat berilýär. Bu işleri amala aşyrmak üçin ýarym germetik ýagtylandyryjy sütün (armatura) ulanylýar. Çyralar, elektrik galkanlary (şitler) hemde paýlaýjy enjamlar daşy ýapyk görnüşli bolmalydyr. Aýawhanalar elektrik togunyň gelmegini kesýän saply el guraly enjamlary bilen hem enjamlaşdyrylýar. Elektrik toguny paýlaýjy galkanlar (şitler), güýçli elektrik togunyň gelmeginiň önüni alýan we elektrik togunyň gelmegini kesýän saply el guraly enjamlary diňe aýawhanalaryň daşynda ýerleşdirilýär. Ýangyna garşy goragy üpjün etmek maksady bilen elektrik enjamlarynyň ählisi energiýany ýere goýberijiler bilen enjamlaşdyrylýar.

Arhiwleriň jaýlary ýangyn howpsuzlygy boýunça «B» derejä degişlidir. Aýawhanalar oda çydamlylygy ikinji derejeden pes bolmadyk jaýlarda ýerleşdirilmelidir. Arhiwleriň ýangyna garşy esasy enjamlary içi kömürturşy gazly, iň täze görnüşli ot söndürijiler bolup, olaryň her 50 inedördül metr meýdana azyndan biri, her bir aýratyn jaýa bolsa azyndan ikisi goýulýar. Arhiwiň jaýy ýangyna garşy suw üpjünçiligi enjamlary bilen enjamlaşdyrylýar. Ýangyn bolaýan halatynda ulanylýan kranlar basgançaklaryň meýdançalarynda oturdylýar. Her bir kranyň rezin goşulyp ýasalan, aýawhananyň iň ahyrky nokadyna çenli ýetýän goly bolmalydyr. Aýawhanalar we resminamalar bilen iş alnyp barylýan jaýlar ýangyny duýduryjylar bilen enjamlaşdyrylmalydyr.

Arhiwde görnüp duran ýerde aşakdakylar asylyp goýulýar: ýangyn howpsuzlygynyň çäreleri baradaky düzgünnama, ýangyn söndürijiler toparynyň sanawy hem-de ýangyn dörände resminamalary we emlägi alyp çykmagyň meýilnamasy.

Ýangyn söndürijiler toparyna arhiwiň ähli işgärleri gatnaşyp, olar bilen wagtal-wagtal, her ýylda azyndan bir gezek ýangyn howp-

suzlygynyň çäreleri we ýangyn döwründe edilmeli hereketler barasynda sapaklar geçilýär. Ýangyn ýüze çykan halatynda ony söndürmäge ähli işgärler gatnaşyp, ozaldan görkezilen borçlaryny ýerine ýetirýärler. Aýawhanalarda çilim çekmek, elektrik bilen gyzdyrylýan enjamlary ulanmak, azyk önümlerini, ot alýan jisimleri we partlamak howpy bolan zatlary saklamak gadagandyr.

Resminamalaryň biologik zeper ýetmelerden we hapalanmalardan goralyp saklanýlmagyny üpjün edýän arassaçylyk düzgünleri şulardan ybarat:

Aýawhanalaryň jaýlary heňin, mör-möjekleriň, gemrijileriň peýda bolmagyny we çaň-tozanyň bolmagyny aradan aýyrýan tertip-düzgünli arassaçylyk ýagdaýynda bolmalydyr. Aýawhanalarda çygly esgi bilen zygiderli tämizleýiş işleri geçirilmelidir. Ýylda azyndan 1 gezek içi resminamaly gapyrjaklaryň, tekjeleriň, şkaflaryň çaň-tozany tozan sorujyny ulanyp, aýryp durmaly. Tekjeleriň aşaky böleklerini, poly, plintuslary, penjireleri, tekjeleri antiseptiki erginli (farmiliniň 2%-i, AB kataminiň 5%-i) suwy sykylan esgi bilen süpürüp durmaly.

Aýawhanalaryň jaýlarynyň gapysynyň penjiresiniň, mümkin boldugyça, berk ýapylygy ýagdaýda bolmagyny gazanmaly. Ýelejire-diji ulgam çaň-tozany saklaýjy süzgüçler bilen enjamlaşdyrylmaly. Ýagyş-ýagmyryň akmažlygy, yslaryň we jaýryklaryň bolmazlygy üçin aýawhananyň üçeginiň örtüğine, tagta pollaryň we diwarlaryň ýagdaýyna gözegçilik edilip durulmaly. Aýawhanalarda geçirilýän arassaçylyk-öňüni alyş işleri (arassaçylyk günleri) resminamalaryň abat saklanmagyny üpjün etmegiň usullarynyň biridir we olar meýilnama esasynda geçirilip durulmalydyr.

2.7. Resminamalary fiziki-himiki taýdan işläp geçirmek

Resminamalary fiziki-himiki we tehniki taýdan ýörite işläp geçmeklik döwlet arhiwiniň bölümleri we beýleki guramalar tarapyndan aşakdaky maksatlar bilen amala aşyrylýar:

– resminamalaryň çalt könelmeginiň we dargamagynyň sebäplerini aradan aýyrmak;

– resminamalaryň alamatlaryny, tehniki häsiýetlerini dikeltmek we ömrünü uzaltmak;

– resminamalardaky maglumatlary has durnukly göterijilere ge-
çirmek.

Kagyz ýüzüne ýazylan resminamalary ýörite işläp geçmegiň esa-
sy görnüşleri aşakdakylardan ybaratdyr:

– zyýansyzlandyryş işleri– resminamalary biologik zyýan beriji-
lerden (kömeleklerden we heňden) saplamak;

– zyýansyzlandyryş–resminamalary mör-möjekleriň zyýanly
täsirinden saplamak;

– deratizasiýa–resminamalary gemrijileriň zyýanly täsirinden
saplamak;

– resminamalaryň göçürmeleriniň ätiýaçlyk gaznasyny we peý-
dalanyş gaznasyny döretmek maksady bilen resminamalary gaýtadan
şekillendirme; öçügsileşen we çala saýgardýan ýazgyly (tekstli) res-
minamalaryň öňki şekilini surata almak arkaly dikeltmek; resmina-
malardaky maglumatlaryň uzak döwre ýetirilmegi üçin göterijileri-
esaslary uzak saklanylmaýan ýa-da weýran bolan resminamalaryň
asyl nusgalarynyň göçürmelerini almak we beýlekiler;

– heläkçilik-halas ediş işleriniň geçirilmegi düzgüninde, şol
sanda guradyş, zyýansyzlandyryma, dezinfeksiýa geçiriş serişdeleri-
ni ulanyp, doňdurmagy, durkuny saklamagy, öňki durkuny, şekilini
dikeltmegi-gaýtalamagy, dezaktiwasiýany we resminamalary wagt-
laýyn işläp geçmegiň beýleki görnüşlerini ulanyp, resminamalary
ýörite işläp geçmek.

Arhiw resminamalarynyň öňki durkuny dikeltmek – bu zeper
ýeten ýa-da harap bolan arhiw resminamasynyň ilki başky ýa-da ilki
başka golaý häsiýetlerini we daşky alamatlaryny dikeltmek boýunça
işleriň we tehnologik amallaryň toplumydyr.

Arhiw resminamalarynyň durkuny üýtgetmän saklamak –
bu dürli materiallardan gorag gatlaklaryny ýasamak arkaly kagyzyň
mehaniki berkligini artdyrmak hem-de resminamalary dürli mehaniki
we fiziki-himiki täsirlerden gorap saklamak boýunça çäreler toplumy-
dyr.

Resminamalaryň öňki durkuny dikeltmek, durkuny üýtgetmän
saklamak boýunça işleriň toplumy aşakdakylary öz içine alýar:

– resminamalaryň durkuny dikeltmekde ulanylýan ýelimi taýýar-
lamagy;

– resminamalaryň çañ-tozanyny we hapalaryny aýyrmagy;

– resminamalaryň ýyrtylan ýerlerini çatmagy, gyalaryny berkitmegi, gopan we bölünip gaçan ýerlerini ýabşyrmagy, basyşyň astynda goýmagy.

Toplanylan resminamalaryň öňki durkuny dikeltmek işleri geçirilmezden öňinçä, kada bolşy ýaly, sökülýär we biologik zeper ýetirijileriň (kömelekler, heň) ýa-da gemrijileriň zyýan ýetirip ýetirmänini anyklamak maksady bilen ünsli gözden geçirilýär, eger-de olara zeper ýeten bolsa, degişli zyýansyzlandyryş işleri geçirilýär.

Resminamalaryň öňki durkuny dikeltmek işleri elmydama her bir anyk alnan ýagdaýda olaryň aýratynlyklary göz önünde tutulyp geçirilýär, şolara baglylykda hem resminamanyň öňki durkuny dikeltmekde ulanyljak material saýlanylyp alynýar, onuň durkuny dikeltmegiň usullary we ýollary kesgitlenilýär.

Öňki durky dikeldilen, basgyjyň aşagynda goýlan we gowy guradylan resminamalar tagta kagyzlaryň belgileri boýunça täzeden tertibe salnyp, ozalky işe toplanylýar we sahaplanmaga ýa-da çatylmaga tabşyrylýar.

Arhiw resminamalarynyň abat saklanylmagy köp halatlarda durkuny dikeldiş işleriniň geçirilmegine mätäç bolan resminamalara «bejeriş» serişdeleriniň öz wagtynda peýdalanylyşyna we resminamalary saklaýjylaryň resminamalaryň ýagdaýyna dogry baha beriş ukybyna baglydyr.

Resminamalary ýörite işläp geçmegiň ähli görnüşleri aýawhanalarda resminamalary biologik zeperlerden goramagyň öňüni almak, biologik zyýan ýetirijilerden goramak we biologik zyýan berijileri ýok etmek boýunça çäreleriň toplумы görnüşinde geçirilýär.

2.8. Resminamalaryň ogurlanmazlygyny, ýitirilmezligini, rugsatsyz arhiwden daşa çykarylmalygyny üpjün edýän gorag düzgünleri

Arhiwi goramak düzgüninde jaýy duýduryjy gorag enjamlary bilen tehnikî taýdan üpjün etmek we enjamlaşdyrmak, goragda durmagy guramak, aýawhanalary we jaýlary möhürlemek, ygtyýarnamaly goýberiş düzgünini we aýawhanalara girizmek tertibini berjaý etmeklik göz önüne tutulýar. Arhiwi goramak we ygtyýarnamaly goýber-

mek düzgünini berjaý etmek hakynda aýdylanda, ikitaraplaýyn baglaşylýan şertnama esasynda gorag gullugy döwlet arhiwleriniň goragyny gije-gündiziň dowamynda amala aşyrýar. Aýawhanalar, resminamalar wagtlaýyn saklanylýan jaýlar (okalga zaly, resminamalary dikeltmek boýunça barlaghana we ş.m.), şeýle hem maddy gymmatlyklar saklanylýan köpeldiji enjamlar we gymmat bahaly beýleki tehniki enjamlar saklanylýan jaýlar, heläkçilik bolan ýagdaýynda arhiwiň jaýyndan çykylyan çykalgalary we ätiýaçlyk çykalgalary hökman gorag serişdeleri bilen üpjün edilmäge we möhürlenmäge degişlidir. Eger-de möhürlenilmeýän jaýlarda saklanylýan bolsa, aýawhanalardan berlen resminamalar, hasaba alyş maglumatlary, ylmy habar beriji maglumatlaryň ulgamy saklanylýan seýfler hem möhürlenmäge degişlidir. Aýawhanalaryň gapylarynyň açarlary iş wagty bölüm müdirinde saklanylmalydyr. İş wagty tamamlanandan soň aýawhanalaryň gapylary gulplanylýar. Açarlar, möhür we blombalar arhiwiň direktorynyň gorag gulluklary bilen ylalaşylyp bellenen tertipde saklanylýar. Aýawhanalara bölüm müdiriniň we özleriniň wezipelerini ýerine ýetirmek üçin gaznalary goraýjylaryň, şeýle hem direktoryň we onuň orunbasarynyň girmäge hukugy bardyr. Arhiwiň ähli beýleki işgärleri aýawhana diňe bölüm müdiriniň ýa-da onuň ornuny tutýan adamyň görkezmeğinde girip bilýärler. Beýleki adamlar aýawhana aýratyn ýagdaýlarda diňe arhiwiň ýolbaşçylarynyň rugsat bermeginde we bölüm müdiriniň ugratmagynda goýberilýär. Arhiwlerden resminamalary, maddy gymmatlyklary, ylmy maglumat beriş kitaphanasynyň kitaplaryny we maglumat habar beriji gaznasynyň resminamalaryny alyp çykmaga ýörite ygtyýarnamalar boýunça rugsat berilýär.

2.9. Resminamalary saklamagy guramak

Resminamalary saklamagy guramak resminamalary tygşytly we oýlanyşykly ýerleşdirmek, durkuny dikeltmek ýaly işleri öz içine alýar.

Resminamalary aýawly saklamak üçin arhiw aýawhanalarynda bildirilýän talaplary berjaý etmeli, mör-möjeklerden goramaly. Resminamalary aýawly saklamagy üpjün etmek üçin bir-biri bilen baglanyşykly aşakdaky işler geçirilýär:

- ilki bilen resminamalaryň aýawly saklanylmagyny üpjün etmegiň şertini döretmek;
- aýawhanada resminamalary ýerleşdirmek we ýerleşişiniň tertibini düzmek;
- aýawhananyň resminamalarynyň hasabyny ýöretmek;
- resminamalaryň ýerinde barlygyna we ýagdaýyna wagtly-wagtynda gözegçilik geçirmek;
- aýratyn gymmatly resminamalaryň ätiýaçlyk gaznasyny döretmek;
- köp ulanylýan resminamalaryň ulanylyş gaznasyny döretmek, olarda tutuşlygyna zyýansyzlandyрма işleriniň geçirilmegini guramak.

Resminamalary aýawly saklamak üçin fiziki-himiki taýdan barlag geçirilýär. Fiziki taýdan kemçilikleri (kagyzyň bir bölegi ýyrtylyp gaçan, deşilen we ş.m.) ýa-da ýazgysy oçen, hemişelik saklanylmaga degişli resminamalar ýüze çykarylan halatynda, ol resminamalaryň fiziki ýagdaýy hasaba alynýar we olary dikeltmek üçin zyýansyzlandyryş işlerini geçirmek, göçürme nusgalaryny almak hakynda žurnalda bellige alynýar. Şoňa laýyklykda, resminamalary ýörite işlemegiň anyk ugurlary kesgitlenilýär. Heňleriň we gemrijileriň bolan halatynda resminamalar haýal etmezden ýörite iş geçirmäge berilmelidir. Galan kemçilikleri ýok etmegiň tertibi resminamalaryň ähmiýetliligine we olaryň ulanylyşynyň ýygjamlygyna baglylykda kesgitlenilýär.

2.10. Resminamalary aýawhanalara ýerleşdirmek, topografiýalaşdyrmak

Resminamalar aýawhanalarda olary toplumlaýyn saklamagy we çalt gözläp tapmagy üpjün edýän tertipde ýerleşdirilýär. Arhiwde gaznalary ýerleşdirmek olary ýerleşdirmegiň meýilnamasy boýunça kesgitlenilýär. Şol meýilnamada gaznalary aýawhanalar boýunça paýlamaklyk göz önünde tutulan ýagdaýynda, olaryň aýawhanalarynyň her bir tekjesindäki belgiler görkezilýär. Şu aşakdakylar aýratynlykda saklanylmaga degişlidir:

Gizlin resminamalar;

Gizlin materiallar bilen işlemek boýunça düzgünnamalar.

Seýrek duş gelyän resminamalar we bezelişinde ýa-da goşundylarynda gymmat bahaly materiallar hem-de daşlar bolan resminamalar gaznalaryň düzüminden alnyp, ýörite demir gutularda saklanylýar.

Audiowizual we enjamlaryň kömegi bilen okalýan elektron resminamalaryň dürli görnüşleri, nitroesasdaky kinoresminamalar olary göterijilere degişli kadalaşdyryjy düzgünlere laýyklykda aýrybaşgalaşdyrylan jaýlarda saklanylýar.

Biologik zyýan berijiler tarapyndan zeper ýetirilen resminamalar zyýansyzlandyryş işlerini geçirmek üçin tabşyrylýança ýerine ýetirmeli düzgünler bolýar.

Wagtlaýyn we bir möhlet saklamaga kabul edilip alnan TMAG-nyň resminamalary hökmünde hasaba alynmadyk resminamalar arhiwiň ähli jaýlarynda (binalarda, gatlarda, aýawhanalarda, otaglarda, şeýle hem tekjelerde, şkaflarda we gözlerde) belgilenilýär.

Jaýlaryň her birinde tekjeler we şkaflar girelgeden çepden saga belgilenilýär. Tekjeleriň we şkaflaryň gözleri bolsa, ýokardan aşaklygyna çepden saga belgilenilýär we resminamalar saklanylýan ilkinji serişde (gapyrjak, daňy, papka, ýarlyk) bilen üpjün edilýär. Onda gaznanyň, ýazgynyň saklanýş birlikleriň ilkinji we iň soňky belgileri, eger-de saklanýş birlikleriniň ýoklary bar bolsa, olaryň belgilerini görkezmek bilen belgilenýär. Resminamalaryň saklanylýan ýeriniň diňe şol resminamalaryň özüne degişlidigini mälim etmek hem-de resminamalaryň çalt gözlenip tapylmagyny üpjün etmek maksady bilen aýawhanada gaznalar, tekjeler boýunça topografik görkezijiler düzülip, olar üçin gerek bolan möçberde ýazmaçlar ýöredilýär. Gazna boýunça topografik görkezijä ýazmaç her gazna boýunça aýratyn düzülýär. Ýazmaçlar kartotekada gaznalaryň tertip belgileri boýunça ýerleşdirilýär. Tekjeler boýunça topografik ýazmaç her tekje üçin düzülip, kartotekada aýratynlykda alnan her bir jaýyň, otagyň, korusyň çäklerinde tekjeleriň tertip belgisi boýunça ýerleşdirilýär. Topografik görkezijileriň bir nusgasy arhiwiň resminamalarynyň hasaba alynmagyna jogapkär işgärde, ikinji nusgasy bolsa, aýawhanada saklanylýar. Ýarlyklardaky we topografik görkezijilerdäki ýazgylar çaphana usulynda tuş ýa-da suwuň täsirine çydamly gara syýa bilen ýazylýar. Munuň üçin ýörite ýasalan möhürçelerden peýdalanylýar.

Topografik görkezijileri döp bolup gelýän düzgün boýunça ýöretmek bolar, ýöne arhiw işine täze tilsimatyň, tehnologiýanyň ornaşdyrylmagy bilen bellenen alamatlara, hökmany maglumatlara laýyklykda, awtomatlaşdyrylan usullar hem girizildi. Resminamalaryň ýerleşdirilişiniň üýtgemeleri topografik görkezijileriň ähli nusgalarynda, şeýle hem gaznalary ýerleşdirmegiň meýilnamasynda görkezilýär. Esasy edilýän talap işiň ýokary hilli bolmagydyr, ol bolsa maddy-tehniki we usuly üpjünçilige baglydyr.

2.11. Aýratyn gymmatly resminamalaryň ätiýaçlyk we peýdalanyş gaznasyny döretmek

Resminamalarda beýan edilen wakalaryň, hadysalaryň ähmiýetligi, şol wakalar, hadysalar hakyndaky maglumatlaryň dolulygynyň we hil taýdan köpdürlüliginiň deňeşdirilmeginiň esasynda arhiw resminamalary aýratyn gymmatly we seýrek duş gelýän resminamalara bölünýärler.

Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň asla ähmiýetini ýitirmeyän we ýitirilen ýagdaýynda öwezini dolup bolmaýan resminamalary aýratyn gymmatly resminamalara degişlidirler.

Özünde saklanylýan maglumat boýunça we daşky alamatlary boýunça özüne meňzeşi bolmadyk aýratyn gymmatly resminama seýrek duş gelýän resminamalara degişlidir.

Aýratyn gymmatly we seýrek duş gelýän resminamalaryň abat saklanylmagyny üpjün etmek maksady bilen, döwlet arhiwlerinde olaryň ätiýaçlyk göçürmesini almak boýunça işler geçirilýär.

Resminamalaryň ätiýaçlyk gaznasy aýratyn gymmatly resminamalaryň ätiýaçlyk göçürmeleriniň bir ýere jemlenilmegi-toplanylmagy bolup, ol resminamalaryň asyl nusgalary ýitirilen ýa-da olara zeper ýeten ýagdaýynda şol resminamalardaky maglumatlaryň saklanyp galmagy üçin döredilýär. Ätiýaçlyk gaznasy eldegrilmesizdir hem-de resminamalaryň asyl nusgalaryndan aýratyn ýerde özbaşyna, ätiýaçlyk gaznasynyň ýörite aýawhanalarynda saklanylmalydyr.

Peýdalanyş gaznasy dürli maddy görnüşlerde ýerine ýetirilen we resminamalaryň asyl nusgalarynyň abat saklanylmagyny üpjün etmek maksady bilen Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalarynyň peýdalanmaga niýetlenilen göçürmeleriniň jemlenilen ýeridir.

Peýdalanýş gaznasy aşakdaky tertipde döredilýär:

- ätiýaçlyk gaznasynyň döredilmegi bilen bir wagtyň özünde;
- ýörite niýetlenilip, in bir köp ulanylýan resminamalaryň göçürmeleri alnanda.

- beýleki işleriň gidişinde, şol sanda resminamalardan gizlinlik grifi aýrylyp, olary peýdalanmak boýunça işler guralanda.

Ätiýaçlyk göçürmäniň nobatlylygy resminamalaryň gymmatlylygyna, olaryň saklanylyşynyň fiziki ýagdaýyna we olaryň ulanylyş ýygylýgyna görä kesgitlenilýär. Ähmiýeti boýunça deň derejeli gaznalarda resminamalary fiziki (tehniki) zeperlenen ýagdaýynda bolan resminamalary ýygy-ýygdan ulanylýan gaznalara, şeýle hem kino-ses resminamalaryna, aýna esasdaky surat resminamalaryna ilkinji nobat berilýär.

Ähli ätiýaçlyk göçürmeler mazmuny boýunça-da, birnäçe daşky alamatlary boýunça-da asyl nusga laýyk gelmelidir. Ätiýaçlyk göçürmeleriniň ählisi barlaghanada ýa-da resminamanyň nusgasyny taýýarlaýjy guramada tehniki gözegçilikden geçirilýär, olaryň hili hakyndaky maglumatlar ätiýaçlyk gaznanyň göçürmeleriniň tehniki ýagdaýy hakyndaky delilnamada görkezilýär.

Ätiýaçlyk göçürmeler saklanylýarka, aşakdaky işler amala aşyrylmalydyr:

- ätiýaçlyk göçürmeleriniň hakykatda barlygyny, olaryň hasaba alyş resminamalarynyň maglumatlaryna laýyk gelýändigini anyklamak maksady bilen, ätiýaçlyk göçürmeleriniň barlygy-ýoklugy we saklanyş ýagdaýy barlanylýp durulmalydyr;

- saklanyş ýagdaýyna tehniki gözegçilik geçirilip durulmalydyr hem-de zerur bolan durkuny saklaýyş-zeper ýetmeginiň önüni alyş çäreleri geçirilip durulmalydyr.

Audiowizual resminamalaryň abat saklanylmagyny üpjün etmek boýunça wezipeleri çözmek maksady bilen, Türkmenistanyň Kino-foto, fonoresminamalar Merkezi döwlet arhiwinde 2002-nji ýyldan bäri elektron göçürme usuly ulanylýp, ätiýaçlyk gaznasyny döretmek boýunça iş alnyp barylýar. Bu usul resminamalaryň «CD-R» ykjam (kompakt) disklere göçürilen ätiýaçlyk gaznalaryny döretmäge mümkinçilik berýär.

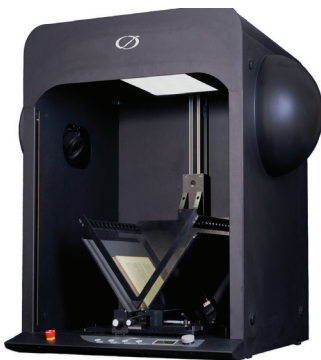
2.12. Resminamalaryň elektron göçürme nusgalaryny almak arkaly ätiýaçlyk gaznasyny döretmek

Türkmenistanyň döwlet arhiwleri resminamalaryň abat saklanylmagyny üpjün etmek maksady bilen, resminamalaryň elektron göçürme nusgalaryny almak arkaly ätiýaçlyk gaznasyny döretmek boýunça işler geçirilýär.

2006–2010-njy ýyllarda arhiw edaralaryny häzirkäki zaman kompýuter tehnikasyny bilen abtallaşdyrmak boýunça işler işjeň alnyp barylady we häzirkäki wagtda hem bu işler üstünlikli dowam etdirilýär. Şonuň netijesinde, ähli arhiw edaralarynyň kompýuterler, köpeldiji enjamlar, fakslar (3-nji, 4-nji, 5-nji, 6-njy, 7-nji, 8-nji surat) we beýleki zerur tehnologiýalar bilen üpjün edilmegi arhiw işiniň dürli görnüşlerini çalt we ýokary hilli ýerine ýetirmäge mümkinçilik berýär.

Arhiw resminamalaryny sanlara geçirmek hem-de olary ykjam disklerde saklamak tehnologiýasy häzirkäki wagtda arhiw resminamalarynyň abat saklanylmagyny we peýdalanylmagyny üpjün etmede iň bir öndebaryjy usullaryň biri bolup durýar. Ykjam diskler sanlara geçirilen maglumatlary az göwrümde köp möçberde saklamaga mümkinçilik berýär. Olary ýazgynyň hiline hiç hili zeper ýetirmezden isledigiňçe göçürüp bolýar. Ykjam diske göçürilen maglumaty 30 ýyllap ygtybarly saklap bolýar.

Döwlet arhiwlerinde elektron-san nusgalary bilen birlikde peýdalanyş gaznasy hem döredilýär.

3-nji surat. Nusgalaýjy robot

Resminamalaryň elektron göçürme nusgalaryny almak arkaly ätiýaçlyk gaznasyny döretmek boýunça işi geçirmek üçin şu maslahatlar berilýär:

1. kompýuterde ýygmany hem-de hakydasynda goýmaly (operation ulgamy goýlan):

a) nusgalamak we elektron görnüşine geçirmek, surata almak üçin merkezden uzakda (periferiýa) enjam gerek.

4-nji surat. Nusgalaýjy planšet A4/3 ölçegli

5-nji surat. Köp hyzmatly çap ediji, nusgalaýjy enjam (printer)

b) resminamalary nusgalamak, elektron nusgalaryny işlemek üçin maksatnama üpjünçiligi we enjamlar.

2. Nusgalamak we nusgalanan resminamalary redaktirlemek üçin has amatly maksatnamalar şulardan ybarat:

6-njy surat. Adobe Photoshop (nusgalaýjy planşet A4/3 ölçegli)

7-nji surat. Corel PHOTO-PAINT (nusgalaýjy planşet A4/A3 ölçegli)

8-nji surat. VueScan (köp hyzmatly enjam üçin)

III BÖLÜM
RESMINAMALARY DIKELTMEK
WE OLARYŇ ÄTIÝAÇLYK GÖÇÜRME NUSGALARYNY
DÖRETMEK BOÝUNÇA MERKEZI
BARLAGHANANYŇ WEZİPELERI

3.1. Resminamalary dikeltmek we olaryň ätiýaçlyk göçürme nusgalaryny döretmek boýunça merkezi barlaghananyň ýerine ýetirýän işleri

Resminamalary dikeltmek we olaryň ätiýaçlyk göçürme nusgalaryny döretmek boýunça Merkezi barlaghana (mundan beýläk Merkezi barlaghana) Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Baş arhiw müdirliginiň ulgamyndaky edara bolup durýar we döwlet arhiwleriniň resminamalaryny dikeltmek, durkuny saklamak, zaýalanmagynyň önüni almak we olaryň ätiýaçlyk göçürmesi boýunça toplumlaýyn işleri ýerine ýetirýär.

Merkezi barlaghana şu ugurdaky meseleler boýunça Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Baş arhiw müdirliginiň ulgamyndaky edaralar üçin usuly merkez hasaplanylýar.

Merkezi barlaghana öz işinde «Türkmenistanyň arhiwleri we arhiw işi hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunyny, Türkmenistanyň beýleki kadalaşdyryjy namalaryny, Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasy we Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Baş arhiw müdirligi hakyndaky Düzgünnamalary, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Baş arhiw müdirliginiň görkezmelerini we öz Düzgünnamasyny goldanýar.

Merkezi barlaghana öz işini döwlet arhiw edaralary, beýleki ugurdaş ylym we medeniýet edaralary bilen özara gatnaşykda amala aşyrýar.

Merkezi barlaghananyň esasy wezipeleri aşakdakylardan ybarat:

- arhiw resminamalarynyň durkunyň himiki abatlygyny saklamak ugrunda barlag we usuly işi alyp barmak;
- döwlet arhiwleriniň we arhiw aýawhanalarynyň resminamalaryny dikeltmek, durkuny saklamak we zyýansyzlandyrmak boýunça toplumlaýyn işleri ýerine ýetirmek;

– döwlet arhiwlerine we etrap arhiw aýawhanalaryna, edaralaryň we guramalaryň arhiwlerine usuly we amaly kömek bermek;

– döwlet we pudaklaýyn arhiwleriň işgärleri üçin Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň (TMAG) resminamalarynyň abat saklanylmagynyň üpjün edilmeginiň meseleleri boýunça maslahatlary geçirip durmak we iş tejribesiniň öwrenilmegini guramak;

Merkezi barlaghana öz üstüne ýüklenen wezipelere laýyklykda:

– Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalarynyň abat saklanylmagyny üpjün etmek boýunça arhiw işini ösdürmegiň uzakmöhletli meýilnamalaryny işläp taýýarlaýar, arhiw işinde, maglumat ulgamlarynyň we binýatlarynyň döredilmeginde awtomatlaşdyrylan ulgamlaryň işlenilip taýýarlanylmagy, ornaşdyrylmagy we peýdalanylmagy babatynda tehniki syýasaty kesgitlemäge gatnaşýar;

– aýratyn gymmatly resminamalaryň göçürmeleriniň ätiýaçlyk gaznasyny hem-de elektron göçürmeleri we kagyz görnüşinde resminamalary peýdalanmak gaznasyny döredýär;

– Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň döwlet arhiwlerinde saklanylýan resminamalaryň ätiýaçlyk gaznasynyň tehniki ýagdaýyny we durkuny saklamak, zaýalanmagynyň önüni almak meselesine gözegçilik edýär;

– zerur bolan halatlarda usuly we amaly kömek bermek bilen, Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalarynyň saklanmagynyň şertlerini öwrenmek maksatlaryndan ugur alyp, pudaklaýyn arhiwlere baryp görýär;

– resminamalary abat saklamagy we işleriň tehniki (çap etmek, köpeltmek we beýl.) görnüşlerini üpjün etmek ugrunda edaralara we şahsy adamlara şertnamalaýyn – kagyz esasly zaýalanan we lagşan resminamalary dikeltmegi;

– döwlet arhiwleriniň resminama gaznalarynyň, enjamlarynyň we aýawhanalarynyň mikologik botanikanyň kömelekleri öwrenýän bölümi howpsuzlygyny üpjün etmegi;

– resminamalaryň paroformalin we arassaçylyk işlerini geçirmegi;

– gaty kagyздan gapyrjak we sahaplamak işleriniň toplumyny geçirmegi;

– işleriň ugurdaş görnüşleri üçin wagt we önüm öndürmek ölçeglerini işläp taýýarlamagy;

– işleriň ugurdaş görnüşlerine kadalary, görkezmeleri, düzgünnamalary we beýleki kadalaşdyryjy we usuly gollanmalary işläp taýýarlamagy, Baş arhiwiň we Türkmenistanyň döwlet arhiwleriniň ugurdaş kadalaşdyryjy we usuly resminamalarynyň taslamalaryna syn bermegi, olary iş tejribesine ornaşdyrmagy;

– öňdebaryjy tejribäni öwrenmegi we ony iş tejribesine ornaşdyrmagy, şeýle hem Türkmenistanyň arhiw edaralaryna ýaýratmagy;

– Merkezi barlaghananyň işiniň ugrundan Türkmenistanyň arhiw edaralarynyň işgärleriniň hünär ussatlygynyň ýokarlandyrylmagy boýunça çäreleri geçirmegi;

– resminamalaryň abat saklanylmagyny üpjün etmek boýunça usuly we amaly kömek bermek maksady bilen, Türkmenistanyň arhiw edaralaryna iş saparyna gitmegi gurayar.

Merkezi barlaghana şeýle hukuklar berilýär:

– Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Baş arhiw müdirliginiň maslahat beriji edaralarynyň işine gatnaşmaga;

– Türkmenistanyň arhiw edaralaryndan önümçilik meselelerini çözmek, tehnologik işleri kämilleşdirmek üçin zerur maglumatlary we habarlary sorap almaga;

– şertnamalaýyn esasyda resminamalary dikeltmek we durnukly saklamak, zaýalanmagynyň önüni almak işleriniň ýerine ýetirilmegi boýunça tölegli hyzmatlary edip bermäge;

– ätiýaçlyk göçürmesi, dikeltmek, sahaplamak işleriniň usulyny we tehnologiýasyny kesgitlemek üçin beýleki edaralardan hünärmenleri işe çekmäge;

– resminamalaryň saklanylmagynyň şertlerini we durkuny, şeýle aýawhanalaryň mikologik ýagdaýyny öwrenmek maksady bilen, döwlet we pudaklaýyn arhiwlere baryp görmäge.

Merkezi barlaghana:

– hereket edýän ülnülerine we beýleki kadalaşdyryjy-tehniki resminamalara laýyklykda, önüm çykarmaga;

– Türkmenistanyň arhiw edaralarynyň we beýleki edaralarynyň buýurmalaryny öz wagtynda, ýokary hilli we doly ýerine ýetirmäge;

– dikeltmek üçin kabul edilen resminamalaryň abat saklanylmagyna we arassaçylyk taýdan işlenilmegine, işde ulanylýan jaýlaryň, enjamlaryň we resminamalaryň abat saklanylmagyna we dogry ulanylmagyna gözegçilige borçludur.

3.2. Resminamalary dikeltmek boýunça hünärmen-biohimi- giň we gaýtadan dikeldiji hünärmenleriň borçlary, iş orunlary, ulanýan enjamlary

Döwlet arhiwlerinde resminamalaryň durkuny dikeltmek-zaýalanmagynyň önüni alyş işlerini ýörite hünärmenler ýerine ýetirýärler.

Hünärmen-biohimik arhiw aýawhanalarynyň we resminamalarynyň, şol sanda döwletiň saklamagyna ilkinji gezek gelip gowuşýan resminamalaryň mikrobiologik we mikologik ýagdaýyna jogapkär işgär hasaplanýar.

Hünärmen-biohimik aşakdaky işleri ýerine ýetirýär:

– zäherlenmegiň ojaklaryny ýüze çykarýar, şeýle hem resminama gaznalarynyň hem-de olar bilen işleýän adamlaryň mikologik howpsuzlygyny üpjün etmek üçin heňiň köpçülikleýin ýaýramagyny ýok edýär;

– bakteriýalar we heň kömelekleri zerarly şikes ýeten resminamalary ýüze çykarýar;

– şikes ýeten resminamalaryň formalin bilen zyýansyzlandyryp, işläp bejermesini geçirýär;

– resminamalaryň bir durkuny saklamak üçin erginleri taýýarlaýar;

– ýörite enjamlaşdyrylan zyýansyzlandyрма, otagynda aýratyn gymmatly resminamalaryň özbaşdak kagyza-kagyzy zyýansyzlandyrylmagyny amala aşyrýar;

– işlenip taýýarlanylýan resminamalaryň durkuny barlap, olaryň ýagdaýyny ýazyp beýan edýär;

– syýanyň ýaýramagy arkaly resminamalaryň ýazgysyny barlaýar;

– ýokary turşulygy bolan resminamalaryň turşulygyny gowşatmagyň çäresini geçirýär;

– turşulygy gowşadylandan we zyýansyzlandyрма geçirilenden soň öllenen resminamalaryň uýgunlaşmagyna gözegçilik edýär;

– bejerilmegiň netijeliligine we arhiw aýawhanalarynyň ýagdaýyna mikologik gözegçiligi alyp barýar;

– resminamalary dikeltmek we sahaplamak üçin ýelimiň taýýarlanylmagynyň tehnologik yzygiderliligine gözegçilik edýär;

– sahaplanan resminamalary ýuwup arassalaýar we aklaýar;

– ýangyn howpsuzlygyndan goranmagyň kadalaryny berjaý edýär, dikeltmekde ulanylýan himiki jisimler bilen zäherlenilende, ilkinji kömek bermek çärelerini peýdalanýar;

– resminamalary aýawly saklamagy üpjün etmegiň ugrunda geçirilen täze işler bilen tanyşýar.

Hünärmen-biohimik aşakdakylar üçin jogapkärdir:

– jaýlaryň, işde peýdalanylýan tehnik serişdeleriň we materiallaryň abat saklanylmagyna, dogry ulanylmagyna;

– zyýansyzlandyryş işlerine, gelip gowuşýan resminamalaryň abat saklanylmagyna.

Resminamalary dikeltmek we ätiýaçlyk göçürme nusgalaryny döretmek boýunça merkezi barlaghananyň gaýtadan dikeldiji hünärmeniň iş ýeri, enjamlary we ýerine ýetirýän işleri:

Resminamalary dikeltmek we olaryň ätiýaçlyk göçürme nusgalaryny döretmek boýunça Merkezi barlaghananyň gaýtadan dikeldiji hünärmeni arhiwde saklanylýan kagyz esasly resminamalaryň abat saklanylmagyny we peýdalanylmagyny üpjün etmek üçin dikeldiş işleriniň ähli görnüşlerini ýerine ýetirýär.

Gaýtadan dikeldiji hünärmen aşakdaky işleri ýerine ýetirýär:

– resminamalaryň kabul edilendigi we hasaba alnandygy barada hasaba alyş kitabynda bellik edýär we olaryň abat saklanylmagyny üpjün edýär;

– resminamalaryň ýagdaýyny, biologik zaýalanmalaryň (heň, bakteriýalar) we fiziki-himiki zeperleriň häsiýetini, dikeltmegiň usullaryny anyklaýar;

– resminamalary açyp görýär (tikinini sökmek, sahabyny sökmek, sahypalary biri-birinden aýyrmak);

– dikeldişe kabul edilen resminamalary tozandan arassalaýar we zyýansyzlandyryş çäresini geçirýär;

– resminamalary zyýansyzlandyrmak üçin erginli esgileri taýýarlaýar;

– zaýаланан ýerlerini rejeleýär, ýazgynyň daşyndan ýetmeýän böleklerini goşýar, dikeldilýän resminamany deňäp kesýär;

– resminamalaryň fiziki kemçiliklerini, zeperini aýyrýar;

– resminamanyň ýetmeýän bölegini doldurýar, sahypanyň görnüşini dikeldýär, boş ýerlerini doldurýar, işiň gýralaryny uzaldýar;

– resminamanyň kabul edilişiniň ýoýulmagyna getirýän sebäpleri aýyrýar (soňraky asyl nusga mahsus bolmadyk gelip çykyşy boýunça tebigy we emeli bolan gatlaklar);

– dikeldilen resminamalary guradýar, agyr ýüküň aşagynda goýýar, tagta kagyzlaryny saýlap alýar;

– resminamalaryň toplumyny ýygnaýan gutuda gözegçilik belgileri bilen seljerýär hem-de işiň daşyna ýuka gaty kagyz tikýär;

– resminamalary dikeltmek we rejelemek boýunça işiň öňdebaryjy usullaryny özleşdirýär;

– hünär derejesini ýokarlandyrýar;

– ýurdumyzda arhiw işini kämilleşdirmek boýunça geçirilýän çäreler (maslahatlar, ylmy amaly maslahatlar we beýl.) gatnaşýar.

Resminamalary üstünlük bilen dikeltmek üçin gaýtadan dikeldijileri amatly jaý, gowy enjamlaşdyrylan iş ýeri, dikeldiji we goşmaça egin eşikler, enjamlar we gurallar bilen üpjün etmek zerurdyr (*9-njy surat*).

Resminamalary täzedan dikeltmek (saklama, duruzma, öňüni alma) we dikeltmek üçin jaýlarda işleriň dürli görnüşlerini ýerine ýetirmek üçin mümkinçiligi üpjün etmeli.

Gaýtadan dikeldijiniň iş ýeri gowy ýagtylandyrylýan otagda ýerleşmeli, mümkin boldugyça, ol binanyň demirgazyk tarapynda ýerleşdirilse gowy bolýar. Dikeldiş işleri ölçegi 90x160 *sm* bolan stolda geçirilýär, stoluň gapagynyň (üstüniň) aşagynda dikeldýän işi ýagtylykda synlamak üçin çyra oturdylýar. Sahaplaýyş resminamalary, gaty kagyzlary we kagyzlary kesmek üçin iň azyndan bir uly, 300x120 *sm* ölçegdäki stol zerurdyr.

Zähmeti goramak we howpsuzlyk düzgünleri boýunça işi guramak bölüm müdiriniň üstüne ýüklenilýär. Bu işe işiň howpsuzlygy boýunça görkezme alan we howpsuzlygyň kadalary boýunça synag tabşyran adamlar goýberilýär. Zäherleýji maddalar (zyýansyzlandyryjy maddalar, organiki eredijiler, boýaglar) bilen işlemäge 18 ýaşdan ýokary adamlar goýberilýär.

Zyýanly we tiz ýanýan jisimler bilen iş geçirilýän jaýlar aýawhanalardan üzňe, aýratyn penjiresi demir gözeneksiz 2-nji gatdan ýokary bolmadyk, sorup çykarylýan howany çalşyryş we tozany sorup alýan şkof bilen enjamlaşdyrylan jaýda ýerleşdirilmelidir.

9-njy surat. Resminamalary dikeldijileriň iş geçirýän wagtynda derini, gözi we dem alyş ýollaryny goramak üçin geýýän goraýyş eşikleri

Elektrik enjamlary we gurallary ýer bilen birleşdirilen bolmaly, jaý gorag serişdeleri bilen üpjün edilmeli.

Dikeldiji we goşmaça materiallar aýratyn bölünip berlen jaýlarda saklanylýar. Reaktiwler we serişdeler agzy berk ýapylýan ýüzi ýazgylý gaplarda, agzy ýapylýan şkaflarda saklanylýar. Tiz ýanýan we ýanyjy suwuklyklar önümçilik kärhanasynyň gabynda ýa-da ýylmanyp jebislenen dykly galyň çüýşede, döreyän buglar çykar ýaly deşigi bolan we düýbi hem-de diwary oda çydamly mineral bilen düşelen demir gapyrjakda saklanylýar. Oda çydamly minerala derek düýbüne gum düşeseň hem bolýar. Demir gutyň içki gapysyna jaýda saklanylmaly kadalar görkezilen reaktiwleriň sanawy ýelmenilýär. Ýangyn howply jisimler we ýanyjy suwuklyklaryň artykmajy binanyň daşyndaky ýörite aýawhanada saklanylýar.

Işe başlamazdan oň elektrik gurallarynda we enjamlarynda, kesiji gurallarda, tiz ýanýan we zyýanly jisimler bilen işlemegiň howpsuzlygy boýunça düzgünnamany öwrenmek, iş ýerini taýýarlamak, gurallaryň we enjamlaryň işleýşini barlamak, howa çalşyjyny işletmek zerurdyr. İşlemeýän elektrik enjamlarynda işlemäge, şeýle hem olary özbaşdak bejermäge rugsat berilmeýär. Hemme döwlen gurallar we howpsuzlygyň kadalarynyň ýetmezçiligi barada ýolbaşça habar bermeli.

Iş wagtynda işiň howpsuzlyk kadalary boýunça düzgünnamany, şeýle hem zyýanly jisimler, tiz ýanýan suwuklyklar, kislotalar, ýiti aşgarlar bilen işlemegiň düzgünlerini berjaý etmeli. Işden ünsüni sowmak, toga birikdirilen elektrik enjamyny, guraly gözegçiliksiz goýmak, şeýle hem olar bilen işlemegi ýa-da gözegçilik etmegi başga birine tabşyrmak rugsat berilmeýär.

Düzümde formalin, kislota we aşgarlar bolan erginler bilen, şeýle hem ýiti we zyýanly jisimler bilen işlemegi tozany sorup alýan şkafta rezin ellikde geçirmeli. Kislotalar we aşgarlar derä degen ýeriniň himiki ýanmagyna getirýär. Kislotanyň ýa-da aşgaryň göz perdesine düşmegi has hem howpludyr. Şol sebäpli kislotalar we aşgarlar bilen işläniňde goraýyş äýnegini geýmeli.

Formalin bilen işlenilen resminamalar howasy gowy çalşyrylýan işlenilmeýän otagda tozany sorup alýan şkafta bir ýere üşürilip goýulýar. Formalin siňdirilen bölejik hasalar çüýşe gaba ýa-da syrçaly gapakly pitä salnyp ýygalmalydyr.

3.3. Merkezi barlaghanada reaktiwler bilen işlenilende howpsuzlyk düzgünleriniň berjaý edilişi

Iş geçirilýän wagtynda derini, gözi we dem alyş ýollaryny gormak üçin hökmany goraýyş eşiklerini geýmeli (halat, ýaglyk, rezin ellik, goraýjy äýnek, gorag enjamy ýa-da burnuňy we agzyňy ýapmak üçin hasadan taýýarlanan daňy).

Erginler taýýarlanylýan gaplary başga zatlar üçin ulanmak düýbünden gadagan. Ulanylandan soň gaplary sodaly gyzgyn suwda ýuwmaly (aýna gaplary 2 sagat aşgar erginde gaýnatmaly).

Zyýansyzlandyрма wagtynda iýip-içmeklik gadagandyr. Her sagatda diýen ýaly 10–15 minutlyk arakesme etmeli. Şol wagt gorag enjamy çykaryp, arassa howadan dem almaly.

Iş gutarandan soň eşikleri arassa howada goýmaly ýa-da ýuwmaly. El-ýüzüni gyzgyn suw bilen sabyňlap ýuwup, agzyňy çäýkamaly.

Ulanylman galan erginleri ýapyk şkaflarda saklamaly we erginleriň daşy ýazgyly bolmaly. Gaplary we gurallary ýörite saklanylýan şkaflarda goýmaly.

Eger-de ýürek bulanma, dem alyş ýollarynyň gysylmagy, gözüň ýaşarmagy, kelleagyry, başaýlanma ýaly umumy gowşaklyk duýulsa, hökmany suratda gaýtarmaly, 1–2%-li içilýän sodanyň ergini bilen aşgazany ýuwmalı (1 çay çemçesi sodany 1 stakan suwa guýmaly). Kofe ýa-da aýy gara çay içmek maslahat berilýär. Ýagly iýmitlerden daşda durmaly. Gözüni arassa suw bilen ýuwmalı. Eger ergin deriňe degen ýagdaýynda hem suw bilen ýuwup, 3–5%-li ammiak ergini bilen süpürmeli. Soňra 2%-li içilýän soda siňdirilen hasa bilen daňmaklyk maslahat berilýär.

Şeýle alamatlary duýan ýagdaýyňyzda, hökmany suratda arassa howa çykmalı. Eger agyr ýagdaýlar ýüze çyksa, derrew lukmana ýüz tutmak maslahat berilýär.

Howpsuzlyk kadalary we ýangyn howpsuzlygynyň düzgünleri

I. Işe başlamazdan öň hökmany suratda:

- a) halat geýmeli;
- b) howa sorujy enjamlaryň abatlygyny barlamaly;
- ç) yşyklandyryjylaryň abatlygyny we üpjünçilik ukybyny barlamaly;
- d) iş guralynyň abatlygyny, şeýle-de iş guralynyň simleriniň, tok geçirijileriniň, daşky gurşawynyň abatlygyny barlamaly;
- e) öz işlemeli enjamyň abatlygyny we işe taýýarlygyny barlamaly;
- ä) tok geçirijileriň daşky gurşawynyň zaýаланandygyny ýa-da öz işlemeli enjamyňyzda näsazlygy duýan halatyňyzda, haýal etmän içerki telefon arkaly baş inženere ýa-da ýangyn-gorag gullugynyň müdirine habar bermeli;
- f) näsaz enjamlardyr gurallarda işlemek düýbünden gadagan edilýär.

II. İşlenýän wagty hökmany suratda:

- a) diňe barlaghananyň müdiriniň rugsat beren işini ýerine ýetirmeli;
- b) howpsuzlyk kadalary bilen tanyşdyrylmadyk we rugsat berilmedik işi ýerine ýetirmek gadagan edilýär.
- ç) ünsli bolmaly, ünsüňi sowmaly däl we başgalara ünsüňi sowdurmaly däl;

d) ýerine ýetirýän işiňe dahylly bolmadyklary iş ýeriňe goýbermeli däl;

e) iş ornuňdaky we umumy geçelgeleri beklemeli däl;

III. Iş tamamlanandan soň hökmany suratda:

a) iş ornuňy tertibe salmaly;

b) iş eşiklerini aýryp, ony ýöriteleşdirilen tekjä (şkafa) ýygnamaly;

ç) içerki telefonda işiň tamamlanandygyny we ýşyklandyryjy enjamlaryň, iş serişdeleriniň, elektrik enjamlarynyň öçürilendigi barada nobatçy elektrige habar bermeli;

d) jaýdan (iş ornuňdan) çykmazdan ozal, ýangyn howpsuzlygy üçin ýene bir gezek enjamlary üns berip, gözden geçirmeli.

Gadagan edilýär:

– ýşyklandyryjy enjamlaryň ornuny üýtgetmek ýa-da olary çalyşmak;

– ýşyklandyryjy gapyrjakdaky ýşyklandyryjy awtomaty ýakmak we öçürmek;

– Bozuk elektrik enjamlarynyň näsazlyklaryny ýörite ygtyýar-namasy bolmadyklara düzetdirmek.

1. Enjamlaryň ulanyş gollanmasyny doly we dogry ýerine ýetirmeli. Tüssäniň ýa-da oduň aýan edilen halatynda haýal etmän, bu barada içerki telefon arkaly nobatça ýa-da şäher telefonyndan – 01 belgä habar bermeli, soňra bolsa ýangyn söndüriji enjamlary ulanmak bilen ýangyny söndürmäge girişmeli.

2. Elektrik enjamlarynyň (elektrik geçiriji simleriň, sim toplumlarynyň, ýşyklaryň dakylan ýerleriniň) gorag üçin daşy örtüklenmedik, gorag üçin ýaramaz örtüklenen goragly böleklerine degmek gadagan.

3. Betbagtçylyk bolan halatynda lukmançylyk kömegini almak üçin şäher telefonyndan «03» belgä habar bermeli we Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Baş arhiw müdirliginiň ýolbaşçylaryna habar etmeli.

3.4. Agyrlyk bilen baglanyşykly gorag enjamlary

Ýakyn aralykda aşak we ýokaryk hereket edýän enjamyň işi arkaly işiň howpsuzlyk şertleri amala aşyrylýar. Şonda elniň barmaklary aşak we ýokaryk hereket ediji enjam bilen esasy zadyň arasyna salynmasa-da bolýar. Agyrlyk güýjüniň bar ýerinde aşak düşürmegiň usuly «ýokaryk» we «aşak» geçirijiniň işledilmegi bilen ýerine ýetirilýär. Gozgalmaýan desga bolsa howply ýeri ýapmagyň zerurlygyny aradan aýyrýar, şol bir wagtyň özünde aýlaw edýän nurbatlaryň ýeterlik germewi bolýar. Agyrlyk desga bilen baglanyşykly işde bir adam hereket edip, agyrlyk enjamyny işledýär we gerekli resminamany, dikeldilýän işi onuň aşagyna salýar.

Hereket edişiň esasy we gorag häsiýeti boýunça elleri goramak üçin ulanylýan enjamlarda işiň dowamyndaky howpsuz böleginiň açyk we öçürilen ýagdaýynda ülni esasynda öndürilýän agyrlyk üçin giňişlik galdyrylýar. Agyrlyk desgasy tutuşlygyna gozgalmaýan germewlerden ybaratdyr. Ol hem nurbatlardan, zynjyrdan, aýlawy herekete getirijiden, elektrik hereketlendirijiden, «çepe» ýa-da «saga» geçiriji görnüşindäki daş aralykdaky dolandyryjydan durýar. Olaryň ahlisiniň daşynda galyňlygy azyndan 5 millimetre deň bolan ýuka metal görnüşindäki germew bar.

Bir pyçakly «Kaýum» kagyzy kesiji enjamda işlemek. Bu işi ýerine ýetirmäge hukugy bolmadyk adamlary enjamyň golaýyna goýbermek, germewsiz enjamlarda işlemek, näsaz goraýyş gurluşly desgalarda işlemek, enjamlaryň töwereginde köpsanly kagyzlaryň toplanmagyna ýol bermek we işlenilýän kagyzyň üstüni ýapmak, kagyzyň kesilýän wagty we pyçagyň kesýän wagty kagyzy elniň bilen saklamak, enjamyň işlemegi doly durýança pyçagyň aşagyndan kesilen bölekleri aýyrmak, kagyzy kesiji enjamyň aşagyna kagyzyň salynýan ýa-da aýrylýan wagty aýagyňy pedalyň üstünde goýmak, birleşdiriji abzaly we işi togtadyjy mehanizmi özbaşdak düzetmek, pyçagy çalyşmak, öçürilmedik desganyň goraýyş enjamynyň gysgyjyny düzetmek ýaly işler kagyzy kesijä gadagan edilýär.

Enjamdan aýrylan pyçagy ýörite agaç gabyň içinde saklamaga we başga ýerlerde goýmaga rugsat edilýär.

Enjamy «goýberme» ýazylan işe giriziji düwme arkaly işletmeli, enjamy ýakyp-öçüriji düwme onuň aşagynda ýerleşýär. Kesmäni ýola goýma işleri bolsa elektrohereketlendirijiniň işiniň togtadylan wagty we 10 sekuntda 12 W elektromagnitiň işledilen wagty amala aşyrylýar. Şol wagtyň dowamynda agramyň aşagyndaky pyçagyň işi hem sazlanýar. Pyçak zzygiderli çalynýar (enjamdan aýrylan ýa-da enjamyň öçürilen mahaly çalynýar). Elleri goramak üçin bolsa ýşyk diodly elektron goragy ulanylýar.

3.5. Resminamalary tikkemek üçin niýetlenen enjamda (deşiji enjam) işlemek

Deşiji enjam ulanylanda gadagan edilyän zatlar: hereketlendirijiniň işleyän wagty, şeýle hem duýdansyz ýagdaýda iş togtadylan wagty burawlaýja we beýleki aýlaw edýän böleklere eliňi degirmek we hereketlendirijiniň işleyän wagty enjamy gyryndylardan arassalamak ýaly işler gadagandyr. Diňe hereketlendirijisi öçürilen halatynda deşiji enjamy ýaglap we sazlap bolýar. Şonda onuň iňnesi aşak goýberilen, basgıç uçlary bolsa, galdyrylan bolmalydyr.

Tikin maşynynda işlemek. Hünärmene maşynda işleyän wagty gaty kagyzyň tikilyän ýerine elini golaýlaşdyrmak gadagan edilyär;

Tikin maşynyň işleýiş mehanizmini sazlaýyş we bejeriş işleri haçanda ol doly ýagdaýda öçürilen halatynda amala aşyrylýar;

Simli tekjeleri çalyşmak ýa-da naýçany doldurmak ýaly işler diňe maşyn öçürilgi duran wagty amala aşyrylýar;

Naýçanyň doldurylýan wagty elleriňi ýaralamaz ýaly örän ünsli bolmalydyr.

Gaty kagyzy çalt epleýji we kesiji maşynda işlemek. Çalt epleýji we kesiji maşynda işlenilyän wagty hünärmen ellerini pyçaga we kesiji maşynlara ýakynlaşdyrmaly däldir.

Işläp duran maşynyň ýanynda saçy uzynlygyna goýberilmeli däl we ilikleri ýazdyrylan halatly bolmaly däldir.

Maşynyň iş stoluny depä degip duran gaty kagyzlardan doldurylmaly däl. Maşynyň diňe öçürilen halatynda ölçeşler sazlanmaly, pyçagy çalşylmaly, pyçaklar ýerine salynmaly we aýrylmalydyr. Pyçak aýrylýan wagty aýagyňy goramaly, çünki onuň kesgir ujy aýakgabyňa çümmeği mümkin. Epleýji maşynlaryň çekisini geýdirmek we aýyr-

mak, dartuş nurbaty, hereketi geçirýän dişi çarhyny diňe hereketlendirijisiniň öçürilen mahaly sazlap we ýaglap bolýar. Ähli elektrik enjamlar ýerde rahat ýagdaýda ýerleşdirilmelidir.

Elektrodrel (deşiji elektrik enjam) bilen işleýän hünärmenler elektrik gurallar bilen baglanyşykly işe diňe howpsuzlyk zähmet usulyýeti okuwlaryny geçen, howpsuzlyk düzgünleri baradaky bilim derejesi barlanylýan, elektrik howpsuzlygy boýunça hünär taýýarlyk topary bolan hünärmenler goýberilýär.

Elektrik gurallar indiki esasy talaplara görä laýyk gelmelidir. O1 iş wagty howpsuz ýerde goýulmaly we elektrik toguna (çeşmesine) alyp barýan böleklere tötänleýin hem galtaşmaz ýaly ýagdaýda bolmalydyr.

Elektrik guralyň daşky gurşawynyň ýer bilen birleşdirilmegi ýörite sary-ýaşyl geçiriji elektrik geçirijiniň kömegi arkaly amala aşyrylýar. Bu maksat üçin nol belgili ýer birleşdirilmeginden peýdalanmak gadagandyr. Tok çeşmesiniň we onuň geçirijisiniň (rozetka we wilka) usuly bilen işledilende ýer bilen galtaşma häsiýeti öňürtmeli, öçürilende bolsa yza galma häsiýete eýe bolmalydyr.

Elektrik guralynyň bellige alnan san belgisi bolup, ol gury we ýyly ýerde saklanylmalydyr. Aýratynlykda daşyny saramak we beýleki elektrik zynjyrlara mahsus bolan metal gaplar we daşky metal böleklere bildirilýän garşylyk azyndan 1 *MOm* (mega Om), eger ikisini aýratynlykda saramaly bolsa, onda azyndan 2 mega Oma deň bolmalydyr. Barlaglaryň netijeleri hökmany suratda ýörite ýazgy galdyrylýan depderçede her aýda 1 gezek ýazylmalydyr.

3.6. Stoluň üstündäki ýşyklandyryjylar arkaly gaýtadan dikeltme işlerini amala aşyryýan hünärmenler üçin howpsuzlyk kadalary

Hünärmen hemme zatlary ýerbe-ýer bolan, geçirijisi saz, öçürilip-ýakylyýany saz bolan, lampalary (ýşyklandyryjylary) bolan stoluň üstünde işlemeli. Ýşyklandyryjyny özbaşdak çalyşmaly däl, geçiriji simi epläp, tok çeşmesini bejermeli däl. Bu işleri ýerine ýetirmek üçin, hökmany suratda ýörite hünärmen çagyrylmalydyr. Stoluň üstünde ulanylmayýan artykmaç zatlar bolmaly däl.

Himik-barlagçy üçin howpsuzlyk kadalary. Himigiň otagynda otagyň howasyny arassalaýan arassalaýjy desgalaryň oturdylmagy zerurdyr. Mundan başga-da otagda her sagatda bir gezek howany arassalap durýan ýörite enjam bolmalydyr. Howany arassalaýjy enjamlary binanyň tüsse çykaryjy desgasyna ýa-da umumy ulgama birkidirmek gadagandyr.

Iş wagty elektrik güýjüni özüne çekýän neýlon öňlügi dakynmak ýa-da şondan tikilen egin-eşikleri geýmek gadagan.

Kislota, aşgar ýa-da elektrolitler bilen işlenilende himik hökmany suratda eline rezin elligi geýip, gözüne-de gorag äýnegini dakynmalydyr.

Şular ýaly iş edilýän otagyň golaýynda sabyn, daşy gaplanylan pagta, süpürgiç we aşgar bilen işlenilýän wagty 5–10% derejeli ýapyk gabyň içinde suwuk ergin bolmalydyr. Şol ergin bir bulgur suwa bir çay çemçe çay sodasy atylyp taýýarlanylýar. Eger-de aşgar bilen iş edilýän bolsa, onda bir bulgur suwa bir çay çemçe bor kislotasy atylan erginiň golaýda bolmagy hökmanydyr. Gözleri ýuwmak üçin bolsa 2–3% pes derejesi bolan erginler ulanylýar.

Elektrolitleriň, düzümi arassalanan suwlaryň, formaliniň, sodaly erginiň ýa-da bor kislotaly erginiň daşky gaplarynda olaryň atlary örän dürs ýazylan bolmalydyr. Ýapyk gabyň içinde bolsa ýeterlik derejede süpürgiçler saklanmalydyr.

Içi aşgarly çüýşeleri eliňde ýa-da arkaňda göterip, başga ýere geçirmek hem gadagan. Gaty jisimli aşgary (kalini ýa-da natrini) bolsa, diňe müçenegiň ýa-da jübtegiň kömegi bilen almak rugsat edilýär. Gaty aşgary böleklemek üçin onuň ownuk bölekleriniň gözüne ýa-da deriňe düşmezligi üçin onuň üsti hökmany suratda arassa mata bilen örtülmelidir. Ýygnalanda bolsa ýörite süzgüç ulanylmalydyr.

Arassalaýyş işleri bolsa tozandan we beýleki hapalardan ýeňil arassalanyň ýörite stoluň üstünde geçirilmelidir.

Fenoloformaldegid we karbamid şepbiklerini, hlorly we kükürt turşuly ammonini we dibutilftalatany bile goýmak gadagan. Çünki olaryň bir-birine galtaşmasynda partlaýyň bolmagy mümkin.

Papşirde işlenilende howpsuzlyk kadalary. Pyçagyň aşagyna barmaklaryň düşmeginden goranmaly. Ähli bölek şaýlar ýaglanan we dürs işleýän bolmalydyr.

Stepler bilen iş edilende howpsuzlyk kadalary. Tikin edýän bölegine barmaklaryň düşmeginden goranmaly. Tikin edýän bölegiň saz işleýändigine gözegçilik edip durmaly.

Düzümi arassalaýyş enjamda howpsuzlyk kadalary. Düzümi arassalaýan enjam haçanda gap suwdan doldurylan ýagdaýynda işledilýär. Iş tamamlanyp, elektrik togy öçürileninden soň, suwy dökülýär.

Işleýän wagty tozan emele getirýän desganyň daşy örtülgi bolmalydyr. Desgalaryň, enjamlaryň we mehanizmleriň üstünde hiç hili gerekmejek zatlar bolmaly däldir.

Zähmet hakyndaky kanunlaryň işgärler tarapyndan berjaý edilişini üpjün etmeli. Binanyň we desgalaryň ýagdaýyny gowy we dürs saklamaly. Desgalaryň abatlaýyş işlerinde zähmet şertleriniň howpsuzlygyny üpjün etmeli. Bu ugurda okuwlary geçirip, işgärleriň howpsuzlyk usulyýeti we iş usullary boýunça bilim derejelerini barlamaly. Zähmeti goraýyş boýunça düzgünnamalary işläp düzmeli.

IV BÖLÜM

KAGYZ ÝÜZÜNDÄKI RESMINAMALARYŇ DURKUNY DIKELTMEGIŇ TEHNOLOGIÝASY

4.1. Resminamalaryň durkuny dikeltmegiň maksatlary

Resminamalaryň durkuny dikeltmek döwlet arhiwleriniň arhiw resminamalarynyň abat saklanylmagyny üpjün etmekde amaly işiň örän möhüm ugry bolup durýar. Wagtal-wagtal dikeldiş işlerini geçirmegiň barşynda resminamalaryň abatlygyny dikeltmek, köp wagtlap arhiwde saklanandygy we peýdalanylandygy sebäpli zaýalanyp barýan asyl nusgalary gorap saklamagyň ýeke-täk serişdesidir. Çylşyrymly dikeldiş wezipelerini çözmek bilen, dikeldijiler bellibir düzgünleri goldanmaly, synagdan geçen usullary we materiallary, resminama üçin zyýansyz jisimleri we iş tärlerini ulanmaly.

Dikeldiş işleriniň netijeliliginiň esasy ölçegi işiň hiliniň oňat bolmagydyr, ol hem, öz nobatynda, resminamalary dikeltmek boýunça Merkezi barlaghananyň işini guramagyň, zähmet şertleriniň, işi maddy-tehniki we usuly taýdan üpjün etmegiň derejesine, dikeldijileriň hünär ussatlygyna we tejribesine baglydyr. Arhiw gaznalarynyň saklanylyşy dikeldilmäge mätäç resminamalar babatynda «em ediş» çärelerini öz wagtynda ulanylyşyna, resminamalaryň saklanýş ýagdaýyna arhiwçileriň dogry baha berip bilşine baglydyr. Dikeldiş işi resminamalaryň berbat bolup barýan döwründe olary saklap galmak üçin edilýän mejburiýet, zerur işdir.

Öňde goýlan maksadalaýyklykda dikeldiş işi aşakdaky umumy wezipeleri çözmelidir:

- resminamalaryň fiziki taýdan bitewlüligi dikeldilmeli;
- kagyzyň abatlygy dikeldilmeli;
- resminamany basym könelmek howpundan halas etmeli.

Resminamalaryň zaýalanmagynyň sebäpleri. Eger resminamalaryň zaýalanmagy ýüze çykarylan bolsa, hökman resminamalaryň fiziki-himiki aýawlylygyny üpjün etmeli, zaýаланан resminamalary dikeltmäge, tabşyrmaga taýýarlamaly. Resminamalar saklanýlanda ýörite arassaçylyk düzgünleri, temperatura-çyglylygy talabalaýyk ýerine ýetirilmeli. Arhiwiň jaýlary heňiň, mör-möjekleriň, gemriji-

leriň peýda bolmagyny hem-de çañ-tozanyň döremegini aradan aýryp, tämiz saklanymalydyr. Şulary berjaý etmek üçin aşakdakylary ýerine ýetirmek zerurdyr:

Aýawhanalara çañ-tozan aralaşmaz ýaly onuň penjire gapylarynyň jebis ýapylmagyny üpjün etmeli, jaýlaryň içiniň howasyny çañ-tozandan we gaz şekilli galyndylardan arassalaýan enjamlar bilen enjamlaşdyrmaly.

Ýylda azyndan bir gezek resminamalary gutularyň, tekjeleriň hem-de aýawhanalaryň içiniň çañ-tozanyny tozan soruja sordurmaly ýa-da formalin ergini bilen çyglandyrylan mata bölekleri bilen süpürüp durmaly.

Aýawhanalaryň içini çygly mata bilen zygyderli süpürüp durmaly, aýda azyndan bir gezek poluň gyra çäklerini, penjiräniň tekjelerini degişli himiki serişdeler bilen süpürüp durmaly.

Tagta pollarynyň aralygynyň açyk bolmazlygyny olaryň ýagly reňk bilen reňklenendigine gözegçilik etmeli. Aýawhana jaýynyň içini wagtal-wagtal ýelejiredip durmaly. Aýawhanalarda mör-möjekleriň ýa-da gemrijileriň barlygy ýüze çykarylan halatynda haýal etmezden çäre görülmelidir.

4.2. Resminamanyň durkuny dikeltmek üçin saýlap almak we iş ýerini taýýarlamak

Döwlet arhiwleriniň gazna goraýjylary resminamalary barlaýan wagty olaryň ýagdaýynyň näderejededigini elmydama belläp goýmalydyr. Şonuň esasynda gaznalaryň fiziki ýagdaýy barada maglumatlar toplanýar hem-de olaryň haýsy tertipde dikeldilmelidigi bellenilýär. Has köp zyýan çeken resminamalar – eplem-eplem bolan, tüýdülmekden ýaňa lagşan, kagyzlary pytrap barýan, tagta kagyzlary bir-birine ýelmeşen resminamalar ilkinji nobatda dikeldilmäge degişlidir.

Dikeltmek üçin saýlanan resminamalaryň her biri olaryň saklanýan jaýynda-da, dikeldijiniň işi hasaba alyş gündeliginde-de bellige alynýar. Dikeldiş işi gutarylandan hem-de resminama aýawhana ugradylandan soň, ýörite depderde onuň gaýtarylyp gelendigi barada bellik edilýär.

Resminama dikeldijä berlen pursadyndan başlap, ol resminamanyň abat saklanylmagyna jogapkärdir. Resminamalar olaryň aýawly saklanylmagy doly kepillendirilýän şertlerde ýerleşdirilmelidir.

Iş ornuny taýýarlamak. Arhiw şertlerinde dikeldiş işini geçirmek üçin aşakdaky abzallar, serişdeler, gap-gaçlar talap edilýär:

- 1) organiki aýna;
- 2) hirurg pyçagy (skalpel);
- 3) rezin oklawjyk (walik);
- 4) emallanan 3 litrlik piti;
- 5) gaýçy;
- 6) emaldan jamjagaz;
- 7) gliserin;
- 8) KMS ýelimi;
- 9) hasa;
- 10) çotgajyklar.

Dikeldiş işi üçin zerur kagyrlar. Kagyz dikeldiş işleri üçin esasy serişdedir. Ony dogry saýlap almak dikeldiş işiniň tutuşlygyna üstünlikli geçirilmegini üpjün edýär.

Resminamany gaýymlamak üçin kagyzlaryň esasy aşakdaky görnüşleri ulanylýar:

- ýuka dikeldiş (rejeleýiş) kagyzy (kondensator görnüşli);
- mikalent kagyzy;
- resminamanyň ýyrtylan bölegini dikeltmek üçin № 0 hem-de №1 ýazuw kagyzlary peýdalanylýar.

Dikeldiş işlerinde ulanylýan ýelimler. Resminama dikeltmekde, kagyzy ozalky durkuna getirmekde ýelimlemek möhüm tehnologik basgançagyň biridir.

Resminamanyň dikeldişden soňky ýagdaýy dikeldiş işinde ulanylan ýelime we ýelimleýiş usulyna bagly bolup durýar.

Dikeldiş işlerinde ulanylýan ýelimler kesgitlenen talaplara laýyk gelmelidir.

Ýelim taýýarlamak üçin durnukly, gowy ýelimleýiş häsiýetli, kagyza, tekste zyýan ýetirmeýän maddalar ulanylmaly.

Ýelim gatlagy reňksiz, berk, maýyşgak, zerur ýagdaýlarda aýryp bolýan, işlemek üçin oňaýly, zyýansyz we biologik täsirlere durnuk-

ly bolmaly, ýelim taýýarlamak üçin diňe arassa, döwlet ölçeglerine laýyk gelýän maddalar ulanylmaly.

Resminama dikeltmek işinde birinji duş gelen, barlanylmadyk hem-de durmuş hajatlary üçin niýetlenen (kontor, kanselýar, silikat, oboý ýelimi, BF sintetiki ýelim, moment we başg.) ýelimleri ulanmak rugsat berilmeýär.

Ir döwürlerde resminamalary dikeltmekde dürli ýelimleri ulanypdyrlar. Ýelim gyzgyna-sowuga, çyglylyga, howanyň basyşyna, ýelimli plýonka gatlagynyň ýalpyldysyna gabat gelmeli. Şular ýaly ýagdaýda ussalar krahmaldan ýa-da undan ýasalan ýelimleri ulanypdyrlar. Undan we krahmaldan ýelimler, deriden, pergamentden, želatinden, bekre balygyndan edilen ýelimlerdir.

Irki wagtda deriniň böleklerinden, esasan hem, pergamentden ýasalan ýelimler iň gowy ýelim hasap edilipdir. Pergament ýelimi, deriden ýasalan ýelimleri taýýarlamak üçin owlak-guzynyň derisinden alnyp ýasalan ýelim öküziň, sygryň, göläniň hamyndan ýasalan ýelimden has gowy, dury hasaplanylýdyr. Ýelimi possunlyk deriniň böleklerinden, ýabany haýwanlaryň derisinden-hamyndan hem taýýarlapdyrlar. Bu taýýarlanylş juda ýeňil hasaplanylýpdyr. Pergament ýelimini dürli usullar arkaly taýýarlap bolýar. Resminamalaryň dikeldiş işinde-de 15%-li bekre (balyk) ýelimini ulanmak maslahat berilýär, bu ýelim hökmany hasaplanylýar. Balyk ýelimi bekräniň ýüzüň howa haltasyndan taýýarlanylýar. Bu usul beýleki haýwanlaryň ýelimlerinden has durnukly hasap edilýär, şol bir wagtda-da maýyşgaklyk tarapyndan pes hasaplanylýar.

Tebigy serişdelerden alynýan ýelimler. Tebigy ýelimler iki topara bölünýär:

1. Haýwanlardan alynýan ýelimler. Olar süňklerden, deriniň ýagly gatlagyndan, bekre balyklaryň kekirdewüklerinden alynýar.

2. Ösümlüklerden alynýan ýelimler. Olar bugdaý unundan, krahmaldan we dekistrinden alynýar.

Haýwanlardan alynýan ýelimler gaty bolýar. Olary plitka görnüşinde we granit görnüşinde öndürýärler.

Ösümlüklerden ýelimiň alnyşy. Krahmal petiniň alnyşy. Ýelimi taýýarlamak üçin ýokary hilli bugdaý uny, himiki arassalanan suw, biýz halta, terezi, agaç çemçe, iki sany syrçaly gap gerek.

Krahmal ýelimi dürli ösümlükleriň krahmalyndan taýýarlanylýar. Mysal üçin, krahmaly bugdaý, tüwi, mekgejöwen dänelerinden hem-de ýeralmadan alyp bolýar.

Dikeldiş işinde iň köp ulanylýan ýeralma we bugdaý krahmalydyr. Mekgejöwen krahmalynyň molekulalary uly göwrümlü bolandygy sebäpli, onuň ýelimpliligi pes hilli bolýar. Bugdaý krahmalyndan goýy ýelim taýýarlanylýar. Tüwi krahmalyndan orta goýulykdaky ýelim taýýarlanylýar. Ýeralma krahmalyndan suwuk ýelim taýýarlanylýar. Dikeldiş işlerinde suwuk ýelim ulanylýar.

Ýelimiň taýýarlanylşy. Ýelimlemek kagyzyň bitewüligini hem-de gaýymlygyny dikeltmek üçin dikeldiş işlerinde ulanylýan iňňän möhüm tehnologik işdir. Dikeldilmegiň hili, resminamanyň ýagdaýy köp babatda ýelimiň häsiýetine hem-de ýelimlemegiň tehnologiýasyna baglydyr.

Ýelim resminamany dikeltmek üçin zyýansyz bolmalydyr, teksti garaltmaz ýaly, ýelimiň ýeterlik dury bolmagy gerekdir, ol süýgeşik hem-de oňat ýelmemäge ýaramly bolmalydyr. Ýelimiň örän möhüm häsiýetleriniň biri onuň gaýdym ukyplylygydyr, ýagny ulanylanda, pökgermäge ukyplylygydyr, ol bolsa, dikeldilýän resminamanyň zerurlyk döwründe ýelimini aýyrmaga (goparmaga) mümkinçilik berýär. Karboksimetillýuloza natriý duzy (Ia-KMS) hut şolar ýaly häsiýete eýedir. Ol agymtyl, sarymtyl reňkli, yssyz, süýüm görnüşli ýa-da külkä meňzeş jisimdir. Gyzgyn suwda-da, sowuk suwda-da aňsat eräp, ýelime şepbeşiklik häsiýetini berýär, ony açyk-dury ergin halyna öwürýär.

Ýelimiň ulanyljak ýerine baglylykda ýelim taýýarlamak üçin 1,5–2% ergin hem-de 5–8% ýelim taýýarlamak üçin ulanylmalý garyndylaryň düzümi: suw 100 g, Ia KMS 1,5 g, gliserin 1,5 g möçberde bolmalydyr.

Olar mazalyja eýi ýetirilip bulap garyşdyrylandan soň, ýelim ulanmaga taýýar bolýar. Ol salkyn ýerde saklanylmalýdyr. Bir saparda taýýarlanan ýelim üç günün dowamynda ulanylyp gutarylsa gowy bolýar. Resminamalary dikeltmek işinde simikatdan edilýän kanselýar (iş) ýelimini (suwuk aýna) ulanmak düýbünden gadagandyr, çünki ol kagyza hem-de ýazga düzedip bolmajak zyýan ýetirýär.

4.3. Dikeltmek işiniň umumy çyzgydy

Esasy tehnologik işler, resminamalary tertibe salmak (daňysyny çözmek, kitapça görnüşli sökmek, tagta kagyzlary aýry-aýrylykda goýmak).

Dikeltmek işi köp basgançakly tehnologik proses bolup, birnäçe esasy işlerden ybaratdyr. Şolaryň hemmesi-de resminamany arassalamaga, çalt könelmek hem-de zaýalanmak howpundan dyndyrmaga, ony gaýymlamaga hyzmat edýär. Esasy işleriň sanawy hem-de olary ýerine ýetirmegiň umumy tertibi görnüşli tehnologik çyzgyt bilen kesgitlenýär.

Umumy tehnologik çyzgytda aşakdaky esasy dikeldiş işleri göz önünde tutulýar. **Resminamalary tertibe salmak (daňysyny çözmek, kitapça görnüşli sökmek, tagta kagyzlary aýry-aýrylykda goýmak).**

Işiň (jildiň) daşyny çözmäge hem-de kitapça görnüşini sökmäge girişmezden ozal, öňi bilen, resminamanyň ýagdaýyny hem-de oňa ýeten zyýanyň häsiýetini jikme-jik öwrenmek zerurdyr, şonda işiň (jildiň) şol hili işi geçirilmegine mätäçdigi ýa-da dälidigi aýan edilýär. Aýry-aýry, hususan-da, mehaniki zeperleri (meselem, kiçeňräk ýyrtlyklar, tozma-tüýdülmeler) işi (jildi) çözmän hem-de kitapça görnüşini bozman, aýryp bolýar.

Has çylşyrymly dikeldiş işleri geçirilmeli bolanda, diňe şonda işi (jildi) çözmek hem-de kitapça görnüşini sökmek maksadalaýykdyr. Işi (jildi) çözmezden we sökmezden, ozal, aşakdaky işler edilmelidir:

Işiň (jildiň) tagta kagyzlarynyň belgileri ykjam barlanylýar;

Arhiw düzümi bilen sahaplanan işler (jiltler) ilki ony düzýän bölekler (jiltler, daňylar, depderler) aýyl-saýyl edilip, soňra aýry-aýry tagta kagyrlar seljerilýär;

Her tagta kagyzy aýratynlykda dikeldilýär.

Resminamalary tämizlemek, ýeten zeperi aýyrmaklyk resminamalaryň arassalanmagyny dikeltmegiň inňän möhüm tehnologik işidir. Bu iş netijesinde resminama daşky görnüp duran hapalardan arassalanýlar: ýüzüne siňen tozan süpürilýär, hapalar, heň örtgüleri, kerepler aýrylýar. Iş ýelimi kagyrdan aňsatlyk bilen aýrylmaýar. Ony gurulygyna ýiti zat bilen ýuwaşja gazap öçürmek mümkindir.

4.4. Resminamalara ýeten zeperi aýyrmak

Resminamalary dikeltmekde aşakdaky işleri geçirmek zerurdyr:

– ýelim uly bolmadyk çöpürli çotga bilen ýukajyk endigan edilip çalynmalydyr. Resminamanyň tekstine zeper ýetmez ýaly, dikeldiş kagyzyňy mümkingadar arka ýüzünden ýelimlemäge çalyşmaly;

– mikalent dikeldiş kagyzyňy ulanmaly, ol dury kondensator kagyzyňa garanda oňat mehaniki häsiýetlere eýedir (ýöne durulygynyň ýeterlik dældigi üçin ony gowşak kondensator kagyza çalmak maslahat berilmeýär);

– dikeldilenden soň, kagyzyň gowy ýelmeşmegi hem-de nogsanlaryň aýrylmagy üçin tagta kagyzlaryň hemmesi oňatja basylyp goýulmalydyr (basgyçlanmalydyr).

Ozaly bilen, resminamanyň gyalary hem-de burçlary zaýalanyp, şol ýerde jaýryk, eplem emele gelýär, ilkinji tüýdülip başlaýan ýerinde şol ýerlerdir, ylaýtada-da, sag tarapdaky aşaky burçudyr. Tagta kagyrlar öz wagtynda pugtalanmasa, resminamanyň tekstiniň-de ýuwaş-ýuwaşdan çynlakaý zyýan çekmegi ahmaldyr. Gyrasynyň birnäçe ýeri ýyrtylan bolsa, her ýyrtygy mikalent kagyzy bilen özbaşyna ýelmäp berkitmek zerurdyr. Şonda ýelmenýän kagyrlar zolagy tekste ýetmeli däl.

Resminamany kitapçalamak we sahaplamak üçin tagta kagyrlarynyň çep gyrasynyň (gyra tarapyňyň) inini uzaltmagyň zerurlygy seýrek bolmaýar. Munuň özi, köplenç, kagyzyň gyrasy gowşap (tüýdülip) başlanda ýa-da resminamanyň teksti tagta kagyzyň çep gyrasynda boş ýer goýulman ýazylan mahalynda şeýle edilýär, ýogsam ýazgynyň gyrasyna tikilme howpy döreýär. Bu iş «gyranyň uzaldylmagy» diýlen at bilen bellidir.

Dikeltmek işiniň jemleýji tapgyry tagta kagyrlary deňläp kesip, tagta kagyrlaryny belgileri boýunça ýygnamakdyr. Kesmek netijesinde tagta kagyzyň başky ölçegi (formaty) dikeldilmelidir. Şonda kagyzyň diňe artykmaç ýeri kesilip aýrylýar. Her tagta kagyzyňy aýratyn kesmek gerek. Kesmek üçin ýörite kagyrlar kesgiçler (rezak) ulanylýar. Şol hili kesgiç-pyçak ýok bolsa, kesmek işi gaýçy bilen amala aşyrylýar. Kesiljek ýeri göni çyzylmalydyr.

Kesmek işi amala aşyrylandan soň, tagta kagyrlar sahypama-sahypa ýygnalmalydyr. Her tagta kagyrlar bellenen belgilerine laýyklykda ýerli-ýerinde goýulýar.

4.5. Kagyzlary kitapça görnüşine salmak we sahaplamak. Kitapçalamagyň tehnologik zyygiderligi

Tagta kagyzlary ýygnap, daşy bilen birleşdirip tikmek işine «kitapçalamak» diýlip at berilýär. Kitapçalanýan otaga işler (jiltler) aýawhanadan getirilýär. Dikeldilen işler dikeldiş bölüminden, tikini sökülen işler mikrofilme alnandan soňra gelip gowuşýar.

Kitapçalamak işini el bilen geçirmek üçin aşakdaky gurallar, abzallar ulanylýar: gaýçy, ýelim çalmak üçin dürli çotgajyklar, çekiç, biýz, elektro deşiji enjam, sapaklar, inňe-temenler.

Resminamalary kitapça görnüşine salmagyň tehnologik usullary aşakdakylardan ybaratdyr:

- tikmek we berkitmek;
- taýýar önümi timarlamak.

Bu işler kitapçalamagyň başlangyç döwri hasaplanylýar. Resminamalary ýygnamak ýörite gutuda amala aşyrylýar.

Tagta kagyzlary ýygnamak aşakdaky tertipde alnyp barylýar: işi beýlesine öwrüp, ýüz tarapyny aşak edip goýmaly, tagta kagyzlar soňkusyndan birinjisine gelýänçä, çepbesinden tertipleşdirilip başlanýar. Şol bir wagtda sahypalaryň dogrulygy barlanylýar, tagta kagyzlar goýlanda, düýp tarapy gutynyň diwaryna süýşürilip, onuň ýokarky hem-de aşaky uçlary deňlenýär.

Arhiw işlerini jiltlemek hem-de tikmek üçin, esasan, bitewüligine biçilen daşylar ulanylýar. Burawlap deşilýän deşikleriň mukdary işiň ölçegine baglydyr, ol köp halatda 3-den 5-e çenli bolýar. Burawlanyp deşilen daşylar uly temenler hem ýogyn sapaklar bilen tikilýär.

Tikmek işi sapakly inňäni (temeni) ortadaky deşikden başlap deşikleriň hemmesinden yzly-yzyna sapagy geçirip, çekilip daňylýar.

Kitapça görnüşine getirilen işler gutarnykly işlenenden soň, ýagny gapagy (üst örtügi) waltsovka (tekizlemek, deňlemek) edilenden soň, iş birläý gözden geçirilýär we saklamaga berilýär.

4.6. Dürli görnüşli tagta kagyzlaryň dikeldiliş usullary

Işiň (jildiň) sahabynyň dikeldilişi barada aýdylanda, işiň (jildiň) sahabynyň dikeltmek işlerini sahabyň ýeňse ýüzünden geçirmeli. Zeper güýçli ýeten bolsa, sahabyň ýüz tarapy goşmaça kondensator ka-

gyzy bilen berkidilýär. Sahabyň bölekleri ýiten bolsa ýama görnüşinde doldurylýar. Dikeldiş materialy sahabyň galyňlygyna we reňkine görä saýlanyp alynýar.

Öçüp barýan ýazgyny (teksti) dikeltmekde alnyp barylmalý işler şulardan ybarat:

Resminamalara durnukly bolmadyk reňk berijiler ulanylyp ýazylan ýazgylyk wagtyň geçmegi bilen solmak (öçmek) häsiýetine eýedir. Ýazgylyk dikeltmek maksady bilen, döwlet arhiwleri şeýle resminamalary ýüze çykarmak we olary hasaba almak boýunça işleri alyp barýar.

Resminamalary ýörite işläp geçmek boýunça işler meýilnama boýunça (öňünden göz önünde tutulyp) geçirilýän işlere we nobatdan daşary geçirilýän işlere bölünýär.

Resminamalara oduň, suwuň, himiki ýa-da radioaktiw jisimleriň bölekleri ýa-da köpçülikleýin zyýan ýetirmegi bilen baglanyşykly bolan heläkçilik-halas ediş çärelerinde amala aşyrylýan işler nobatdan daşardaky geçirilýän işlere degişlidir.

Resminamalary saýlap almak, aýrybaşgalaşdyrylan ýerlerde olary we olaryň saklanylýan ýerlerini arassaçylyk taýdan işläp geçmek boýunça nobatdan daşary, gyssagly çäreler resminamalara biologik zyýan berijiler degen wagtynda hem geçirilýär. Ýetirilen zyýanyň möçberine baglylykda aýry-aýry işler, işleriň toplumy, aýawhanalaryň resminamalar saklanylýan aýry-aýry bölekleri we degişlilikde, resminamalar saklanylýan aýry-aýry serişdeler we ýerler ýa-da tutuşlygyna aýawhana nobatdan daşary işlenilip geçilýär.

Resminamalary meýilnama boýunça maksatlaýyn işläp geçmeklik olaryň barlygynyň we saklanýş ýagdaýynyň barlagynyň netijeleri boýunça arhiwde kabul edilen nobatlylyk tertibinde amala aşyrylýar. Şunda resminamalaryň dürli gymmatlylyk toparyna degişlilik (aýratyn gymmatlylygy, seýrek duş gelyänligi) we resminamalaryň fiziki ýagdaýynyň görünüş aýratynlyklary göz önünde tutulýar. Uzak saklamak mümkinçiligi pes bolan seýrek duş gelyän resminamalar, ilkinji nobatda, işlenilip geçilmäge degişlidir.

Döwlet arhiwlerinde resminamalaryň abat saklanylmagyny üpjün etmek boýunça ähli tehnik talaplaryň we çäreler toplumynyň

berjaý edilmegi we ýerine ýetirilmegi olaryň uzak saklanylmagynyň kepilidir.

Bir tarapy tekstli resminamalaryň gyrasyny berkitmek. Eger bir tarapy ýazgylý resminama uly zeper ýeten bolsa, ony ters tarapyndan tutuş gyrasy uzaboýuna mikalent kagyzy bilen berkitmeli. Resminamada ýeke-täk ýolnan ýeri bar bolan ýagdaýynda diňe ýolnan ýerine mikalent kagyzy azajyk artyk goýberilip berkidilýär.

Iki tarapy tekstli resminamany berkitmek. Bu ýagdaýda resminamanyň gyrasyny iki tarapyndan hem kondensator kagyzy bilen berkidilýär. Eger-de onuň bir tarapyndan ýelmenende, kagyzyň burçy eplenýär. Kondensator kagyzy ulanylanda ýelimiň galyndysyny birkemsiz aýyrmaly. Muny kagyzyň üstüne süzüji ýa-da arassa gazet kagyzy goýup, ony tekiz ýylmanak agaç ýa-da hasa bilen tekizlemeli.

Resminamalaryň ýyrtylan burçuny dikeltmek. Resminamalaryň ýyrtylan, ýöne ýitmedik bölegini kondensator kagyzy arkaly seplemek usuly bilen dikeltmeli. Iki tarapy ýazgylý resminamalaryň islendik ýeri, burçlary, gyalary we beýleki ýerleri şu usulda dikeldilýär. Ýagta tutup seredeniňde, bu resminamalaryň sag tarapyň ýokarky burçuny seplemek usuly bilen dikeldilendigi görünmelidir.

Resminamalaryň ýitirilen böleginiň dikeldilişi. Resminamalaryň ýitirilen bölegi dikeldilende, salynjak ýamanyň reňki we dykzlygy boýunça laýyk gelýän material saýlanyp alynýar. Onuň üstüne bolsa şikes ýeten kagyz ýazylyp goýulýar. Soňra ýamanyň konturyň üstünden ýönekeý galam ýöredilip, ol kesilip alynýar. Eger dikeldilýän materialyň ýazgysy bir tarapyndan bolsa, onda ýama 2 mm goýberilip kesilýär. Eger resminamanyň iki tarapy-da ýazgylý bolsa, onda gös-göni kontur boýunça kesilýär. Bu ýama salnanda, resminamanyň üstüni ýapmazlygy üçin şeýle edilýär. Ýama kalka kagyzy bilen iki tarapyndan hem berkidilýär.

Kesilen burçuny dikeltmek. Deşik yzlarynyň dikeldilişi. Kagyzyň gaçan we ýiten burçy dykzlygyna we reňkine gabat gelýän kagyz bilen dikeldilýär we iki tarapyndan-da kondensator kagyzy bilen berkidilýär, ýokarsyndan hem kondensator kagyzy arkaly berkidilýär.

Şikesli resminamanyň ýiten böleginiň dikeldilişi, şol bir wagtyň özünde-de düýbünüň uzaldylyşy. Bir wagtyň özünde düýbünü

uzaltmak arkaly şikesli resminamanyň ýiten bölegi dikeldilende, resminamanyň ýiten bölegine goýuljak ýama göz önüne tutulyp, düýbünüň ini saýlanyp alynýar. Soňra ýama boljak tagta kagyzyň düýbüne kondensator kagyzy ýamanyň ýeňse ýüzünden goýulýar.

Resminamany täzedan dikeltmek. Öň gowy hilli dikeldilmelik resminamalar täzedan dikeldilende, ýagny öňki ýelmenen kagyzlaryň ýelim galyndylaryny, ýazga kölege berýän örtgüleri aýyrmak zerurdyr. Täzedan dikeltmek işi gury usul arkaly amala aşyrylýar. Has hapalanan ýerlerini ýumşajyk pozguç, çotgajyk, inçejik kagyz bilen arassalamaly. Eger şeýle edilende netije bolmasa, resminamalary suw ergini bilen ölläp çyglyndyrmaly. Şu nusgaly resminamany çyglyndyrmak, soňra bolsa köne dikeldiş materiallaryň gyrlyp aýrylmagy bilen täzedan dikeldilýär. Soňra resminama süzüji, filtrleýji kagyz arkaly guradylandan soň ýene kalka arkaly dikeldilip, basgyç bilen tekizlenýär we guradylýar.

Aşa zaýаланан resminamalaryň dikeldilişi. Resminama juda zaýаланanda, iki tarapyndan kondensator kagyzyň basylmagyny talap edýär (iki tarapy ýazgyly bolan halatynda). Resminama kagyz ýelmenmegi iki usulda amala aşyrylýar. Eger resminama juda dargan bolsa, stoluň üstüne kondensator kagyzy ýazylýar, oňa ýelim çalyp, üstüne ýazgynyň bölekleri kebşirlenip, resminama goýulýar. Soňra ýumşajyk çotga arkaly resminama ýelim çalynýar we üstünden ýelimiň artyk düşenleri aýrylyp, kondensator kagyzyň ikinji tarapy ýazylýar. Resminama birneme pugta bolanda, oňa ýelim çalynýar, üstünden kondensator kagyzy ýazylýar, ýelimiň artyk düşenini aýryp, ýygirtlary ýazylýar. Soňra edil şeýdip resminamanyň beýleki tarapyndan hem kondensator kagyzy goýulýar. Bu iş amala aşyrylanda hemişe kondensator kagyzy iki tarapyndan hem goýulýar.

Papirus kagyzyňa ýazylan resminamalaryň dikeldilişi. Papirus kagyzyňa ýazylan resminamalar juda az ýelim bilen ýelimlenilýär we şikesli ýeri mikalent kagyzy bilen berkidilýär. Sütünler keseligine ýerleşen resminamalara hem ýgy-ýgy gabat gelýändigini bilmeli we dikeldilýän materialyň esasyňa laýyk getirmeli. Papirus kagyzyňa ýazylan resminamalara kondensator kagyzlaryna edilen düýp sapylýar.

Telegrammanyň dikeldilişi. Telegrammalar hem adaty resminamalar ýaly dikeldilýär. Emma çyzyklaryň hemmesi kondensa-

tor kagyzy bilen berkidilýär. Çöwürilen düýp bilen işlemegiň usuly bu nusgada «Sokma» usulynda dikeldilýär. Çöwürme gyrasynyň saplanyşyny görkezýär. Gyrasynyň bu görnüşi kitapça ýa depder görnüşinde toplanan resminamalarda ulanylýar. Deslapdan bar sahypa dikeldilýär. Diňe şondan soň çöwürme düýp tikilýär. Şeýle gyrasy saplanylanda hökman onuň görnüşi boýunça ini nazarda tutulmaly. Iki esse inli material alynmaly. Eplenende onuň galyňlygy depderiň ýada kitapçanyň işine barabar bolmaly. «Sokma» usuly bilen tikmegiň we çöwürme düýbünü çyzgysyny depderiň eplenen ýerine salynmaly.

Resminamalary dürli inli böleklerde çatmak. Sahypa laýyk gelmeýän dürli ölçegli resminamalary ini dürli-dürli bolan düýbe çatmaly bolýar. Çatylan düýpleriň inleriniň dürli-dürli bolmagy resminamalar dikeldilip, öňki kaddyna getirilenden soň, işleri mundan beýläk-de ulanmak üçin gradeň we oňaly saklamaga mümkinçilik berýär.

Garaýanyk bolan resminamalaryň dikeldilişi. Garaýanyk bolan resminamalary dikeltmezden ozal, olary hapadan, kesilen resminamanyň köýük böleklerinden arassalamaly. Soňra resminamalara suw sepip, üstlerine süzülýän kagyzlary ýapmaly we olary basgyjyň aşagynda guratmaly. Guradylandan soň resminamanyň ýetmeýän ýerlerini çatyp, kondensatorly kagyz bilen ýelmemeli we resminamalary öňki kaddyna getirmeli.

Kalka kagyzyňa ýazylan resminamalaryň dikeldilişi. Kalka kagyzyňa ýazylan resminamalar dikeldilende, diňe bir nusgaly kalka ýa-da mikalent kagyzy ulanylýar. Dikeldilýän wagtynda ýyrtylan ýerleri, gyalary berkidilýär. Resminamanyň ýiten bölegi, gaçyp galan ýerleri dikeldilýär. Ýyrtylyp gaçan bölekleriniň ýerine mikalent kagyzlaryndan taý (dublýaž) ýasalýar. Kalka kagyzyňa ýazylan resminamalary dikeltmegiň käbir aýratynlyklarynyň bardygyny ýatda saklamaly. Kalka çyglananda ol örän ýarsýar, giňeýär we görnüşini üýtgedýär. Reňkler, tuş, galam bilen ýazylan ýazgyny öçüp, ýitip gidýär. Şonuň üçin, kalkany juda az çyglap, gowy arassalamaly, bu işi aýratyn seresaplylyk bilen ýerine ýetirmeli. Ýelimiň galyndysyny yhlas bilen aýyrmaly. Dikeldilen sahypalar ýygrylmaz, görnüşini üýtgetmez we beýleki fiziki üýtgemelere sezewar bolmaz ýaly, olary basgyç bilen tekizlemeli.

V BÖLÜM

ARHIW RESMINAMALARYNYŇ SAKLANYŞ ŞERTLERINE BILDIRILÝÄN TALAPLAR

5.1. Döwlet arhiwleriniň binalaryna we aýawhanalaryna bildirilýän talaplar

Döwlet özüniň bahasyny ölçäp bolmajak resminamalaryň ygtybarly saklanmagy barada alada edýär we arhiwleri jaýlar, ýörite enjamlar hem-de tehniki serişdeler bilen üpjün edýär. Şu maksat bilen döwlet arhiwleri üçin bir kysmy ýöriteleşdirilen arhiw jaýlary gurulýar. Zerur bolan halatynda olaryň ýerleşýän jaýlarynyň durky täzelenýär we abatlanýar. TMAG-ni aýawly saklamak hem-de onuň resminama baýlyklaryny köpeltmek ugrundaky talap esasynda Türkmenistanyň Prezidentiniň 2000-nji ýylyň 14-nji noýabrynda «Aşgabat şäherinde aýratyn möhüm binagärlik desgalaryny gurmak hakyn-da» N-4903 belgili Kararyna laýyklykda, 2001–2002-nji ýyllarda Türkmenistanyň Döwlet arhiwi üçin ýörite aýawhanalar we häzirki zaman tehniki serişdeler bilen enjamlaşdyrylan 7 gatdan ybarat bolan goşmaça jaý gurlup, onda Türkmenistanyň Prezidentiniň arhiw gaznasy, Türkmenistanyň kinofonofoto resminamalarynyň merkezi döwlet arhiwi, Ahal welaýatynyň döwlet arhiwi, Resminamalary dikeltmek we ätiýaçlyk göçürme nusgalaryny döretmek boýunça Merkezi barlaghana ýerleşýär. Döwlet arhiwiniň bir kysmy ýöriteleşdirilen we ulanmaga ýaramly jaýlaryny kadalaýyk düzgünlerde saklamak üçin tehniki serişdeler peýdalanylýar. Arhiw binasy (binalar topary) arhiwiň resminamalary saklamak boýunça wezipelerini ýerine ýetirmeklige, işläp taýýarlamaklyga resminamalary ulanmak we edara ediş-hojalyk, tehniki, durmuş häsiýetli goşmaça meseleleri üçin niýetlenen esasy we kömekçi jaýlaryň toplumy bolmaly.

Umumy talaplar: binalar temperaturalaryň we çyglylygyň ekstremal üýtgemelerine çydamly bolmaly, ýagtylykdan goramaly we heňiň köpelmegine ýol berilmeýän, mör-möjekler we gemrijiler üçin päsgelçilik bolup hyzmat etmeli, duýdansyz tebigy we sosial heläkçiliklere durnukly bolmaly.

Otaglaryň mukdar düzümi arhiwde saklanylýan resminamalaryň häsiýeti we möçberi hem-de taslamaklyga tabşyryk bilen kesgitlenýär. Resminamalar bilen iş geçirilýän aýawhanalar we otaglar saklanyşyň zerur şertlerini döretmek üçin howa çalşygy ulgamlary bilen enjamlaşdyrylýar.

Esasy maksatly otaglaryň düzümi, ýerleşşi, enjamlaryň arhiwiň funksional bölümçeleriniň özara rejeli gatnaşygyny, resminamalar bilen işlenilýän ähli ýerlerde olaryň abatlygyny, zähmeti goramak, howpsuzlyk kadalarynyň we önümçilik arassaçylygy talaplarynyň berjaý edilmegini üpjün etmeli.

Aýawhanalar ähli otaglardan tapawutlylykda ýangyna garşy diwarlar we basyrgy bilen aýrybaşgalaşdyrylmaly.

Resminamalaryň saklanyş şertlerine bildirilýän talaplara baglylykda arhiwde resminamalaryň dürli görnüşleri üçin aýrybaşga aýawhanalar göz önünde tutulmaly.

Birmeňzeş fiziki häsiýetli göterijide bolan we birmeňzeş saklanyş şertlerini talap edýän (mysal üçin, magnit lentasyndaky we disk göterijilerdäki resminamalar, kino plýonkadaky we foto plýonkadaky resminamalar) dürli görnüşli resminamalar bir aýawhanada ýerleşdirilip bilner.

Arhiwiň önümçilik jaýlary aşakdakylardan durýar:

– resminamalary dikeltmek we konserwasion-öňüni alyş çärelerini geçirmek, tehniki we fiziki-himiki ýagdaýynyň barlagy we nusgalamak üçin erginleri taýýarlamak we regenerirlemek, himikatlary we plýonkalary, şeýle hem goşmaça gymmat bahaly metallary ýygnamaklyga niýetlenen resminamalary saklamak üçin kino we foto barlaghanalar;

– resminamalary dikeltmek we konserwasion-öňüni alyş çärelerini geçirmek, tehniki we fiziki-himiki ýagdaýynyň barlagy we nusgalamak, magnitsizlendirmeklige degişli magnit lentasyny saklamak üçin fono we wideo barlaghanalar;

– aýawhanalaryň otaglarynyň içki timarlanyşy tozan ýygnaýan we tozanyň ýa-da ýiti täsir ediji himiki maddalaryň çeşmesi bolup durmaýan maglumatlaryň ulanylmagy bilen geçirilmeli. Şuňa meňzeş talaplar aýawhanalaryň enjamlary we resminamalaryň saklanyş serişdeleri taýýarlananda ulanylýan ähli materiallara bildirilmeli.

Tebigy ýagtylandyryşly aýawhanalarda açyk görnüşli tekjeler we şkaflar penjirä ýerli diwarlara perpendikulýar gurnalýar.

Penjiresiz aýawhanalarda tekjeler we şkaflar otagyň aýratynlyklaryny, enjamlaryň gurluşyny we olary ýerleşdirmegiň kadalaryny hasaba almak bilen gurnalýar.

Resminamalary saklamaga niýetlenen tekjeleri, şkaflary we beýleki esbaplary jaýyň daşky diwarlaryna we ýyladyja degrip gurnamaga ýol berilmeýär.

Aýawhanalaryň jaýynda resminamalaryň uzak wagtlyk abatlygyny üpjün etmegiň bellenen temperatura-çyglylyk, ýagtylyk, arassaçylyk şertleri berjaý edilmeli.

Ýerzemin gatda geým şkaflý otagy, usuly iş otagy, sorag-jogap bölümini, giriş rugsatnamalary bölümini, enjamlary we esbaplary abatlaýyş ussahanasyny ýerleşdirmäge rugsat berilýär.

Ýerzemin gatynda ammar otagy, makulaturany ýygnaýyş we gaplaýyş otaglaryny, inženerçilik ulgamlaryny we enjamlaryny ýerleşdirmek üçin niýetlenen otaglary ýerleşdirmäge rugsat berilýär.

5.2. Pudaklaryň döwlet gaznalarynyň we pudaklaýyn arhiwleriň binalary

Döwlet arhiwleriniň binalaryna bildirilýän talaplar pudaklaryň döwlet gaznalarynyň we pudaklaýyn arhiwleriň binalaryna hem degişlidir.

Saklanýan işleriň möçberine we düzümine laýyklykda pudaklaýyn arhiwe (pudaklaryň döwlet gaznalaryna) resminamalary saklamak üçin ýörite gurlan we enjamlaşdyrylan ýa-da ýöriteleşdirilen aýratyn bina (ýa-da binanyň bir bölegi) berilýär.

Pudaklaýyn arhiwiň ýörite binasynyň taslanlymagy döwlet arhiwleriniň binalarynyň bir kysymly taslamalaryna baglaşdyrmak bilen hem-de özbaşdak taslamalar boýunça amala aşyrylyp bilner.

Düzüminde pudaklaýyn arhiw hereket edýän guramalar üçin edara ediş jaýlary taslanlylanda pudaklaýyn arhiw üçin ýörite jaýlar göz önünde tutulmaly. Pudaklaýyn arhiw üçin ýörite otag bolmadyk ýagdaýynda guramanyň edara ediş binalarynda ýöriteleşdirilen otag bölünip berilýär.

Pudaklaýyn arhiwleriň binalary taslanylanda aşakdaky otaglary göz önünde tutmak gerek:

– hemişelik saklamaklyga degişli resminamalar üçin aýawhanalar;

– aýratyn möhüm resminamalary saklamak üçin aýawhana (aýratyn gymmatly resminamalar güýçlendirilen goragly we ýangyna garşy düzgünli ýörite jaýlarda saklanylýar);

– şahsy düzüm boýunça resminamalary saklamak üçin aýawhana;

– resminamalary kabul etmek, wagtlaýyn saklamak, akklimatizasiýa etmek üçin otaglar;

– barlag geçirijileriň işlemegi üçin otaglar (okyjylar üçin otag);

– wagtlaýyn möhletli saklanylýan resminamalary saklamak üçin otag;

– arhiwiň işgärleri üçin iş otaglary (ýa-da iş otagy).

Işgärler üçin iş otaglary we barlag geçirijileriň işlemegi üçin otaglar (okyjylar otagy) aýawhanalaryň otaglaryndan aýrybaşgalaşdyrylmaly.

Pudaklaýyn arhiwiň aýawhanasy azyk önümlerini ýa-da himiki maddalary saklamak ýa-da ulanmak bilen bagly barlaghana, önümçilik, ammar we hojalyk otaglaryndan uzakda ýerleşdirilmeli we olar bilen umumy howa çalşyk kanallary bolmaly däldir.

Aýawhanalaryň otaglarynda gaz, suw geçirijiler, lagym we beýleki magistral turba geçirijileri taşlamaklyga ýol berilmeyär. Magistral däl häsiýetli turbalaryň geçirilmegine diňe bu turbalardan zyňyndylaryň aýawhanalara aralamagynyň önüni alýan ýörite gorag esbaplarynda üzňelemek şerti bilen rugsat berilýär.

Pudaklaýyn arhiwiň otagynyň daşky gapylary metal list bilen örtülmeli we berk sürgüsi bolmaly.

Pudaklaýyn arhiwiň otaglary gorag habar berşi bilen enjamlaşdyrylýar. Ýerleşşi daşyndan girmäge mümkinçilik berýän penjirelere möhürlenlen plombaly gulply açylýan metal gözenekler gurnalýar.

Arhiw binalary we arhiw jaýlarynyň toplumy. Arhiw binasy (binalarynyň topary) arhiw resminamalaryny saklamak, işläp taýýarlamak, ulanmak boýunça ýerbe-ýer edilmeli wezipelerini we edara ediş-hojalyk, tehniki hojalyk häsiýetli goşmaça wezipeleri ýerine ýetirmek üçin esasy we kömekçi jaýlaryň toplumy bolmaly.

Esasy maksatly otaglara aşakdakylar degişlidir:

- aýawhanalar;
- arhiwiň işgärleri üçin iş otaglary;
- resminamalary kabul etmek, tozansyzlandyrmak we wagtlaýyn saklamak, akklimatizasiýa etmek üçin otaglar;
- barlaghana-önümçilik toplumynyň otaglary;
- hasaba alyş resminamalaryny we ylmy-maglumat guralyny saklamak üçin otaglar;
- okyjylar üçin zalyň topluny (zal, sergi zaly, resminamalary beriş parçasý, maglumat-gözleg ulgamlarynyň parçasý, wagtlaýyn aýawhana);
- okuw-maslahat zaly;
- okyjylar üçin aýawhanaly, katalogly, ýerli ylmy sorag-jogap kitaphanasy (sorag-jogap maglumat gaznasy);
- usulyýet otagy;
- köpeldiji tehnikasy üçin otaglar;
- kömekçi maksatly otaglar;
- raýat goranyş otaglary.

Kömekçi maksatly otaglara aşakdakylar degişlidir:

- westibýul;
- kabulhana;
- egin-eşik goýulýan otagy;
- raýat goranyş otaglary;
- kepilnama beriş otagy;
- giriş rugsatnamalary bölümi.

Enjamlary we inwentarlary bejeriş ussahana, makulaturany top-laýyş we gaplaýyş otagy, ammar otagy, inžener ulgamlaryny we en-jamlaryny ýerleşdirmek üçin niýetlenen otaglar.

5.3. Binalaryň meýilleşdirilişi

Arhiwler, adatça, 9 gatdan ýokary bolmadyk gatda ýerleşmeli.

Iki we ondan köpgatly arhiw binalarynda birinji we ýokary gat-laryň pollarynyň derejesi 12 *m*-den az bolanda kiçi yük göterijini göz önünde tutmak zerurdyr. Göterijileri resminamalaryň we gelip-gid-ýänleriň hereket edýän ýollarynyň kesişmegine ýol berilmez ýaly edilip ýerleşdirilmeli.

Arhiwlerde otaglaryň poldan potologa çenli beýikligini «Jemgyýetçilik binalary we desgalary» atly TGK 2.08.02-16 belgili Türkmenistanyň gurluşyk kadalaryna laýyklykda azyndan 3,6 m kabul etmeli. Arassaçylyk sebäpli we olaryň aşagynda tozan ýygnanýandygy üçin döwlet arhiwiniň tutuş binasynda asma potoloklary ulanmaly däl, aýawhanalarda içerki timarlaýyş üçin oda çydamly materiallary ulanmaly.

Kömekçi maksatly otaglaryň düzüminiň meýdany «Jemgyýetçilik jaýlary we desgalary» atly TGK 2.08.02-2005 kadalary bilen kesgitlenilýär.

Esasy maksatly otaglaryň düzümi, ýerleşşi, enjamlaryň arhiwiň funksional bölümçeleriniň rasional özara gatnaşygyny, resminamalar bilen işlenýän ähli parçalarda olaryň abatlygyny, zähmeti goramak, howpsuzlyk kadalarynyň we önümçilik arassaçylygy talaplarynyň berjaý edilmegini üpjün etmeli.

Barlaghana-önümçilik toplumy, kepilnama beriş otagy, sergi zaly we okuw-maslahat zaly, giriş rugsatnamalary bölümi, kömekçi we hojalyk maksatly otaglary, kada bolşy ýaly, birinji gatda ýerleşdirilýär, ikinji gatda—edara ediş önümçilik otaglary, okyjylar zaly, indiki gatlarda—aýawhanalar we gaznalaryň jogapkär saklaýjylarynyň otaglary ýerleşýär.

Resminamalary kabul etmek we wagtlaýyn saklamak üçin otagy binanyň birinji ýa-da ýerzemin gatynda ýerleşdirmeli. Otagyň ýerleşýän ýeri gelip gowuşýan resminamalaryň kabul edilişiginiň amatlylygyny we bu otagyň çäklerinde olaryň wagtlaýyn üzňeligini üpjün etmeli.

Arhiwiň önümçilik otaglary. Arhiwleriň otaglary aşakdakylara bölünýär:

- aýawhanalar, saklaýyş otaglary;
- resminamalar bilen işlemek üçin otaglar we gulluk-hojalyk maksatly otaglar.

5.4. Aýawhanalar

Barlaghana we önümçilik otaglary aýawhanalaryň otagyndan mümkin boldugyça uzak ýerleşdirilmeli we olar bilen howa çalşygynyň umumy kanallary bolmaly däl. Aýawhanalar arhiwiň goňşy

otaglaryndan oda çydamlylygynyň çägi azyndan 2 sagat bolan ýanmaýan diwarlar we basyrgylar bilen aýrybaşgalaşdyrylýar.

Resminamalary ogurlanmakdan goramak maksady bilen aýawhanalarda metal gapylar ýa-da goşmaça metal gözenekler gurnalýar, aýawhanalaryň penjirelerinde daşyna açylýan metal gözenekler gurnalýar.

Aýawhanalary we islendik maksatly iş otaglaryny utgaşdyrmaga rugsat berilmeýär.

Aýawhanalar stasionar metal tekjeler bilen abzallaşdyrylmaly.

Amatly temperatura-çyglylyk düzgünli otaglarda hereketlendirilýän metal tekjelerini ulanmaga rugsat berilýär.

Kömekçi ýa-da ýörite enjam hökmünde demir şkaflar, demir sandyklar, şkaflar-tekjeler, şeýle hem demir germewli we tekjeli bölümler ulanylyp bilner.

Arhiw binalaryndaky aýawhanalaryň beýikligini resminamalar üçin kabul edilen tehnologik enjamlara baglylykda kabul etmeli, ýöne ol basyrgylaryň çykyp duran düzümleriniň aşaky bölegine çenli aralyk azyndan 2,25 m bolmaly.

Enjamlaryň görnüşi we kysymlaýyn ölçegi, şeýle hem tekjeleriň (şkaflaryň) gatlarynyň arasyndaky aralyk ulanylýan ulgamlary we saklanyş serişdelerini, resminamalaryň aýratynlyklaryny we kysymlaýyn ölçegini we olaryň ýerleşdirilmegine bildirilýän talaplary hasaba almak bilen kesgitlenýär.

Çekilip açylýan gapyrjakly şkaflaryň, we ş.m. arasyndaky aralyklar (geçelgeler) MN 5.4.2-74 «Arhiwler» kada boýunça ulanylýan enjamyň aýratynlyklaryny hasaba almak bilen hasaplanylýar.

Arhiwiň aýawhanalarynda arhiw işleriň ýerleşdirilişi rejeli bolmaly we aşakdakylary göz önüne tutmak bilen geçirilmeli:

TMAG-niň resminamalaryny saklamak üçin amatly şertleri döretmek, resminamalary dessin ulanmak.

Hemişelik saklanyşa degişli resminamalar gaty kagyz gutularda, daňylarda, bukjalarda ýa-da resminamalar üçin zyýansyz materiallardan ýasalan beýleki gutularda saklanylýar. Tekjäniň gatynyň we ýokarky gutynyň (daňynyň) gapagynyň arasyndaky howanyň gaýtdan aýlanyşyny üpjün edýän yş azyndan 5 sm bolmaly. Gutular we daňylar tekjeleriň gatlarynyň çäklerinden çykmalý däl.

Saklaýyş jaýlary. Saklaýyş jaýlaryna aşakdakylary degişli etmeli: iş ýörediş resminamalaryň, iri göwürümlü resminamalaryň, foto resminamalaryň we mikro filmleriň aýawhanalary, kitap aýawhanalary, şeýle hem gaznalaryň saklaýjylarynyň iş otaglary.

Saklanyş birligi hökmünde aşakdaky ölçegli resminamalary saklamagyň şertli birligi kabul edildi: kagyzyň standart ölçegi 210×297 mm, orta galyňlygy 17 mm. Standart däl ölçegli resminamalar üçin aýawhanalaryň meýdanlary degişlilikde Baş arhiw müdirliginiň hödürnamalaryny hasaba almak bilen taslamalaşdyrmak üçin wezipede hasaplanyp goşulýar.

Gutuda 10 saklanyş birligi.

Bukjada 3 saklanyş birligi.

Foto resminamalar we mikrofilmler üçin aýawhanalary aýratyn otaglarda göz önünde tutmaly.

5.5. Arhiwiň barlaghana we önümçilik toplumynyň otaglary

Resminamalary ýörite işläp bejermäge (akklimizasiýa, tozansyzlandyрма, resminamalary dikeldiş işleri, zyýansyzlandyрма, dezinfeksiýa) we nusgasyny almaga (mikrofilmleşdirmek, elektro fotonusgalama, foto dikeldiş) niýetlenen barlaghana önümçilik otaglary ähli görkezilen işleriň tehniki aýratynlyklaryny, şeýle hem aýry-aýry parçalaryň tehnologik taýdan özara baglanyşygyny hasaba almak bilen ýeke-täk ýer çägindeki toplумыň çäklerinde ýerleşdirmeli.

Haçanda, barlaghana-önümçilik toplумы üçin aýratyn otaglar göz önünde tutulmadyk ýagdaýynda, ony binanyň aýratyn ganatynda, birinji ýa-da ýerzemin gatda ýerleşdirmek gerek.

Barlaghana üçin aşakdaky otaglar zerur:

– resminamalary tozansyzlandyrmak üçin (howa çalşygy, tekjeler, stol, tozan sorujy);

– resminamalary zyýansyzlandyrmak (dezkamera), gaýtadan zerlenmeginiň önüni almak üçin niýetlenen otagyň aýratyn girelgesi we çykalgasy bolmaly, ol ýerden işler getirilmeli we gaýtadan işlenen işler çykarylmalı;

– resminamalary sahypama-sahypa işlemek üçin (howa çekiji şkof, tekjeler, şkof, stol);

- himiýa barlaghanasy üçin (distillýatorlar, analitiki terezi, sowa-dygy, şkaflar, rakowina);
- işleri jiltlemek üçin (resminamalary saýlamak üçin, işleri tikmek üçin stol, basgyç, buraw);
- resminamalary dikeltmek üçin (dikeldiş stoly, howa çalşygy, şkaflar);
- gutulary taýýarlamak üçin ýörite enjamlar;
- mikro filmleşdirmek üçin;
- ätiýaçlyk üçin nusgalary taýýarlamak üçin.

Arhiwiň barlaghana-önümçilik toplumynyň otaglary aşakdaky talaplara laýyk gelmeli:

- aýawhanalaryň otagyndan mümkin boldugyça uzak ýerleşdirilmeli we olar bilen howa çalşygynyň umumy kanallary bolmaly däl;
- ýangyna garşy kadalaryň, zähmeti goramak we tehniki howpsuzlyk boýunça düzgünleriň berjaý edilmegi bilen funksional önümçilik işi üçin şertler üpjün edilmeli.

Merkezi suw ýyladyşy, gyzgyn we sowuk suw üpjünçiligi, umumy getiriji-çekiji howa çalşygy we aýry-aýry tehnologik nokatlary (rakowinalar-ýuwalgalar, howa çekiji we guradyjy şkaflar, ýagtylygyň kuwwatly çeşmesi bolan enjamlar, dikeldiş stollar, tozansyzlandyryş üçin şkaflar stollar we ş.m.) howanyň ýerli sordurylmasy bilen enjamlaşdyrylmaly;

- tehnologik enjam nol fazaly we ýere birikdirilen güýç elektrik geçiriji bilen üpjün edilmeli.

Foto barlaghanalaryň garaňky otaglarynda, howa çekiji şkaflarda, dikeldiş stollarda, zyýansyzlandyрма we dezinfeksiýa üçin otaglarda, elektrik geçirijiler çygly otaglar üçin kadal we düzgünler boýunça ýerine ýetirilmeli.

Arhiwiň barlaghana we önümçilik jaýlarynyň howasyndaky gazlaryň we buglaryň saklanyş derejesi TDS 12.1.005-76 (mg/m^3) bellenen rugsat edilen bir gezeklik aňryçäk toplanmalardan geçmeli däl: aseton – 200; ammiak – 20; benzol – 5; benzin – 300; dihloretan – 10; ksilol (toluol) – 50; kükürt turşusy – 1; uksus turşusy – 5; fenol – 0,3; ozon – 0,1; formaldegid – 0,5.

Resminamalaryň zyýansyzlandyрма we dezinfeksiýa otagynda, şeýle hem tozansyzlandyrylýan otagynda arassa we hapa bölümler göz önünde tutulmaly we zaýаланan ýa-da tozanlanan materiallaryň

arassa bölümden hapa bölüme hereketiniň ugry berjaý edilmeli. Zyýansyzlandyрма we dezinfeksiýa parçalaryny, şeýle hem tozansyzlandyryş parçasyny bir otagda arhiwiň beýleki gulluklary bilen utgaşdyrmaga ýol berilmeýär.

Birnäçe arhiwlere hyzmat edýän mikro filmleşdirmäniň we rejelemäniň merkezi (birleşen) barlaghanasy bar bolanda resminamalary ýörite işlemek we dikeltmek boýunça esasy işler birleşen barlaghananyň binýadynda ýerine ýetirilýär. Şu ýagdaýda arhiwlerde zyýansyzlandyрма we dezinfeksiýa otaglary göz önünde tutulmaýar. Biologik zyýankeşler tarapyndan zeper ýetirilen resminamalaryň üzňeligi amala aşyrylmagy üçin taslamada ýörite otag (izolýator) göz önünde tutulmaly.

Welaýat döwlet arhiwlerinde aşakdakylar üçin otaglary göz önünde tutulmaly:

- dikeldiş;
- işleri jiltlemek (tikmek üçin);
- tozansyzlandyrmak;
- zyýansyzlandyрма.

Şeýle arhiwlerde resminamalary tozansyzlandyrmak boýunça otaglaryň, sadalaşdyrylan tehnologiýa boýunça işleýän dikeldiş parçalarynyň hem-de fotoplýonkalary işläp taýýarlamazdan resminamalaryň fotosýomkasyny amala aşyryan resminamalaryň nusgasyny alyş parçalarynyň bolmagyna rugsat berilýär.

5.6. Aýawhanalary saklanyş serişdeleri bilen enjamlaşdyrmak

Aýawhanalar stasionar metal tekjeler bilen enjamlaşdyrylmaly, şunda arhiw üçin olary ýerleşdirmegiň bellenen tertibi berjaý edilmeli:

– esasy geçelgeleriň ini (tekjeleriň hatarynyň arasynda) – 120 *sm*;

– tekjeleriň arasyndaky geçelgeleriň ini – 75 *sm*;

– diwaryň we diwara parallel tekjäniň arasyndaky aralyk – 75 *sm*;

– beýiklik boýunça tekjäniň gatларыnyň arasyndaky aralyk – 40 *sm*;

– diwaryň we tekjäniň gyrasynyň arasyndaky aralyk – 45 *sm*;

– poldan tekjäniň aşaky gatyna çenli aralyk azyndan 15 *sm*, ýerzemin gatlarda bolsa azyndan 30 *sm*.

Aýawhanalar metal stasionar tekjeler bilen abzallaşdyrylýar. Kömekçi ýa-da ýörite enjam hökmünde metal şkaflar, seýfler, şeýle hem metal germewli we tekjeli stasionar bölümler-bokslar ulanylyp bilner.

Aýratyn ölçegli resminamalar (gazetler, kartalar, meýilnamalar, mikrofilmlil gutular we ş.m.) üçin tekjeleriň, şeýle hem şkaflaryň gurluşy we ölçegleri bu resminamalaryň ölçegleri bilen kesgitlenýär.

Tekjeler, aýnaly ýerleri we ýyladyş ulgamynyň elementleri diwarlara perpendikulýar ýerleşdirilýär, penjirelere we ýylylygyň çeşmelerine çenli aralyk azyndan 0,6 m bolar ýaly edilip gurnalýar.

Aýawhananyň otagynyň beýikligi 4 m-den köp bolanda, meýdany rejeli ulanmak maksady bilen tekjeleri iki ýarusly gurnamak maslahat berilýär. Şunda ýaruslaryň arasynda berk örtgüler we amatly basgançaklar gurnalýar, olar howpsuz işi üpjün etmek üçin ýeňil metal germewler bilen germewlenýär.

Çyzgylyr we kalkalar çekilip açylyan gapyryjakly şkaflarda ýaýbaň görnüşinde ýa-da bukjalarda saklanyp bilner. Kartalar üçin çekilip çykarylýan ştangalarda asylan görnüşde saklamak maslahat berilýär.

Pudaklaýyn arhiwiň gizlin, aýratyn gymmatly işlerini we hasaba alyş resminamalaryny saklamak üçin seýfler ýa-da metal şkaflar ulanylýar. Resminamalaryň bu görnüşiniň möçberi uly bolanda olar üçin aýratyn aýawhanalar ýa-da aýawhananyň aýratyn üznelenen bölegi bölünip berilýär.

Resminamalaryň sorag-jogap kartotekalaryny ýerleşdirmek üçin aýawhanada ýa-da iş otagynda kartoteka şkaflary gurnalýar.

Resminamalary aýawhanada hereketlendirmek we tekjeleriň ýanynda işlemek üçin kitaphana arabalary, ýeňil durnukly merdiwanlar ulanylýar.

Arhiwiň otaglary işgärleriň iş ýerleriniň rejeli guralmagy üpjün ediler ýaly we olaryň öndürijilikli zähmeti üçin ähli zerur şertler dörediler ýaly enjamlaşdyrylýar. Iş otaglary telefon, diwanhana mebelleri, beýleki guramaçylyk tehnikalary bilen enjamlaşdyrylýar.

Resminamaly gutulary, bukjalary, tekjeleri we arhiwiň otaglaryny tozansyzlandyrmak üçin durmuşda ulanylýan elektrik tozan sorujy enjamy göz önünde tutmak maslahat berilýär.

Aýawhanalar metal stasionar tekjeler bilen abzallaşdyrylýar. Kömekçi ýa-da ýörite enjam hökmünde metal şkaflar, demir gutular, şeýle hem metal germewli we tekjeli bölümler ulanylyp bilner.

Çekilip açylyan gapyrjakly enjamlar üçin aralyklar (geçelgeler) enjamyň ölçegini hasaba almak bilen ýörite kadalar boýunça hasaplanýar.

Kagyz göterijidäki resminamalar tekjelerde, metal şkaflarda gutulara ýa-da saklaýşyň beýleki başlangyç serişdelerinde (bukjalarda, daşlyklarda we ş.m.) kese ýa-da dik görnüşinde saklanýar.

Demir tekjeler aşakdaky ölçegde bolmaly:

- beýikligi – 1 m;
- ini – 0,5 m;
- çuňlугy – 2,35 m;
- gatlaryň sany – 5.

Ortaça bir tekjede 30 guty (gutuda 5 iş) ýerleşdirip bolýar. Mysal üçin, 15000 iş üçin 100 tekje gerek bolar.

Aýratyn derejeli resminamalary saklamak üçin stasionar bölümler demir gutular we ýörite şkaflar-demir gutular ulanylýar.

Aýawhanalaryň jaýlary saklanýan audiowizual resminamalaryň görnüşine baglylykda ýörite tekjeler ýa-da şkaflar bilen enjamlaşdyrylýar, olar aýawhanalaryň meýdanlarynyň rejeli ulanylmagyny hasaba almak bilen ýerleşdirilýär. Tekjeleriň beýikligi resminamalary tiz wagtda tapmak mümkinçiligini hasaba almak bilen aýawhanalaryň ölçegleri bilen kesgitlenýär.

Aýawhanalarda enjamlar howa arkaly ýelejiredilende onuň ähli şkaflar, tekjeler we agaç gutular boýunça içerki howa çalşygy üpjün ediler ýaly edip ýerleşdirmeli. Tekjeleriň gatlarynda howa çalşygy maksatly uzaboýuna yşlar bolmaly, gatlaryň arasyndaky aralyk resminamaly gutularyň beýikliginden 5 sm ýokary bolmaly. Iki ýarusly saklanyşda gutularyň hatarlarynyň arasynda howanyň çalşygyny üpjün etmek üçin azyndan 5 sm aralyk bellemeli.

Fono we wideo resminamalary saklamak üçin tekjeler ferromagnit däl materialdan ýasalýar. Tekjäniň konturlarynyň çatylmagy (mysal üçin, tekjäniň metal böleklerini elektrik geçiriji we ýere birikdirmek) şerti bilen polat karkasly tekjeleri ulanmaga rugsat berilýär. Ýazgynyň bölekleyin ýa-da doly ýitirilmeginiň önüni almak maksady bilen wideo resminamalary 400 A/m ýokary bolan güýjenmeli üýt-

geýän we hemişelik magnit meýdanlaryň täsir edýän meýdanynda saklamaga rugsat berilmeýär.

Audiowizual resminamalary saklamaga niýetlenen serişdeler ýasalanda ulanylýan materiallar ýanmaýan we poslamaýan materiallardan ýasalmalydyr. Agressiw himiki maddalary bölüp çykarýan maddalar ulanylmaly däldir.

Kompakt-disklerdäki resminamalary ýylylygyň we yzgaryň çeşmelerinden azyndan 0,5 m uzaklykda saklaýarlar we ulanýarlar.

Arassaçylyk düzüni. Arhiw binalary taslanylanda arassaçylyk maksatlar üçin awuly himikatlary we antiseptikleri saklamak üçin otaglary göz önünde tutulýar.

Aýawhanalaryň otaglarynda howanyň erkin çalşygy üpjün edilmeli, ol arassaçylyk-biologik taýdan howply bolan durnukly mikroklimatly ýelejiredilmeýän zolaklaryň emele gelmeginiň önüni almaly.

Howanyň maýyl wagtynda otaglaryň açylyan penjireleri gorag torlary bilen goralmany, olaryň öýjükleriniň diametri 0,5 mm-den uly bolmaly дәl. Şeýle hem aýawhanalaryň diwarlaryndaky, potoloklaryndaky, pollaryndaky howa çalşygyň ýslary, howa çalşygy ulgamlarynyň daşky ýslary gorag gözenekler bilen enjamlaşdyrylmaly.

5.7. Ýer parçalaryna bildirilýän talaplar

Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň döwlet saklanyşyna degişli resminamalar ýörite gurlan ýa-da bu maksat üçin uýgunlaşdyrylan binalarda ýa-da binalaryň aýratyn jaýlarynda ýerleşdirilýär.

Arhiw binalarynyň gurluşygy üçin ýerleriň ýaramlylygy ýerli arassaçylyk we keselleriň ýaýramagyna garşy göreşmek gullugynyň howanyň hapalanyş derejesi hakyndaky netijenamalaryny hasaba almak bilen kesgitlenilýär.

Arhiw binalarynyň ýerleşýän zolagynda daşky gurşawyň howasynda zyýanly garyndylaryň gije-gündizki toplanmasy bellenen arassaçylyk kadalaryndan geçmeli дәl (mg/m^3):

- kükürtli wodorod – 0,008; hlor – 0,03;
- kükürtli gaz – 0,05;
- azotyň okiselleri – 0,085;
- kükürt turşusy – 0,1.

Arhiw binalary, adatça, ilatly ýerleriň ýaşaýşa ýerleşdiriş zola-gynda ýa-da beýleki zolaklarda ýörite bölünip berlen meýdançalarda gurulmaly.

Arhiw binalary gurlanda gaça durulmaly ýerler: ýokary derejede hapalanýan howaly ýerler, senagat zolaklary, tehnogen heläkçilikleriň güýç çeşmeleriniň: aeroportlaryň, demir ýol halkalarynyň, himiýa we nebiti gaýtadan işleýän önümçilik kärhanalarynyň, howply ýükler daşalýan ýol zolaklarynyň, galyndylaryň gömlen ýeriniň we harby desgalaryň, atom stansiýalarynyň töweregi;

Suw basýan zolaklarda, seýsmiki taýdan işjeň jaýlaryň durnuk-lylygyny üpjün edýän we ýer gabygynyň ýokary güýçli yrgyldylaryn-da onuň abat galmagyny kepillendirýän gurluşygyň tehniki kada-laryny ulanmak zerur. Şeýle hem tupanlar, düşýän ygallaryň mukdary, ýyldyrym çakmagynyň ýygylgy, temperaturanyň üýtgemegi ýaly beýleki tebigy hadysalara seretmek zerurdyr.

Ýaşaýşa ýerleşdiriş zolakdan daşarda ýerleşdirilýän arhiwleriň ýer parçalary howanyň hapalanmasynyň çeşmesi bolup durýan sena-gat kärhanalaryndan senagat kärhanalaryny taslamagyň arassaçylyk kadalary bilen bellenen aralykda ýerleşdirilmeli, ýangyn taýdan howply binalardan we desgalardan (nebit aýawhanalaryndan, ýangyç guýujy beketlerden we ş.m.) bolsa, Türkmenistanyň gurluşyk kada-laryna, talaplaryna laýyklykda ätiýaçlyk çykalgasy bolmaly.

Arhiw üçin jaýy bölüp bermek, arhiwiň gurluşygy ýa-da bölünip berilýän jaýyň ýeriniň ýaramlylygy kesgitlenilende ýerli arassaçylyk we keselleriň ýaýramagyna garşy göreş gullugynyň netijenamasy ha-saba alynýar.

Arhiw binalary üçin ýeriň ölçegleri. Arhiw binalary üçin ýeriň ölçeglerini azyndan aşakdaky tablisa laýyklykda kabul etmeli (2-nji tablisa).

2-nji tablisa

Arhiwleriň sygymlylygy, mln. saklanyş birlikleri	Meýdany ga desga
0,5-e çenli	0,3-e çenli
0,5-den köp 1-e çenli	0,3-den köp 0,4-e çenli
1-den köp 2-ä çenli	0,4-den köp 0,5-e çenli

Arhiw binalarynyň gurluşygy we durkunyň täzelenmegi Türkmenistanyň gurluşyk kadalaryna we döwlet arhiwleriniň esasy iş düzgünlerine laýyklykda amala aşyrylýar.

Arhiw binalarynyň taslanmagy, gurluşygy we ulanylmagy «Binalary we desgalary taslamagyň ýangyna garşy kadalary» atly TGK 2.01.02-15 göz önüne tutulan ýangyn howpsuzlyk talaplarynyň berjaý edilmegi we Türkmenistanyň arhiw edaralarynda ýangyn howpsuzlygy boýunça düzgünler we gözükdirijiler boýunça amala aşyrylmaly.

Arhiw binalarynda ýangyn howpsuzlygy «Binalary we desgalary taslamagyň ýangyna garşy kadalary» atly TGK 2.01.02-15 boýunça ýangynyň önüni alyş ulgamy we ýangyn gorag ulgamy bilen üpjün edilmeli.

5.8. Pudaklaýyn arhiwlerde resminamalaryň aýawhanalarda ýerleşdirilişi

Pudaklaýyn arhiwiň işleri aýawhanalarda tygşytly ýerleşdirilmeli we aşakdakylar göz önünde tutulmalydyr:

– Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny saklamak üçin amatly şertleriň döredilmegi;

– işleriň her ýylky hereketi (işleri kabul edip almak we tabşyrmak);

– zerur bolan halatlarda pudaklaýyn arhiw resminamalaryny aýawhanalarda ýerleşdirmegiň meýilnamasyny düzýär.

Pudaklaýyn arhiwe gelip gowuşýan ähli resminamalar tekjelerde ýa-da şkaflarda her bir guramanyň (düzüm bölüminiň) resminamalary bir ýerde hem-de her ýylda gelip gowuşmagynyň tertibine laýyklykda saklanylýar ýaly ýagdaýda ýerleşdirilýär.

Hemişelik saklanylmaga degişli resminamalar, wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli we şahsy düzüm boýunça resminamalardan aýratynlykda ýerleşdirilýär.

Ýatyrylan guramalaryň resminamalary aýratynlykda saklanylýar.

Hemişelik saklanylmaga degişli resminamalar resminamalar üçin zyýansyz bolan materiallardan taýýarlanýan gaty kagyzy gapyraklarda, bukjalarda ýa-da beýleki konteýnerlerde–gaplarda saklanylýar; wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli resminamalar bolsa daňylarda saklanylýar. Wagtlaýyn (10 ýyla çenli)

saklanylmaly işleri tekjelerde dikleýin, daňysyz saklamaga rugsat edilýär.

Gapyrjaklaryň (daňynyň) depesinden tekjäniň indiki gözüne çenli aralyk, howa geçer ýaly, azyndan 5 *sm* bolmalydyr.

Gapyrjaklara bölejek kagyzzlar (ýarlyklar) ýelmenilip, daňylara bolsa berkidilip, olarda aşakdaky maglumatlar görkezilýär: guramanyň we düzüm bölüminiň ady, gaznanyň we ýazgynyň belgisi, şol gapyrjakdaky (daňydaky) işleriň başlanylan we tamamlanylan ýyly (ýyllary), işleriň ilkinji we soňky belgileri. Gapyrjaklar (daňylar) her gaznanyň ýa-da ýazgynyň çäklerindäki tertip belgisi boýunça belgilenilýär.

Daňylaryň galyňlygy 20 *sm*-den köp bolmaly däldir.

Gapyrjaklardaky (daňylardaky) işler tekjelerde keseligine-de, dikligine-de ýerleşdirilip bilner. Emma işleri çenden artyk dykzylaşdyrmaga rugsat edilmeyär. İşleri ýerleşdirmegiň tertibi olary saklamagyň şertlerine görä kesgitlenilýär.

Gazetler we ululygy bellibir ölçeglere gabat gelmeýän, beýikligi 0,41 metrden uly beýleki resminamalar keseligine ýerleşdirilip, ýatyrylyp goýulýar.

Gapyrjaklar we daňylar tekjelerden çykyp durmaly däldir.

Resminamalary ondan-oňa ýük daşalýan tigrçekli zemmerleriň üstünde saklamaga, üst-üstüne örüp goýmaga, ýerde, penjireleriň tekjelerinde, başgançak meýdançalarynda we resminamalary saklamaga niýetlenmedik beýleki ýerlerde saklamaga ýol berilmeyär.

Topografiýalaşdyrmak. Arhiwiň ähli jaýlary, şeýle hem tekjeleri, şkaflary, tekjeleriň gözaralary belgilenilýär. Jaýlary harply indeksler (A aýawhanasy) tekjeleri, şkaflary, tekjeleriň gözaralaryny bolsa arap sanlary bilen belgilemek maslahat berilýär. Tekjeler bilen şkaflar girelgeden başlap, çepden saga özbaşyna belgilenilýär, tekjelerdäki gözaralar bilen şkaflaryň gözaralary bolsa, ýokardan aşaklygyna çepden saga belgilenýär.

Belgiler tekjeleriň reňkiden saýlanyp duran reňk bilen aýyl-saýyl edilip goýulmalydyr.

Resminamalaryň saklanylýan ýerini belli etmek hem-de olaryň çalt gözlenip tapylmagyny üpjün etmek maksady bilen arhiwde topografik görkezijiler: tekjeler boýunça görkezijiler, gaznalaryň köp

bolan ýagdaýynda bolsa gaznalar boýunça görkezijiler (3,4-nji tablissalar) düzülýär.

3-nji tablisa

Guramanyň ady

Guramanyň arhiwiniň ady

TEKJELER BOÝUNÇA TOPOGRAFIK GÖRKEZIJINIŇ ÝAZMAJY

Tekje № _____ Aýawhana № _____

Şkaf T/b	Tekje T/b	Gazna T/b	Ýazgy T/b	№____-den T/b ____-e çenli işler	Bellik
1	2	3	4	5	6

Tekjeler boýunça topografik görkezijiniň ýazmajynyň görnüşi (ýüz tarapy)

1	2	3	4	5	6

Tekjeler boýunça topografik görkezijiniň ýazmajynyň görnüşi (arka tarapy)

4-nji tablisa

Guramanyň ady

Guramanyň arhiwiniň ady

**GAZNALAR BOÝUNÇA TOPOGRAFIK
GÖRKEZIJINIŇ ÝAZMAJY**

Gazna № _____ Aýawhana № _____

Gaznanyň ady _____

Ýazgy T/b (işň belgisi)	№____-den №____-e çenli işler	Tekje T/b	Şkaf T/b	Tekjäniň gözarasy (polkasy) T/b	Bellik
1	2	3	4	5	6

Ölçeg A6 (148x105)

Gaznalar boýunça topografik görkezijiniň ýazmajynyň görnüşi (ýüz tarapy)

1	2	3	4	5	6
---	---	---	---	---	---

Gaznalar boýunça topografik görkezijiniň ýazmajynyň görnüşi (arka tarapy)

Tekjeler boýunça görkezijileriň ýazmaçlary her bir tekje üçin düzülip, jaýlaryň her birinde ýerleşdirilen tekjeleriň tertip belgisi boýunça alnyp barylýar. Gaznalar boýunça topografik görkezijileriň ýazmaçlary her gazna üçin aýratynlykda düzülip, gaznalaryň tertip belgileri boýunça ýerleşdirilýär. Zerur bolan halatynda pudaklaýyn arhiw guramanyň düzüm bölümlerini nazarda tutup, arhiwde saklanylýan resminamalary topografiýalaşdyrmagy geçirip biler.

Resminamalaryň ýerleşdirilişinde ýüze çykan üýtgeşmeler topografik görkezijilerde öz wagtynda görkezilmelidir.

Elektron resminamalaryň saklanylmaly ýeri. Elektron resminamalaryň saklanylmaly ýerini guramanyň ýolbaşçysy kesgitleýär. ER guramanyň arhiwinde ýa-da ýöriteleşdirilen düzüm bölümünde (hasaplaýyş merkezinde, maglumatlar bölümünde we ş.m.) saklanylyp bilner.

ER-leri saklamagyň hökmany şertleri aşadakylardan ybarat:

– arhiwde ER-leri saklamak, nusgasyny almak, gaýtadan döretmek, olary täze ölçeglerde gaýtadan ýazmak, aragatnaşyk kanallary boýunça maglumatlary bermek we ş.m. üçin programma-enjam serişdeleriniň bolmagy;

– maglumatdan peýdalanmaga ady kesgitlenilen peýdalanyjylaryň goýberilmeginiň üpjün edilmegi, şeýle hem maglumatdan peýdalanmaga rugsatsyz girilmeginden goramagyň üpjün edilmegi (degişli tehniki serişdeleriniň we hukuk kadalarynyň ulanylmagy arkaly);

– ER-leriň ýitirilmegine, ýok edilmegine ýa-da maglumatyň ýoýulmagyna ýol bermez ýaly saklanyş düzgüniniň üpjün edilmegi.

ER-leriň saklanylmagy üpjün edilende, ER-leri göterijileriň oňaýly saklanyş düzgünini üpjün etmek hem göz önünde tutulýar.

Şol düzgünleriň tehniki parametrleri degişli döwlet ülnüleri tarapyndan bellenilýär.

Göteriji köneldigiçe ER-ler täze göterijä gaýtadan ýazylmalydyr.

Işleri aýawhanalardan bermegiň tertibi. Işler aýawhanalardan aşakdaky ýagdaýlarda berilýär:

- peýdalanmak üçin (düzüm bölümleriniň işgärlerine; ylmy barlagçylara; wagtlaýyn peýdalanmak üçin guramalara);
- resminamalar bilen arhiw işlerini geçirmek üçin;
- resminamalaryň saklanylmagyny üpjün etmek maksady bilen ätiýaçlyk gaznasyny döretmäge, olaryň göçürme nusgalaryny almağa we resminamalary ýörite serişdeler arkaly işläp geçmäge degişli işleri alyp barmak üçin arhiw edaralarynyň we beýleki edaralaryň barlaghanalaryna.

Haýsy maksatlar göz önünde tutulyp, resminamalar bilen iş alnyp barylýandygyna laýyklykda, işler aýawhanalardan aşakdaky sebäplere görä berilýär:

- arhiwiň iş otagynda (okalga zalynda) işlemek üçin;
- arhiwden daşarda wagtlaýyn peýdalanmak üçin, şol guramanyň düzüm bölümlerine, pudaklaýyn dolandyryş edarasynyň guramalaryna ýa-da beýleki bir pudaklaýyn dolandyryş edarasynyň guramalaryna, şeýle hem kazyýet we derňew guramalaryna.

Beýleki guramalaryň işgärlerine ýa-da ylmy barlagçylaryna degişli guramanyň kepilnamasy esasynda arhiwiň iş otagynda (okalga zalynda) işlemek üçin berilýär.

Aýawhanalardaky işler görkezilen möhletden geçirilmän peýdalanmaga berilýär:

1 aýlyk – şol arhiw düzümine girýän guramanyň düzüm bölüminiň işgärlerine;

1 aýlyk – resminamalary okalga zalynda peýdalanmak üçin;

3 aýlyk– beýleki guramalaryň işgärlerine wagtlaýyn peýdalanmak üçin;

6 aýlyk – resminamalary eksponat hökmünde görkezmek üçin.

Görkezilen möhlet tamamlanandan soňra, eger zerur bolsa, möhlet ýene-de uzaldylýar. Şonda peýdalanylmaga berlen işleriň saklanylyşy gözden geçirilýär we işleriň peýdalanylmaga berlendigi hakyndaky resminamalar täzeden resmileşdirilýär.

Işleri aýawhanalardan bermek aşakdaky resminamalar arkaly resmileşdirilýär:

– işleri okalga zalynda we guramanyň düzüm bölümlerine wagtlaýyn peýdalanmaga bermek baradaky sargytnamalar (talapnamalar) arkaly;

– işleri beýleki guramalara wagtlaýyn peýdalanmaga bermek barada delilnamalar düzmek arkaly.

Aýawhanalardan berlen işler aşakdaky kitaplarda bellige alynýar:

– işleriň guramanyň iş otaglaryna berlenligi bellige alynýan kitapda;

– işleriň okalga zalynda okamak üçin berlenligi bellige alynýan kitapda;

– işleri wagtlaýyn peýdalanmak üçin beýleki guramalara berlenligi bellige alynýan kitapda.

Ýerine ýetirilen sargytnamalar (talapnamalar) ylmy barlagçylaryň şahsy işlerinde saklanylýar, beýleki resminamalar bolsa pudaklaýyn arhiwde olaryň saklanylmagy üçin ýörite bellenen ýerde, saklanylmaly möhletleri geçýänçä saklanylýar. Hemişelik saklanymaga degişli işleri almak üçin berlen sargytnamalary (talapnamalary) işleriň barlygynyň we ýagdaýynyň barlaglary geçirilýänçä saklamak maksadalaýykdyr.

Işler wagtlaýyn peýdalanmak üçin beýleki guramalara berlen halatynda, guramanyň resmi kagyzynda 2 nusgalykda delilnama düzülip, onuň bir nusgasy arhiwde galdyrylýar, beýleki nusgasy bolsa işleri sargytnama (talapnama) boýunça alana berilýär.

Delilnama işleri berýän guramanyň ýolbaşçysy bilen işleri alýan guramanyň ýolbaşçysy gollaryny goýup, guramalaryň tugraly möhürlerini basýarlar.

Işler yzyna gaýtarylandan soňra, delilnamalaryň 2 nusgasynda hem degişli bellik edilip, olaryň biri işleri wagtlaýyn peýdalanmaga alan guramada, beýlekisi bolsa işleri wagtlaýyn peýdalanmaga beren pudaklaýyn arhiwiň gaznasyndaky işde saklanylýar.

Işler peýdalanmak we dikeldiş işlerini geçirmek, sahaplamak hem-de ätiýaçlyk göçürmesini almak üçin aýawhanadan diňe tertipleşdirilen görnüşinde berilýär.

Işler aýawhanadan berilmezinden öň, işiň sahabynyň ýüzündäki şifriň we sözbaşynyň işiň yazgydaky şifrine we sözbaşysyna gabat gelyändigini barlanylyp görülýär; işler wagtlaýyn peýdalanmaga berilmezinden we aýawhana gaýtarylyp alynmazýandan öň, her bir işiň

içindäki tagta kagyzlaryň belgilenişiniň zzygiderlilikigi hem-de onda ýerleşdirilen resminamalaryň ýagdaýy barlanylyp görülyär.

Peýdalanylandan soň pudaklaýyn arhiwe tabşyrylýan işleriň ýagdaýy şol resminamalary yzyna tabşyryan adamyň gatnaşmagynda barlanylyp görülyär. İşleriň ýa-da olaryň içindäki tagta kagyzlaryň ýetmezçilik edýändigigi, şeýle hem işlere we resminamalara zeper ýetirilendigi ýüze çykarylan ýagdaýynda, pudaklaýyn arhiwiň işgärleri tarapyndan iki nusgalykda delilnama düzülip, onuň bir nusgasy günäkärleri jogapkärçilige çekmek üçin, şol işleri wagtlaýyn peýdalanmaga alan guramanyň ýolbaşçysyna ýa-da şol guramany jogapkärçilige çekmek üçin degişli guramalara berilyär, beýlekisi bolsa arhiwde galdyrylyär.

5.9. İşleri ulagly daşamak we gaplara gaplamak

Resminamalar islendik görnüşde ondan-oňa geçirilen halatynda, olaryň abat saklanylmagyny ygtybarly üpjün edýän ätiýaçlyk çäreleri görülyär. Şundan ugur alnyp hem jaýyň içinde ulanyljak ulag serişdeleri saýlanylyp alynýar we peýdalanylýar.

Resminamalar arhiwden daşyna diňe gaplara gaplanylan ýagdaýda hem-de üsti ýapyk ulag bilen çykarylyär.

Resminamalar ulagly daşalanda torbalara-haltalara, çemedanlara salnyp ýa-da gaplara gaplanylyp äkidilyär. Şonda gaty kagyzy bilen berk ýüp ulanylyp, ýüpüň aşagynda karton kagyzy bölegi goýulyär.

Uzak aralyklara, köp günlük ýola daşalýan resminamalaryň daşyna suw geçirmeýän material geýdirilip, gapyrjaklarda ýerleşdirilyär.

Resminamalaryň fiziki-himiki taýdan abat saklanylmagyny üpjün etmek. Fiziki taýdan kemçilikli (resminamanyň bölekleriniň ýyrtylyp, zeper ýetirilmegi, deşilip bozulmagy we ş.m.) ýa-da ýazgysy öçen, hemişelik saklanylmaga degişli resminamalar ýüze çykarylan halatynda, olar resminamalaryň fiziki ýagdaýy hasaba alynýan we olary dikeltmek üçin geljekde ýörite işleriň haýsy görnüşini (durkuny dikeltmek, zyýansyzlandyrmak, olaryň göçürme nusgalaryny almak) geçirmegiň gerekdigi görkezilýän žurnalda ýa-da kartotekada bellige alynýar. Şoňa laýyklykda hem resminamalary ýörite işläp geçmegiň anyk çäreleri bellenilyär.

Heňlän we gemrijileriň täsirine düşen resminamalar haýal etmezden ýörite iş geçirmäge (zyýansyzlandyрма we dezinfeksiýa etmäge) berilmelidir. Galan kemçilikleri ýok etmegiň tertibi resminamalaryň ähmiýetliligine we olaryň ulanylyşynyň ýygjamlygyna baglylykda kesgitlenilýär.

5.10. İşleriň barlygyny we olaryň ýagdaýyny barlamak

Işleriň barlygyny we olaryň ýagdaýyny barlamagyň esasy maksady aşakdakylardan ybaratdyr:

– ýazgylar boýunça hasapda durýan işleriň hakykat ýüzünde barlygyny anyklamakdan;

– saklanylmagy üçin ýörite iş geçirilmegini we durkunyň dikelilmegini talap edýän işleri ýüze çykarmakdan.

Işleriň barlygyny we olaryň ýagdaýyny barlamaklyk pudaklaýyn arhiwiň hemişelik hem-de yzygiderli alyp barmaly işlerine degişlidir.

Hemişelik saklanylmaga degişli işleriň barlygyny hem-de olaryň ýagdaýyny barlamak azyndan 5 ýyldan bir gezek hem-de işler döwletiniň saklamagyna berilmezden ozal hökmany tertipde geçirilýär.

Şahsy düzüm boýunça işleriň we wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli resminamalaryň barlygyny we olaryň ýagdaýyny barlamak azyndan 10 ýyldan bir gezek geçirilýär.

Pudaklaýyn arhiwlerde işler köp ulanylýan ýagdaýynda geçen ýyl ulanylmaga berlen işleriň barlygyny we olaryň ýagdaýyny barlamak her ýylda geçirilýär.

Pudaklaýyn arhiwde işleriň barlygynyň we olaryň ýagdaýynyň bir gezeklik barlagy aşakdaky ýagdaýlarda geçirilýär:

– işler başga bir jaýa geçirilenden soň;

– işleri başga bir jaýa geçirmäge (ewakuasiýa etmäge) sebäp bolan adatdan daşary ýagdaýlar ýüze çykan ýa-da aýawhanalara keseki adamlar aralaşan ýagdaýynda;

– arhiwiň müdiri ýa-da arhiw üçin jogapkär adam çalşan ýagdaýynda;

– gurama gaýtadan guralan ýa-da ýatyrylan ýagdaýynda.

Işleriň barlygynyň we olaryň ýagdaýynyň barlagyny arhiwiň öz işgärleri ýa-da guramanyň ýolbaşçysynyň buýrugy bilen ýörite döredilen iş topary geçirýär.

Her barlagyň netijeleri her gazna boýunça aýratynlykda düzülýän gaznanyň işleriniň barlygynyň we ýagdaýynyň barlagy barada delilnama bilen resmileşdirilýär. Delilnamany guramanyň ýolbaşçysy hemme bentleri boýunça tassyklanýandan soň, ähli zerur bolan üýtgetmeleri hasaba alyş resminamalaryna girizilýär.

Işleriň barlygynyň we olaryň ýagdaýynyň barlagyny geçirmegiň tertibi. İşleriň barlygynyň we olaryň ýagdaýynyň barlagyny geçirmäge başlamazdan öň, ozal geçirilen barlaglaryň resminamalary öwrenilýär, işleriň jemleýji ýazgylarynyň her ýyllyk bölümünde işleriň belgilenilişiniň dogrulygy, işleriň belgilenilişiniň we jemleýji ýazgylaryna ýazylan netijeleriň hem-de gaznadaky tagta kagyzlardaky maglumatlaryň gabat gelýänligi barlanylyp görülýär.

Işleriň barlygynyň we olaryň ýagdaýynyň barlagy ýazgydaky işleriň sözbaşylarynyň sanawyna girizilen işleriň sahaplarynyň ýüzündäki ýazgylar (şifr, gaznany emele getirijiniň we onuň düzüm bölümleriniň ady, işleriň iş dolandyryş indeksleri, işleriň seneleri, işlerdäki tagta kagyzlaryň sany) bilen deňeşdirmek arkaly geçirilýär.

Işleriň saklanylyşynyň fiziki ýagdaýy olary gözden geçirmek arkaly kesgitlenilýär. Ýüze çykarylan ähli kemçilikler gaznadaky işleriň ýerinde barlygynyň we ýagdaýynyň barlag kagyzynda (goşundy), barlag geçirilenden soňra bolsa barlag delilnamasynda görkezilýär.

Barlag wagtynda işleriň ýazgylarynda we beýleki hasaba alyş resminamalarynda haýsydyr bir bellikler ýa-da ýazgylar etmek düýbünden gadagandyr.

Okalga zalyna we guramanyň düzüm bölümlerine, arhiwiň iş jaýlaryna berilýän işler aýawhanalardan berilýän işler barada ýöredilýän kitaplar boýunça umumy esaslarda barlanylýar.

Wagtlaýyn peýdalanmak üçin beýleki guramalara berlen işler işleri bermek baradaky kitaplar we işleriň berlendigi barada düzülen delilnamalar boýunça barlanylýar.

Gaznada işleriň barlygy we olaryň ýagdaýy barlanylanda düzülýän barlag kagyzy gönüden-göni barlag wagty gaznanyň ähli resminamalaryna düzülýär. Gaznanyň möçberiniň uly we ýazgylaryň sanynyň köp bolan ýagdaýynda her bir ýazga aýratyn barlag kagyzy düzmäge ygtyýar berilýär. Barlag kagyzlary her gaznanyň çäk-

lerindäki tertip belgileri boýunça belgilenilýär we barlagy geçirenler olara gol çekýärler.

Işleriň barlygy we olaryň ýagdaýy barlanylanda, barlag kagyzyň sütüninde göz önünde tutulmadyk kemçilikler ýüze çykan halatynda, barlag kagyzyňa goşmaça sütünler girizilýär. Gaznanyň barlagy tamamlanandan soňra, barlag kagyzy şol gaznanyň işine goşulýar.

Barlag netijesinde hiç hili kemçilik ýüze çykmadyk bolsa, barlag kagyzy gaznanyň işine goşulmaýar.

Işleriň barlygy we olaryň ýagdaýy barlanylanda, aşakdakylary berjaý etmek zerurdyr:

– işleriň tekjelerde, gapyrjaklarda, papkalarda ýerleşýän tertibini saklamaly;

– barlanylýan gaznanyň nädogry goýlan işlerini öz durmaly orunlaryna geçirmeli;

– barlanylýan gaznada goýlan nädogry işleri aýryp, aýratynlykda goýmaly;

– gaznanyň ýazga girizilmedik işlerini aýyrmaly. Hasaba alynmadyk işleri barlagyň gidişinde ýazga girizmek gadagandyr. Hasaba alynmadyk, hemişelik saklanylmaga degişli işler hasaba alnan hemişelik saklanylmaga degişli işleriň yzyndan goýulýar, hasaba alynmadyk wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli işler we şahsy düzüm boýunça işler hem şeýle tertipde ýerleşdirilýär;

– tapylmadyk her bir iş ýörite hasaba alynýan ýazmaja düzülýär (5-nji tablisa);

5-nji tablisa

Tapylmadyk işler hasaba alynýan ýazmajyň görnüşi

Guramanyň ady

Gazna № _____

(gaznanyň ady)

Guramanyň arhiwiniň ady

Ýazgy № _____

(ýazgynyň ady)

Tapylmadyk işler hasaba alynýan ýazmaç

Ölçeg A5 (148x210)

Ýazmaçlar tapylmadyk işleriň kartotekasyna goşulýar;

Biologik zyýan berijiler tarapyndan zaýalanan işler aýrylyp, aýratynlykda goýulýar we bu ýagdaý haýal etmezden arhiw müdirine aýdylýar, ol bolsa, öz nobatynda, bu barada guramanyň ýolbaşçysyny habarly edýär.

Işlerde ýerleşdirilen, ýöne özleriniň çeperçilik gymmatlylygy ýa-da başga bir sebäplere görä çatylman goýlan we işleriň içindäki resminamalaryň içerki ýazgylary boýunça hasaba alynýan resminamalaryň we işleriň içindäki tagta kagyzlarynyň barlygy şol işleriň içindäki resminamalaryň içerki ýazgylary boýunça barlanylýar. Barlagyň netijeleri barlag kagyzynda görkezilip, onuň «Bellik» diýen sütüninde ýazgylaryň we tagta kagyzlary ýetmeýän işleriň belgileri hem-de şol tagta kagyzlaryň belgileri görkezilýär.

Her ýazgy boýunça işleriň barlygy we olaryň ýagdaýy barlandan soň, ýazgynyň ahyrynda, tassyklaýjy ýazgydan aşakda «Barlanyldy» diýen ýazgy edilip, barlagyň geçirilen senesi goýulýar; barlagy geçiren işgärler öz wezipelerini görkezip, ýazgynyň aşagynda gollaryny goýýarlar.

Ýazgyda jemleýji ýazgyda görkezilmedik liter (harp), boş goýlan, gaýtalanýan we ýatdan çykarylan belgiler ýüze çykarylan ýagdaýynda, jemleýji ýazgy gaýtadan düzülýär, barlag kagyzynda bolsa bellikler edilip, şol bellikler soňra umumylaşdyrylyp, gaznanyň işleriniň barlygy we olaryň ýagdaýy hakynda düzülen delilnamada görkezilýär.

Barlag kagyzlaryna ýazylan jemleýji ýazgylaryň esasynda gaznadaky işleriň barlygynyň we olaryň ýagdaýlary hakynda delilnama düzülýär. Düzülen delilnamalaryň her birine barlagy geçiren işgärler gol çekenlerinden soň, guramanyň ýolbaşçysy tassyklaýar. Delilnamalar geçirilen barlaglaryň tertip belgisi boýunça hem-de gaznanyň belgisi bilen belgilenilýär we tassyklanylandan soň degişli gaznanyň işine goşulýar.

Mysal üçin, 10-njy gaznanyň barlagy boýunça düzülen №1 delilnama; 12-nji gaznanyň barlagy boýunça düzülen №1 delilnama.

Düzülen delilnama laýyklykda hem ýüze çykarylan kemçilikleri düzetmek boýunça işler geçirilýär.

5.11. İşleri gözläp tapmagy guramak

Barlagyň netijesinde işleriň ýetmeýänligi ýüze çykarylan bolsa, şol işleriň gözlegi guralýar.

Şonda aşakdaky işleri geçirmeklik maslahat berilýär:

– işleriň aýawhanadan berlenligi baradaky ähli hasaba alyş resminamalaryny öwrenmek zerur;

– tapylmadyk işleriň gözlegini şol işleriň döredilen düzüm bölümleriniň öz içinden gözlemek. Şonda gözlege başlamazdan öň şol işleri pudaklaýyn arhiwe tabşyrmak üçin düzülen ýazgylary öwrenmek zerur;

– goňşulykda ýerleşen gaznalaryň işlerini barlamak, sebäbi tapylmadyk işleriň ýalňyşlyk bilen şol gaznalaryň işleriniň arasynda goýlan bolaýmagy ähtimal;

– ozaly bilen, işleri ýok etmek üçin saýlap almak barada delilnamalary bolan gaznanyň işini, işleri wagtlaýyn peýdalanmak üçin bermek barada düzülen delilnamalary, barlanylýan gaznanyň işleriniň barlygy we olaryň ýagdaýy barada öňki geçirilen barlag boýunça düzülen delilnamalary öwrenmeli.

Gözleg işleriň barlagy tamamlanandan soň hem, bütin ýylyň dowamynda alyp barmak maslahat berilýär.

İşleriň gözleginiň netijelerini resmileşdirmek. Gözleg netijesinde tapylan işler öz durmaly ýerlerinde goýulýar, gözlenilip tapylmadyk işleri hasaba alynýan degişli ýazmaçda bolsa «Tapyldy we gaznada goýuldy» diýen ýazgy edilýär. Ýazgynyň aşagyna ony ýazan işgär öz wezipesini hem-de ýazgynyň ýazylan senesini görkezip, gol çekýär.

Ýoklugynyň sebäbi degişli resminamalar bilen tassyklanylýan işler degişli tertipde ýazgylardan we beýleki hasaba alyş resminamalaryndan öçürilýär.

Gözlenilip tapylmadyk işler hasaba alynýan kartotekalaryň degişli ýazmaçlarynda şol işleriň ýoklugyny tassyklaýan resminamalaryň seneleri hem-de belgileri görkezilýär.

İşleriň ýoklugyny tassyklaýan resminamalar:

– resminamalary we işleri ýok etmek üçin saýlap almak hakynda düzülen delilnamalar;

– gözläp tapmak boýunça ähli çäreler göründen soň, işleriň tapylmandygy hakynda düzülen delilnamalar;

– işlere düzedip bolmajak zeper ýetenligi hakynda düzülen delilnamalar (6-njy tablisa);

6-njy tablisa

Guramanyň ady

Guramanyň arhiwiniň ady

TASSYKLAÝARYN

Guramanyň ýolbaşçysynyň wezipesi

Goly.

Ady, atasynyň ady, familiýasy

DELILNAMA

Sene _____ № _____

(sene)

(düzülen ýeri)

Gazna № _____

(gaznanyň ady)

Işlere düzedip bolmajak zeper ýetenligi hakynda

Gaznada düzedip bolmajak zeper ýeten aşakdaky işler ýüze çykaryldy:

Tertip T/b	Ýazgy T/b	Iş T/b	Işdäki tagta kagyzlaryň sany	Işiň sözbaşysy	Işiň senesi	Zeper ýetmeginiň sebäpleri we onuň esaslary
1	2	3	4	5	6	7

6-njy tablisanyň dowamy

Jemi düzedip bolmajak zeper ýeten _____ sany
iş (san bilen we ýazmaça) ýüze çykaryldy.

_____ sebäpli, ýokarda görkezilen işler hasap-
dan çykarylmağa degişlidir.

Guramanyň arhiwiniň müdiri (arhiwe jogapkär adam)

Goly. Ady, atasynyň ady, familiýasy. Sene

YLALAŞYLDY*

Guramanyň MST-niň (ST-niň)

teswirnamasy _____ № _____ № _____

Arhiwiň hasaba alyş resminamalaryna üýtgetmeler girizildi

Hasaba alyş resminamalaryna üýtgetmeler

girizen işgäriň wezipesi, goly. Ady, atasynyň ady, familiýasy. Sene

* Eger hemişelik saklanylmaga degişli işlere düzedip bolmajak derejede zeper ýeten bolsa.

Ölçeg A4 (210x297)

5.12. İşlere düzedip bolmajak zeper ýetenligi hakynda delilnamanyň görnüşi

Işleriň başga pudaklaýyn arhiwlere we guramalara berlenligi hakynda düzülen delilnamalar. Gözläp tapmak boýunça ähli çäreler görülden soň hem tapylmadyk, şeýle hem düzedip bolmajak derejede zeper ýeten işlere arhiwiň müdiri ýa-da arhiw üçin jogapkär işgär degişli delilnamalary düzýär. Şol delilnamalara guramanyň MST-i (ST-i) seredenden soň, guramanyň ýolbaşçysy tassyklaýar.

Işleriň tapylmanlygy hakynda düzülen delilnamanyň ýanyna gözleg geçirilendigi baradaky güwänama goşulýar.

Döwletiň saklamagyna berilmeli işler tapylmadyk ýagdaýynda we olara düzedip bolmajak zeper ýetenligi hakynda düzülen delilnamalar diňe degişli döwlet arhiw edarasy bilen ylalaşylandan soňra, guramanyň ýolbaşçysy tarapyndan tassyklanylýar.

Tapylmadyk ýa-da düzedip bolmajak zeper ýeten işlere düzülen delilnamalar tassyklanylandan soňra, ähli hasaba alyş resminamalaryna üýtgeşmeler girizilýär.

Işleriň barlygynyň we olaryň ýagdaýynyň barlaglarynyň netijeleri boýunça resminamalaryň fiziki we arassaçylyk ýagdaýlaryny üpjün edýän çäreleri görmek zerurdyr.

Barlag netijesinde ýüze çykarylan üýtgeşmeler barlanylan gaznanyň hasaba alyş resminamalaryna girizilenden we hemişelik

saklanylmaga degişli işler hakyndaky degişli üýtgeşmeler işleriň arhiw edarasynyň SBT tarapyndan tassyklanylýan ýazgylarynyň gözegçilik-barlag nusgalaryna girizmek üçin döwlet arhiwine berleninden soňra, işleriň barlagynyň we olaryň ýagdaýynyň barlagy tamamlanylýan hasaplanylýar.

5.13. Aýratyn gymmatly we seýrek duş gelyän resminamalar

Resminamalary toplamagyň çeşmesi bolup durýan pudaklaýyn arhiw döwlet arhiwi bilen ylalaşyp, aýratyn gymmatly we seýrek duş gelyän resminamalary ýüze çykarmagy hem-de hasaba almagy geçirýär.

Arhiwde saklanylýan, ýüze çykarylan aýratyn gymmatly we seýrek duş gelyän resminamalara aýratyn gymmatly resminamalaryň ýazgylary düzülip, ol ST-de seredilip, döwlet arhiwi bilen ylalaşylýar we guramanyň ýolbaşçysy tarapyndan tassyklanylýar.

Pudaklaýyn arhiwde ätiýaçlandyryş gaznasy we peýdalanyş gaznasy. Mikrofilmlere almak arkaly guramanyň aýratyn gymmatly we seýrek duş gelyän resminamalarynyň ätiýaçlyk nusgalary (saralýan plýonkalarda ýa-da mikrofişlerde ilkinji nesliň negatiwleri) ýa-da olaryň disklere geçirilen elektron-sanly nusgalary döredilýär.

Arhiwde saklanylýan resminamalaryň ätiýaçlyk nusgalarynyň jemi ätiýaçlandyryş gaznasyny düzýär. Ätiýaçlandyryş gaznasy gymmatly resminamalaryň ýitiriläýen ýa-da olara zeper ýetirilen ýagdaýynda gymmatly resminama maglumatyny saklap galdyrmak maksady bilen döredilýär.

Ätiýaçlandyryş gaznasy bilen bir wagtyň özünde peýdalanyş gaznasy hem (pozitiw mikrofilmler, mikrofişler, kompakt diskler) döredilýär.

Peýdalanyş gaznasy resminamanyň asyl nusgasynyň we nusgasynyň birmeňzeşligini üpjün edýär, resminamalaryň kseroks usulynda köpeltmek ýa-da resminamalaryň elektron görnüşlerdäki nusgalaryny döretmek arkaly aýratyn köp ulanylýan resminamalar toplumu üçin maksatly tertipde hem döredilip bilner.

VI BÖLÜM IŞLERİ DÜZÜM BÖLÜMLERİNDEN PUDAKLAÝYN ARHIWE TABŞYRMAGA TAÝÝARLAMAGYŇ WE BERMEGIŇ TERTIBI

6.1. İşleri resmileşdirmek

Senenama ýylynyň dowamynda düzüm bölümlerinde ýöredilip başlanylýan, iş dolandyryş tarapyndan tamamlanylýan hemişelik we wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli işler şol ýyl tamamlanandan soňra pudaklaýyn arhiwe bermäge taýýarlamak üçin, «Türkmenistanyň edaralarynyň, guramalarynyň, kärhanalarynyň arhiwleriniň işiniň esasy kadalaryna» (Aşgabat, 2011), «Türkmenistanyň ministrlüklerinde, pudaklaýyn dolandyryş edaralarynda, guramalarynda iş dolandyryşy guramak boýunça Düzgünnama» (Aşgabat, 2012) laýyklykda tertipleşdirilmelidir we olara ýazgy düzülmelidir. Guramanyň we düzüm bölümleriniň garamagynda ýöredilip başlanylýan hem-de emele gelen işler şol guramanyň we düzüm bölümleriniň Dolandyryşyň resminamalaýyn üpjünçiligi gullugynyň işgärleri tarapyndan pudaklaýyn arhiwiň usuly taýdan goldaw bermeginde we gözegçilik etmeginde resmileşdirilýär.

Işleri doly ýa-da bölekleýin resmileşdirmek. Saklanylmaly möhletine baglylykda işler doly ýa-da bölekleýin resmileşdirilýär. Hemişelik, wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli we şahsy düzüm boýunça işler doly resmileşdirilmäge degişlidir. İşleri doly resmileşdirmek: işi çatmagy ýa-da onuň daşyny işiň içindäki tagta kagyzlary belgiläp çykmagy; işe tassyklaýjy ýazgyny düzmegi; işiň içindäki resminamalara ýazgy düzmegi (7-nji tablisa); işiň sahabynyň ýüzüne ýazylýan rekwizitlere-ýazgylara zerur bolan takyklamalary girizmegi (guramanyň adyna, iş dolandyryş indeksine we işiň sözbaşysyna, işiň senelerine we beýlekilere takyklamalary girizmegi).

№ _____ IŞE TASSYKLAÝJY ÝAZGY

Işe _____ tagta kagyž çatlydy (girizildi) we belgilendi
(san bilen we ýazmaça)

şol sanda: liter (harp) bilen belgilenilen tagta kagyžlar _____; belgilenmän goýberilenleri _____ + işiň içindäki resminamalaryň _____ içerki ýazgysynyň tagta kagyžlary _____ sany. _____ (san bilen we ýazmaça)

Tassyklaýjy ýazgyny düzen _____ wezipesi

Goly. Ady, atasynyň ady, familiýasy

Sene

Ölçeg A4 (210×297)

Işe düzülen tassyklaýjy ýazgynyň görnüşi

№ _____ IŞIŇ IÇINDÄKI RESMINAMALARYŇ ÝAZGYSY

Tertip T/b	Resminamanyň indeksi	Resminamanyň senesi	Resminamanyň sözbaşysy	Işdäki tagta kagyžlaryň belgileri	Bellik
1	2	3	4	5	6

Jemi _____ resminama
(san bilen we ýazmaça)

Işiň içindäki resminamalaryň içerki ýazgysy _____
(san bilen we ýazmaça)

tagta kagyždan ybarat.

Işiň içindäki resminamalar

ýazgyny düzen, wezipesi, goly. Ady, atasynyň ady, familiýasy
Sene

Ölçeg A4 (210×297)

Işiň içindäki resminamalaryň ýazgysynyň görnüşi

Wagtaýyn (şol ýylyň özüni hem goşmak bilen 10 ýyla çenli) saklanlymaga degişli işler bölekleýin resmileşdirilmäge degişlidir: işleri kagyzlary berkitmek üçin niýetlenen iş bukjasynda saklamaga rugsat berilýär, işiň içindäki resminamalar toparlara bölünmeýär, tagta kagyzlaryny belgilemeli däl, tassyklaýjy ýazgyny düzmeli däl.

6.2. İşleri çatmak (sahaplamak)

Işi emele getirýän resminamalar gaty kartondan tutulan sahabyň içine dört ýerinden deşilip çatylyar ýa-da ähli resminamalaryň ýazgylary, seneleri, bellikleri (wizalary) hem-de kararnamalary kynçylyksyz okap bolar ýaly edilip sahaplanylýar. İşler çatylmaga (sahaplanylmaga) taýýarlanylanda, resminamalardaky metaldan edilen saklawaçlar (iňňebagyklar, saklawaçlar) aýrylýar.

Aýratyn ylmy-taryhy, çeperçilik we beýleki gymmaty bolan ýa-da bellibir ülnä laýyk gelmeýän resminamalardan durýan, hemişelik saklamaga degişli işler daş-töweregi ýapyk daňly gaty papkalarda ýa-da karton gaplarda (gapyrjaklarda) saklanylýar.

Işde aýratyn gymmatly aýry-aýry resminamalaryň, şeýle hem eýeleri tarapyndan talap edilip alynmadyk şahsy häsiýetli resminamalar (zähmet depderçeler, pasport we beýl.) bukja salnyp, soňra işe çatylyar. Şeýle resminamalar köp bolan ýagdaýynda, olar işlerden alnyp, aýratyn ýazgylar düzülip bilner.

Her bir işiň ahyrynda tassyklaýjy ýazgy üçin tassyklaýjy ýazgynyň görnüşiniň arassa resmi kagyzlary (blanklary) ýa-da arassa tagta kagyzlary, işiň başynda bolsa arassa tagta kagyzlary, zerur bolan ýagdaýynda işiň içindäki resminamalaryň içerki ýazgylarynyň görnüşiniň resmi kagyzlary çatylyar.

6.3. İşni içindäki tagta kagyzlary belgilemek

Işe goşulan resminamalaryň abat saklanlyşyny we ýerleşiş tertibini üpjün etmek maksady bilen, onuň içindäki ilkinji arassa tagta kagyздan, tassyklaýjy ýazgydan we işiň içindäki resminamalaryň içerki ýazgylary ýerleşdirilen tagta kagyzlardan başga ähli kagyzlara ýüzündäki ýazga degmezden ýokarky sag burçunda gara grafit ga-

lam ýa-da belgi goýujy enjam arkaly yzygiderli arap sanlary bilen belgi goýlup çykylýar. Tagta kagyzlary syýa ýa-da reňkli galam bilen belgilemek gadagandyr. Işň içindäki resminamalaryň içerki ýazgylarynyň tagta kagyzlary aýratyn belgilenilýär. Birnäçe tomdan ýa-da bölümlerden durýan işleriň tagta kagyzlary her tom ýa-da bölüm boýunça aýratynlykda belgilenilýär. Işde aýratyn tagta kagyzy bolup duran fotosuratlaryň, çyzgylaryň, diagrammalaryň we beýleki şekillendiriş hem-de ýörite resminamalaryň arka ýüzüniň çep tarapyndaky ýokarky burçunda belgi goýulýar. Eplenip goýlan tagta kagyzyň gaty açylyp, ýokarky sag burçunda belgi goýulýar. Şonda bir çeti çatylan islendik ölçegdäki tagta kagyz bir tagta kagyz hökmünde belgilenilýär; eplenilip, ortasyndan çatylan tagta kagyz gaýtadan çatylmalydyr we ol bir tagta kagyz hökmünde belgilenilmelidir. Ýüzüne resminamalar (gyrkylyp alnan, göçürilip alnan ýa-da fotosuratlar we ş.m.) ýelmenilen kagyžlar bir tagta kagyz hökmünde belgilenilýär. Eger-de resminamalara başga bir resminamalaryň (gyrkylyp alnan, resminamanyň ýazgysyna goşulan kagyžlaryň, terjimeleriň we ş.m.) bir gyraýygy ýelmenilen bolsa, olaryň her birine aýratyn belgi goýulýar. İçine resminamalar salnyp, işe çatylan bukjalar hem belgilenilýär; şonda ilki bilen bukja belgilenilýär, soňra bolsa bukjanyň içine salnan her bir resminama aýratynlykda belgilenilýär. Öň belgilenilen ýagdaýda işe çatylan resminamalar (çap edilen neşirleri hem goşanynda) umumy tertipde belgilenilýär ýa-da olar işdäki resminamalaryň ýerleşiş tertibine laýyk gelýän bolsalar, ozalky belgileniş tertibini saklap bilerler. Iş dolandyryşda işde ýerleşdirilen tagta kagyžlaryň belgilenişinde köpsanly ýalňyşlyklar goýberilen bolsa, olar täzedan belgilenilýär. Tagta kagyžlary täzedan belgilenilen ýagdaýynda, köne belgileriň üsti bir kese çyzyk bilen çyzylyp, gapdalyndan täze belgi goýulýar, işň ahyrynda täze tassyklaýjy ýazgy düzülýär, şonda ozalky tassyklaýjy ýazgynyň üsti çyzylyp, işň özünde galdyrylýar. Işler pudaklaýyn arhiw tarapyndan döwletiň saklamagy üçin tabşyrylmaga taýýarlanylanda olaryň tagta kagyžlaryny belgilemekde aýry-áýry ýalňyşlyklar goýberilen bolsa, döwlet arhiwi bilen ylalaşyp, şol tagta kagyžlary liter (harplar) bilen belgilemäge rugsat berilýär.

6.4. İşlere tassyklaýjy ýazgyny düzmek

Işdäki tagta kagyzlaryň hasabyny ýöretmek hem-de olaryň belgileniş aýratynlyklaryny görkezmek üçin işleriň tassyklaýjy ýazgylary düzülýär. İşde tassyklaýjy ýazgy – işiň aýratyn tassyklaýjy tagta kagyzynda, kitaplarda – onuň iň soňky arassa tagta kagyzyň arka ýüzünde, kartotekalarda bolsa ýazmajyň ölçeginde arassa, aýratyn alnan ýazmajyň ýüzünde ýazylyar.

Tassyklaýjy ýazgy bellenilen tertipdäki görnüşde düzülýär. Tassyklaýjy ýazgyny işiň sahabynyň ýüzüne ýa-da ondaky iň soňky resminamanyň arassa arka ýüzüne ýazmak gadagandyr. Eger iş tassyklaýjy ýazgy tagta kagyzyň resmi kagyzy goýulman çatylan ýa-da sahaplanylan bolsa, onda tassyklaýjy ýazgynyň resmi kagyzy işiň sahabynyň iç ýüzüne ýelmenilýär. İşiň tassyklaýjy ýazgysynda işdäki belgilenilen tagta kagyzlaryň sany sanlar bilen we ýazmaça görnüşinde görkezilýär, şeýle hem «+» (goşmak) belgisi goýlup, işiň içindäki resminamalaryň içerki ýazgylary ýerleşdirilen tagta kagyzlaryň sany (olar bar bolan ýagdaýynda) görkezilýär.

Tassyklaýjy ýazgyda işdäki resminamalaryň belgilenişiniň aşakdaky aýratynlyklary görkezilýär: liter (harplar) bilen belgilenilen ýa-da belgilenmän goýberilen tagta kagyzlaryň barlygy; fotosuratlar, resminamalar, gazetlerden gyrkylyp alnan maglumatlar ýelmenilen tagta kagyzlaryň belgileri; uly ölçegli tagta kagyzlaryň belgileri; içi resminamaly bukjalaryň belgileri we bukjalaryň içine salnan tagta kagyzlaryň belgilerine tassyklaýjy ýazga ony düzen adam (golunyň doly ýazylyşyny görkezip) gol çekýär, ady, atasynyň ady we familiýasy, wezipesi görkezilýär hem-de ýazgynyň düzülen senesi goýulýar. İşiň düzümindäki hem-de onuň saklanyş ýagdaýyndaky soňky bolup geçen ähli üýtgeşmeler (ýetirilen zeperler, resminamalaryň asyl nusgasynyň göçürme nusgalar bilen çalşyrylmagy, täze resminamalaryň goşulmagy we beýl.) degişli delilnamalara salgylanylmak arkaly tassyklaýjy ýazgyda görkezilýär.

6.5. Işň içindäki resminamalaryň içerki ýazgylaryny düzmek

Hemişelik we wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli resminamalaryň bellibir görnüşleriniň hasaba alynmagy, şol resminamalaryň aýratyn ähmiýete eýe bolmagyny (aýratyn gymmatly, şahsy gelip çykyş häsiýetli resminamalar, kazyýet we derňew işleri, alymlyk derejelerini we alymlyk atlaryny bermek baradaky işler, awtorlyk şahadatnamalary we oýlap tapyşlar üçin patentleri bermek hakyndaky işler we beýl.) göz önünde tutup, işlere içerki ýazgylar düzülýär.

Sözbaşylary resminamalaryň anyk mazmunyny açyp görkezip bilmeýän dürli resminamalardan düzülen, hemişelik we wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli işlere hem içerki ýazgylar düzmek zerurdyr.

Işleriň resminamalaryna içerki ýazgylaryny düzmek zerurlygy iş dolandyryşy alyp barmak boýunça düzgünnama, şeýle hem ýörite düzgünnamalar we tertipnamalar bilen kesgitlenilýär.

Işň içindäki resminamalaryň içerki ýazgysy bellenilen görnüşde aýratyn tagta kagyзда düzülip, onda işň içindäki resminamalaryň tertip belgileri, indeksleri, seneleri, sözbaşylary we her bir resminamanyň tagta kagyzyň belgisi hakyndaky maglumatlar görkezilýär.

Işň içerki ýazgysyna jemleýji ýazgy düzülip, onda işň içindäki resminamalaryň sany we içerki ýazgydaky tagta kagyzlarynyň sany san bilen hem-de ýazmaça görkezilýär.

Işleriň içindäki resminamalaryň içerki ýazgysyny düzen adam adyny, familiýasyny, wezipesini hem-de ýazgynyň düzülen senesini görkezip, goluny çekýär.

Eger iş içerki ýazgysyz sahaplanylan ýa-da çatylan bolsa, onda bellenilen görnüşde düzülen ýazgy işň sahabynyň iç tarapyna ýelmenilýär.

Işň içindäki resminamalaryň düzümi üýtgän ýagdaýynda (onuň içinden resminamalar sogrulyp aýrylan, başgalary goşulan, göçürme nusgalar bilen çalşyrylan we beýleki ýagdaýlarda), bu üýtgeşmeler işň içerki ýazgysyna düzülen degişli delilnamalara salgylanmak arkaly «Bellik» diýen sütünde görkezilýär we zerur bolan halatynda,

şol içerki ýazga täze jemleýji ýazgy, işe bolsa täze tassyklaýjy ýazgy düzülýär.

6.6. Hemişelik, wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli işleriň sahaplaryny resmileşdirmek

Hemişelik, wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli we şahsy düzüm boýunça işleriň sahaby aşakdaky ýaly resmileşdirilýär. Işiň sahabynda: guramanyň ady we onuň gönüden-göni kime garaşlylygy; düzüm bölüminiň ady; işiň indeksi; işleriň jemleýji ýazgylarynyň ýyllyk bölümi boýunça işiň (tomuň, bölümiň) belgisi; işiň sözbaşysy; işiň (içinde aýratyn gymmatly resminamalar bolan, hemişelik saklanylmaga degişli işleriň) içindäki resminamalara berlen annotasiýalar; işiň (tomuň, bölümiň) senesi; işdäki tagta kagyzlaryň sany; işiň saklanylmaly möhleti; işiň arhiw şifri görkezilýär. Hemişelik saklanylmaga degişli işleriň sahabynyň ýüzünde şol işleriň saklanylmaga beriljek döwlet arhiwiniň ady üçin ýer goýulýar. Hemişelik saklanylmaga degişli işleriň sahaplarynyň ýüzüne arhiw şifri diňe şol işler işleriň jemleýji ýazgylarynyň ýyllyk bölümlerine goşulyp we degişli arhiw edarasynyň SBT-si bilen ylalaşylandan soň, pudaklaýyn arhiwde syýa bilen goýulýar (şoňa çenli ol galam bilen goýulýar).

Wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli we şahsy düzüm boýunça işleriň sahaplarynyň ýüzüne arhiw şifrleri şol işler işleriň jemleýji ýazgylarynyň ýyllyk bölümlerine goşulyp, guramanyň MST-si (ST-si) bilen ylalaşylyp we degişli arhiw edarasynyň SBT-si bilen ylalaşylandan hem-de guramanyň ýolbaşçysy tarapyndan tassyklanandan soň syýa bilen goýulýar.

Işleriň sahaby resmileşdirilende guramanyň ady baş düşümde doly görkezilýär, şonda guramanyň gönüden-göni garaşly bolup duran guramasynyň ady eýelik düşümde doly görkezilýär. Eger guramanyň ýa-da ondan ýokarda duran guramanyň resmi taýdan kabul edilen gysgaldylan ady bar bolsa, onda ol guramanyň doly adyndan soň ýaý içinde görkezilýär.

Işdäki resminamalaryň öz içine alýan döwrüniň dowamynda guramanyň (düzüm bölüminiň) ady üýtgän ýagdaýynda ýa-da iş başga

bir gurama (düzüm bölümüne) berlen halatynda sahabyn ýüzüne şol guramanyň ýa-da mirasgär guramanyň (düzüm bölümüniň) ady goşmaça ýazylýar, öňki ady bolsa ýaý içine alynýar.

Işň sahabynyň ýüzündäki sözbaşysy guramanyň degişli döwlet arhiwiniň SBT-si bilen ylalaşylan işleriň at ýazgysyndan alynýar. Zerur bolan halatlarda işň sözbaşysyna goşmaça maglumatlar we takyk-lamalar girizilýär (buýruklaryň, teswirnamalaryň belgileri goýulýar we ş.m.). Iş birnäçe tomdan (bölümden) ybarat bolan halatynda her tomuň (bölümiň) sahabynyň ýüzüne işň umumy sözbaşysy hem-de şol tomuň (bölümiň) sözbaşysy ýazylýar.

Resminamalaryň göçürme nusgalary saklanylýan işleriň sözbaşylarynda şol resminamalaryň göçürme nusgalardygy görkezilýär. Işde resminamalaryň asyl nusgalardygy sözbaşyda görkezilmeýär.

6.7. Işň senesiniň ýazylş düzgüni

Işň sahabynda işň senesi – işň iş dolandyryşda ýöredilip başlanylýan we tamamlanylýan ýyllary hökman görkezilýär. Eger işe işň senesi bilen gabat gelmeýän resminamalar (meselem, goşundylar we ş.m.) goşulan bolsa, onda sahapda görkezilen senäniň aşagyn-da täze setirden başlap «Işde ... ýyla (ýyllara) degişli resminamalar bar» diýen ýazgy edilýär. Işň seneleri diňe ýyllyk meýilnamalary we hasabatlar saklanylýan işleriň sahaplarynda görkezilmeýär, sebäbi olaryň seneleri işleriň sözbaşylarynda görkezilýär. Anyk sene goýulmagy möhüm ähmiýete eýe bolan, görkezme-buýruk beriji, döredijilik häsiýetli hem-de beýleki resminamalar (nutuklar-çykyşlar, hatlar, stenografik ýazgylyr we ş.m.) saklanylýan, şeýle hem birnäçe tomdan (bölümden) durýan işlerde ýerleşdirilen iň ilkinji resminama we iň soňky resminama goýlan seneler, ýagny şol resminamalaryň bellige alnan (düzülen) seneleri (güni, aýy, ýyly) işň senesini aňladýar. Buýruklar, görkezmeler žurnaly we ş.m. iş bolýan bolsa, žurnala ýazylan iň ilkinji we iň soňky ýazgynyň anyk senenamasy işň senesini aňladýar. Mejlisleriň teswirnamalary ýerleşdirilen işleriň senesi bolup, ondaky ilkinji hem-de iň soňky teswirnamanyň tassyklanylýan (eger olar tassyklanylýan bolsa) ýa-da düzülen senesi hyzmat edýär. Işgäri işe kabul edip almak we ony işden boşatmak hakyndaky buýruklara

gol çekilen seneler işgäriň şahsy işiniň senelerini aňladýar. Resminamanyň senesi goýlanda ilki bilen ýyl, soňra gün we aý görkezilýär. Gün bilen ýyl arap sanlary bilen görkezilýär, aýyň ady bolsa söz bilen ýazylýar. Resminamanyň senesi görkezilýän mahaly ony sanlar bilen gysgaldyp ýazmaga rugsat berilýär.

Eger resminamanyň mazmuny gözden geçirilende onuň senesi ýa-da senäniň käbir pursatlary takmynan kesgitlenilýän bolsa, onda şol senäniň goýlaýmagy mümkin bolan çäkler şertli görkezilýär, sene we senäniň käbir pursatlary asla anyk bolmadyk ýagdaýynda inedördül ýaýlara alynýar. Onuň anyk bolmadyk doly we aýratyn elementleriniň zyzndan sorag belgisi goýulýar.

Işde ýerleşdirilen tagta kagyzlaryň sany hem-de işiň saklanylmaly möhleti (hemişelik saklanylmaga degişli işleriň ýüzüne «Hemişelik saklanylmaly» diýen ýazgy ýazylýar) işiň sahabynyň ýüzünde hökman görkezilmeli belliklerdir. Işde ýerleşdirilen tagta kagyzlaryň sany işe düzülen tassyklaýjy ýazga salgylanylyp, işiň sahabynda görkezilýär, işiň saklanylmaly möhleti bolsa guramanyň işleriniň at ýazgysyndan resminamalaryň saklanylmaly möhleti görkezilen pudaklaýyn sanawy bilen deňeşdirilenden soňra işiň sahabyna geçirilýär.

6.8. Guramanyň iş dolandyryşynda işleriň ýazgylaryny düzmek we resmileşdirmek

Guramanyň iş dolandyryşynda tamamlanylýan, gymmatlylygynyň seljermesi geçirilen, arhiw talaplaryna laýyklykda düzülen hem-de resmileşdirilen hemişelik saklanylmaga we wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli hem-de şahsy düzüm boýunça ähli işlere işleriň ýazgylary düzülýär.

Işleriň ýazgysy bu arhiw maglumatnamasydyr, ol işleriň sözbaşylarynyň bellibir düzgüne salnan sanawy bolup, işleriň düzümini hem-de mazmunyny açyp görkezmäge, işleriň gaznanyň içinde belli bir tertipde ýerleşdirilmegi we işleriň hasaba alynmagy üçin niýetlenendir. Şol bir wagtyň özünde hem işleriň ýazgylary, hasaba alyş resminamasy hem-de resminamalaryň ýanyna goşulýan ylmy-maglumat ulgamynyň esasy görnüşi bolup, işleri çalt gözläp tapmaklygy üpjün edýär.

- Ýazgylar işleriň aşakdaky görnüşlerine aýry-aýrylykda düzülýär: hemişelik saklanylmaga degişli işlere;
- wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli işlere; şahsy düzüm boýunça işlere we beýleki birmeňzeş işlere;
- ýörite häsiýetli, diňe şol gurama mahsus bolan resminamalardan (oýlap tapyjylyk tekliplerinden, kazyýet we derňew işlerinden, temalar boýunça ylmy hasabatlardan we ş.m.) durýan işlere;
- gulluk boýunça pudaklaýyn neşirlere.

Aýratyn ýazgy umumylykda (tertup boýunça) gutarnykly belgilenen işleriň sanawy bolup durýar.

Düzüm bölüminiň işlerine ýazgylary düzmek. Iş dolandyryşda işleriň görkezilen görnüşlerine ýazgylar guramanyň her bir düzüm bölümi tarapyndan ýöredilen işlere düzülýär (düzüm bölümi bolmadyk guramalarda bolsa guramanyň işiniň dowamynda emele gelen ähli işlere düzülýär), şeýle hem ýazgylar her bir jemgyýetçilik guramasynyň (mundan beýläk – düzüm bölümleriniň işleriniň ýazgylary) her bir senenama ýyl ýa-da saýlaw möhleti üçin ýöredilen işlerine (jemgyýetçilik guramalarynyň we saýlawly guramalaryň işlerine) düzülýär. Düzüm bölümlerinde birnäçe ýylyň dowamynda ýazgy düzülmedik işler bar bolan ýagdaýynda, pudaklaýyn arhiw bilen ylalaşmak esasynda, olara bir ýazgy düzülip bilner (işiň içinde bolsa olar işiň ýöredilen ýyllary boýunça goýulýar). Düzüm bölüminiň işleriniň ýazgylaryny guramanyň iş dolandyryşy boýunça düzgünnama esasynda bellenen tertibe laýyklykda, guramanyň dolandyryşyň resminamalaýyn üpjünçiligi gullugynyň işgärleri ýa-da düzüm bölümlerinde iş dolandyryşy ýöretmäge jogapkär adamlar pudaklaýyn arhiwiň usuly taýdan ýolbaşçylyk etmeginde düzýärler.

Guramanyň düzüm bölüminiň (jemgyýetçilik guramasynyň) hemişelik saklanylmaga, wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli we şahsy düzüm boýunça işleriniň ýazgylary bellenen görnüşde düzülýär we iş dolandyryşda işler tamamlanylandan bir ýyl soň olar pudaklaýyn arhiwe tabşyrylýar. Bu kadadan çykyp, ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň düzüm bölümleri işleriň ýazgylaryny iş dolandyryşda işler tamamlanylandan 2 ýyldan soň pudaklaýyn arhiwe tabşyryýarlar. Düzüm bölümleriniň işlerine ýazgylaryň öz wagtynda hem-de oňat hilli düzülmegi üçin bölümleriň ýolbaşçylary jogapkärçilik çekýärler.

Işleriň sözbaşylary ýazgylara girizilmezden ozal işleriň düzülişiniň hem-de resmileşdirilişiniň hili, ýazgylara girizilýän işleriň sanynyň guramanyň işleriniň at ýazgysy boýunça ýöredilýän işleriniň sanyna gabat gelýändigini barlanylýp görülyär.

Işler gözden geçirilende aşakdakylara üns berilýär: işiň sözbaşysynyň içindäki resminamalaryň mazmunyna gabat gelýändigine; işe girizilen resminamalaryň resmileşdirilişiniň hem-de toparlara bölünişiniň (toplanylşynyň) dogrulygyna; işiň çatylyşynyň ýa-da sahaplanylşynyň hiline; işdäki tagta kagyzlaryň dogry belgilenendigine; zerur bolan halatlarda işiň içindäki resminamalaryň içerki ýazgylarynyň barlygyna hem-de olaryň dogry düzülendigine; işiň sahabynyň dogry resmileşdirilendigine; işde tassyklaýjy ýazgynyň barlygyna we onuň dogry düzülendigine. Işi düzmegiň we resmileşdirmegiň bellenen kadalarynyň bozulmalary ýüze çykarylan halatynda, bu bozulmalar aradan aýrylmalydyr.

Guramanyň işleriniň at ýazgysy boýunça hasapda duran işleriň ýoklugy ýüze çykarylan halatynda, düzüm bölümi olary gözläp tapmak boýunça çäreleri görýär (düzüm bölümünde ST-si bar bolan ýagdaýynda tapylmadyk işleriň gözlegi ST bilen bilelikde geçirilýär). Gözlenilip tapylan işler ýazgylara goşulýar. Gözleg işleri netijesiz tamamlanýan ýagdaýynda, tapylmadyk işleriň näme sebäpden ýoklugy barada güwänama düzülip, oňa düzüm bölümüniň ýolbaşçysy gol çekýär hem-de ol düzüm bölümüniň işleriniň ýazgylary bilen bilelikde pudaklaýyn arhiwe tabşyrylýar.

Düzüm bölümüniň işleriniň ýazgylarynda aşakdakylar görkezilmelidir:

- işiň (tomuň, bölümüň) ýazgy boýunça tertip belgisi;
- işiň (tomuň, bölümüň) indeksi;
- işiň sahabyndaky sözbaşysyna doly gabat gelýän, işiň (tomuň, bölümüň) sözbaşysy; işiň (tomuň, bölümüň) senesi;
- işdäki (tomdaky, bölümdäki) tagta kagyzlaryň sany; işiň saklanylmaly möhleti.

Düzüm bölümleriniň işlerine ýazgylar düzülende, aşakdaky talaplar berjaý edilmelidir:

Her bir iş ýazga özbaşdak tertip belgi bilen girizilýär. Eger iş birnäçe tomdan (bölümden) durýan bolsa, onda her tom (bölüm) özbaşdak belgi bilen ýazga girizilýär; ýazgylarda görkezilen işleri ul-

gamlaşdyrmagy we düzüm bölüminiň ýazgylaryna belgileri goýmagy pudaklaýyn arhiw kesgitleýär.

Düzgün bolşy ýaly, düzüm bölüminiň ýazgylarynda işleriň ulgamaşdyrylyşy olaryň guramanyň işleriniň at ýazgysyndaky ulgamaşdyrylyşyna gabat gelýär, düzüm bölümleriniň ýazgylarynyň belgisi bolsa şol düzüm bölüminiň wezipe sanawynda belgilenen sanlaryň yzyna ýazgyny düzýän resminamalaryň görnüşleriniň atlarynyň baş harpynyň ýazmaçasy we ýazga girýän işleriň ýöredilen ýyly goşulyp aňladylýar.

Şeýlelikde, 5-nji düzüm bölüminiň işleriň at ýazgysynda hasapda duran we 2001-nji ýylda ýöredilen hemişelik ýa-da wagtlaýyn saklanymaga degişli hem-de şahsy düzüm boýunça işleriniň ýazgylary 5h-2001, 5w-2001, 5ş/d-2001 diýen belgileri alarlar; ýazgylaryň sütünleri işiň sahabyna çykarylan maglumatlara doly laýyklykda doldurylýar; ýazga birmeňzeş sözbaşyly işler zygiderli girizilen ýagdaýynda, ilkinji işiň sözbaşysy doly ýazylyp, beýleki meňzeş işler «şonuň ýaly» diýen jümle bilen aňladylýar, şunda işler hakyndaky beýleki maglumatlar ýazga doly girizilýär (ýazgynyň her bir täze tagta kagyzynda sözbaşy doly görkezilýär); ýazgydaky «Bellik» diýen sütün işleriň fiziki (saklanýş) ýagdaýynyň aýratynlyklary, işleriň guramanyň beýleki düzüm bölümlerine berlendigi, göçürme nusgalaryň barlygy we ş.m. barada bellikler etmek üçin ulanylýar.

Düzüm bölüminiň işleriniň ýazgylaryny resmileşdirmek. Ýazgynyň soňunda işleriň sözbaşylarynyň sanawynyň yzy bilen jemleýji ýazgy edilýär we onda ýazgyda hasapda duran işleriň sany (san bilen we ýazmaça), ýazgy boýunça birinji we soňky işleriň belgileri, şeýle hem ýazgydaky işleriň belgileniş aýratynlyklary (liter (harp) bilen belgilenenleri, belgilenmän goýberilen belgiler) görkezilýär. Düzüm bölüminiň işleriniň ýazgylaryna ony düzen adam wezipesini görkezip gol çekýär, ýazgy guramanyň dolandyryşyň resminamalaýyn üpjünçiligi gullugynyň ýolbaşçysy bilen ylalaşylýar hem-de düzüm bölüminiň ýolbaşçysy tarapyndan tassyklanylýar. Guramanyň düzüm bölümünde seljeriş toparynyň (ST) bolan halatynda, ýazgy tassyklanylmasdan ozal ST bilen ylalaşylmalydyr. Pudaklaýyn arhiwiň talap etmegi boýunça, ýazgylara ylmy-maglumat beriji ulgamynyň aýry-aýry görnüşleri (sözbaşy, gysgaldylan sözleriň sanawy, görkezi-jiler) düzülip bilner.

Guramanyň düzüm bölümüniň işleriniň ýazgylary iki nusgada düzülip, olaryň biri işler bilen bilelikde pudaklaýyn arhiwe tabşyrylýar, beýlekisi bolsa barlag-gözegçilik (ätiýaçlyk) nusgasy hökmünde düzüm bölümünde galýar. Düzüm bölümünde ST bar bolan ýagdaýynda ýazgy üç nusgada düzülýär, sebäbi ol ST-niň ýazga seredip, tassyklan mejlisiniň teswirnamasyna esas hökmünde çatylýar. Düzüm bölümüniň ýazgylaryna girizilen işleriň sahaplaryna, pudaklaýyn arhiw bilen ylalaşylyp, ýumşak gara grafit galam bilen işleriň wagtlaýyn şifrleri goýulýar. Düzüm bölümleriniň işleriniň ýazgylary guramanyň işleriniň jemleýji ýazgylarynyň ýyllyk bölümüni düzmäge esas bolup durýar, ony düzmeği taýýarlamak bolsa pudaklaýyn arhiwiň (arhiwe jogapkär adamyň) üstüne ýüklenilýär.

6.9. İşleri pudaklaýyn arhiwe tabşyrmak

Pudaklaýyn arhiwe hemişelik ýa-da wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli we şahsy düzüm boýunça işler tabşyrylýar. Olary tabşyrmaklyk diňe ýazgylar boýunça amala aşyrylýar.

Wagtlaýyn (soňky ýylyny hem almak bilen 10 ýyla çenli) saklanylmaga degişli işler, kada bolşy ýaly, pudaklaýyn arhiwe tabşyrylmaga degişli däldir, olar merkezleşdirilen ýagdaýda dolandyryşyň resminamalaýyn üpjünçiligi gullugynda ýa-da düzüm bölümlerinde saklanylýar we saklanylmaýy möhletleri tamamlanandan soň arhiw kadalarynda bellenen tertipde ýok edilmäge degişlidir. Olar diňe aýratyn ýagdaýlarda guramanyň ýolbaşçysynyň karary boýunça pudaklaýyn arhiwe tabşyrylyp bilner. Olar pudaklaýyn arhiwiň garamagy esasyn-da ýazgylar ýa-da işleriň at ýazgysy boýunça tabşyrylyp bilner.

Işleri pudaklaýyn arhiwe tabşyrmaklyk pudaklaýyn arhiw tarapyndan düzülen resminamalary arhiwe tabşyryan düzüm bölümleriniň (jemgyýetçilik guramalarynyň) we guramalaryň ýolbaşçylary bilen ylalaşylan hem-de guramanyň ýolbaşçysy tarapyndan tassyklanylýan grafik boýunça amala aşyrylýar.

Işler düzüm bölümi (jemgyýetçilik guramasy) tarapyndan pudaklaýyn arhiwe tabşyrmak üçin taýýarlanylýan döwründe arhiwiň işgäri olaryň emele getirilişiniň, resmileşdirilişiniň dogrulygyny hem-de ýazga girizilen işiň sanynyň guramanyň işleriniň at ýazgysyna

laýyklykda ýöredilýän işleriň sanyna laýyk gelýändigini deslapdan barlap görýär. İşleri emele getirmekde we olary resmileşdirmekte ýüze çykarylan kemçilikleri düzüm bölümleriniň (jemgyýetçilik guramalarynyň) işgärleri düzetmäge borçludyr. İşleriň ýoklugy ýüze çykarylan halatynda güwänama düzülýär.

Her bir işi pudaklaýyn arhiwiň (ýörite işgär) müdiri (arhiwe jogapkär işgär) düzüm bölümüniň işgäriniň gatnaşmagynda kabul edilip alýar. Şunda ýazgynyň nusgalarynyň ikisinde-de ýazga goşulan her bir işiň gapdalynda işiň barlygy hakynda bellik edilýär. Ýazgynyň nusgalarynyň her biriniň ahyrynda arhiwe hakykat ýüzünde kabul edilip alnan işleriň sany san bilen we ýazmaça görkezilýär, ýok işleriň belgileri, işleriň kabul edilip alnan-tabşyrylan senesi hem görkezilýär, şeýle hem olara pudaklaýyn arhiwiň işgäri we işleri tabşyran işgär gol çekýärler.

Aýratyn gymmatly işler kabul edilip alnanda işlerdäki tagta ka-gyzlaryň sany barlanylýar.

Düzüm bölümleriniň işgärleri işleri daňylara daňşdyryp, pudaklaýyn arhiwe getirýärler.

Diwanhana (kätiplik) tarapyndan işler bilen bilelikde resminamalara ýöredilýän bellige alyş-gözegçilik kartotekalary we resminamalara maglumatlar binýady hem pudaklaýyn arhiwe tabşyrýar. Her bir kartotekanyň we maglumatlar binýadynyň sözbaşysy ýazga girizilýär.

Düzüm bölümüniň ýatyrylan we täzedan döredilen ýagdaýynda düzüm bölümüniň iş dolandyryşyna jogapkär işgär ýapylmaga degişli çäreleriň geçirilýän döwründe ähli resminamalary saklanymaly möhletine seretmezden işleri toplaýar we edaranyň arhiwine tabşyrýar. İşleri arhiwe tabşyrmak işleriň ýazgylary ýa-da işleriň at ýazgysy boýunça ýerine ýetirilýär.

VII BÖLÜM

RESMINAMALARYŇ HASABYNY

ÝÖRETMEK WE HASABA ALYŞ RESMINAMALAR

ULGAMYNY DÖRETMEK

7.1. Umumy düzgünler

Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasy hakyndaky Düzgünnama-da Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň döwlete dahylly böleginiň resminamalary saklanylýan ýerine, nämede beýan edilendigine, maglumatlary berkitmegiň tehnikasyna we tärine garamazdan, Baş arhiw müdirligi tarapyndan bellenen tertipde hökman döwlet hasabyna alynmaga degişlidir diýlip belleniýär.

Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalarynyň hasaba alynmagy olaryň abat saklanylmagyny we olaryň barlygyna gözegçiligi üpjün etmegiň iňňän möhüm serişdesidir, resminamalary bellibir toparlara bölünen toplumlar boýunça guramagy berkidýär, olaryň salgylyr boýunça gözlenilip tapylmagyny üpjün edýär.

Döwlet we pudaklaýyn arhiwlerde resminamalaryň hasaba alynmagy Türkmenistanda arhiw işini guramagyň ýörelgeleri bilen kesgitlenilýän birnäçe wezipeleri ýerine ýetirýär. Arhiw resminamalarynyň hasaba alynmagy diýlip olaryň sanynyň arhiw işinde kabul edilen hasaba alyş birliginde berilmegine we şol sanyň arhiwleriň we arhiw guramalarynyň hasaba alyş resminamalarynda görkezilmegine düşünilýär. Pudaklaýyn we döwlet arhiwlerinde arhiw resminamalaryny hasaba almagyň esasy ýörelgesi yzygiderlilikden ybaratdyr. Bu bolsa arhiw resminamalarynyň hasabyny ýöretmäge bildirilýän talaplaryň ýeke-täk bolmalydygyny aňladýar.

Resminamalary hasaba almagyň häzirki zaman kadalary Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny döwlet hasabyna almagyň kadalaryna esaslanýar. Ol bolsa yzygiderlilik ýörelgesine eýerip, Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny saklaýan döwlet arhiw edaralarynyň we resminamalary toplanýş çeşmeler bolan guramalarynyň, pudaklaýyn arhiw gaznalarynyň, şeýle hem döwlete dahylsyz guramalaryň özlerinde saklanylýan resminamalar barasynda hasaba alyş maglumatlaryny bermekleriniň tertibi

we möhletleri boýunça ýeke-täk hasaba alyş ülňülerini we talaplaryny kesgitleýär.

Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny hasaba almak aşakdaky tapgyrlardan durýar:

- arhiwde saklanylýan resminamalaryň sanyny kesgitlemekden;
- arhiwde saklanylýan resminamalaryň sany hakyndaky maglumatlary esasy we kömekçi häsiýetli hasaba alyş resminamalarynda bellige almakdan;

- olaryň esasynda arhiw boýunça jemleýji hasaba alyş resminamalaryny düzmekden hem-de olary Türkmenistanyň Baş arhiw müdirligine bermekden;

- Türkmenistanyň Baş arhiw müdirliginde merkezleşdirilen esasy döwletiň hasabyna almagyň jemleýji resminamalaryny düzmekden we olary Merkezi gazna katalogyna bermekden.

Merkezleşdirilen esasy döwletiň hasabyna alynmagy Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalarynyň sany we düzümi hakynda Türkmenistanyň Baş arhiw müdirliginde jemlenen maglumatlara esaslanýan hasaba alyş ulgamy boýunça ýöredilýär.

Resminamalaryň döwletiň hasabyna alynmagy aşakdaky ýörelgelere esaslanýar:

- hasaba almagy merkezleşdirmäge – Türkmenistanyň arhiw guramalarynyň, Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň döwlete dahylly böleginiň resminamalaryny döredýän we saklaýan edaralar bilen hem-de Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň döwlete dahylsyz böleginiň resminamalarynyň eýeleri bilen ylalaşykly hereket etmegine;

- hasaba almagy bir nusgada amala aşyrmaga – arhiw resminamalary bilen iş alyp barmagyň ähli tapgyrlarynda olary hasaba almagyň zygiderliliginiň saklanylmagyna (resminamalary hasaba almak usulyň ýeke-täkligine);

- resminamalaryň çalt hasaba alynmagyna – hasaba alyş resminamalarynda resminamalaryň her bir hereketiniň (gelip gowuşmagynyň, iberilmeginiň, ýazgy berilmeginiň) öz wagtynda ýerine ýetirilmegine;

- döwlet hasabyna alynmagynyň dolulygyna we dogrulygyna – hasaba alyş ülňülerinde resminamalaryň hakyky sanynyň we düzüminiň görkezilmegine.

Hasaba alyş resminamasy diýlip, arhiw resminamalarynyň gelip gowuşuşyny, ugradylyşyny, sanyny we ýagdaýyny hasaba alyş birliklerinde görkezýän, bellenilen ülnüdüki resminama düşünilýär.

Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň hasaba alyş birligi diýlip resminamalaryň sanyny ölçeýän birlige aýdylýar.

Aşakdakylar Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň hasaba alyş birlikleri bolup durýarlar:

– arhiw gaznasy (şeýle hem oňa barabar hasaplanylýan arhiw toplumu);

– saklanyş birligi (hasaba alyş birligi);

– aýratyn aýrybaşgalaşdyrylan resminama.

Aşakda görkezilen resminamalar döwlet tarapyndan hasaba alynmaga degişlidir:

– döwlet (merkezi, welaýat, şäher) arhiwleriniň resminamalary;

– etrbara arhiw aýawhanalarynyň resminamalary;

– döwlet aýawhanalarynyň (mirashanalaryň (muzeýleriň) hem-de kitaphanalaryň) resminamalary;

– pudaklaryň döwlet gaznalarynyň resminamalary;

– ministrlikleriň, pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň, edaralaryň we guramalaryň – döwlet arhiwleriniň we aýawhanalarynyň çeşmeleriniň arhiwleriniň resminamalary;

– Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň döwlete dahylsyz böleginiň resminamalarynyň eýeleri (eýelik edijileri) bolan edara görnüşündäki taraplaryň we şahsy adamlaryň garamagyndaky resminamalar.

Resminamalaryň şu ýörelgeler esasynda hasaba alynmagy olaryň toplanlymagyny we saklanylmagyny aňsatlaşdyryp, resminamalaryň gaznalar, ýazgylar, saklanyş birlikleri (işler) boýunça anyk salgylar esasynda gözlenilip tapylmagyna mümkinçilik berýär.

7.2. Hasaba alyş resminamalar ulgamy

Ähli hasaba alyş resminamalary içerkî hasaba alyş resminamalaryna we merkezleşdirilen döwlet hasaba alyş resminamalaryna bölünýärler hem-de döwlet arhiwlerindäki, pudaklaýyn arhiwlerdäki, döwlet aýawhanalaryndaky we pudaklaýyn gaznalardaky resminamalaryň düzümi boýunça tapawutlanýarlar.

Içerki hasaba alyş resminamalary ähli jemleýji hasaba alyş ülnüleri üçin esas bolup hyzmat edýärler. Olara aşakdakylar degişlidir:

– resminamalaryň gelip gowşuşy baradaky hasaba alynýan kitaby arhiwe gelýän her bir resminamalary hasaba almak üçin ýöredilýär;

– gaznalaryň sanawy – resminamalaryň gaznalar boýunça we gaznalaryň hem-de arhiw toplumlarynyň sanyny hasaba almak boýunça, olaryň arhiwe gelip gowşuşyna görä, olara belgi bermek üçin ýöredilýär;

– gaznanyň tagta kagyzy – gaznanyň adyndaky üýtgeşmeleri görkezmek, tutuş gazna boýunça we her bir ýazgy boýunça resminamalaryň düzümini we möçberini hasaba almak, şol gaznanyň ýazgylaryny hasaba almak we belgilemek, gaznanyň düzümindäki we möçberindäki üýtgeşmeleri görkezýän resminamalary hasaba almak üçin ýöredilýär;

– gaznanyň ýazmajy – döwlet arhiwiniň gaznasyndaky resminamalaryň sany, düzümi, saklanylýan ýeri hakyndaky maglumatlary hasaba almak üçin ulanylýar;

– arhiw ýazgylary – işleri ýeke-ýekeden we olaryň umumy sanyny hasaba almak üçin ýöredilýär;

– gaznanyň işi – gaznany dörediji we gaznanyň taryhy hakyndaky resminamalary toplamak üçin ýöredilýär.

Resminamalaryň merkezleşdirilen döwlet hasabaty içerki hasaba alyş resminamalaryndan alnan jemleýji maglumatlar esasynda düzülýär.

Merkezleşdirilen hasaba alşyň esasy resminamasy arhiwiň pasportydyr. Pasport bu saklanyş şertleri, möçberi, olaryň ylmy-maglumat ulgamy we arhiwiň işgärleri hakynda her ýylda hasaba alynýan resminamadyr. Pasportda arhiwiň gaznalarynyň we işleriniň sany, kagyz ýüzüne ýazylan hem-de plýonka esasdaky resminamalar hakynda maglumatlar bolýar.

Döwlet arhiwiniň pasporty her ýylyň ýanwar aýynyň 1-indäki ýagdaý boýunça düzülip, birnäçe bölümden durýar we aşakdakylaryň ýagdaýyny we möçberini görkezýär:

– jaýlar;

- Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalarynyň düzümi we möçberi (resminamalaryň düzümi boýunça);
- Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalarynyň ylmy-maglumat ulgamy;
- ylmy-habar beriji kitaphananyň we maglumat-habar beriji gaznanyň düzümi we möçberi;
- işgärler.

Pudaklaýyn arhiwiň pasporty her ýylyň dekabry aýynyň 1-in-däki ýagdaý boýunça degişli döwlet arhiwine berilýär. Guramalaryň arhiwlerinden gelip gowşan pasportlaryň esasynda döwlet arhiwinde her ýylyň dekabry aýynyň 1-ine çenli ýagdaý boýunça guramalarda–arhiw resminamalaryny toplaýjy çeşmelerde resminamalaryň saklanylyş ýagdaýy hakynda maglumatlar düzülip, olara döwlet arhiwleri üçin resminamalary toplaýjy çeşmeleriň sany hakynda, şeýle hem olarda işleriň at ýazgysynyň, iş dolandyryş boýunça düzgünnamanyň, jaýlaryň we işgärleriň barlygy-ýoklugy hakyndaky maglumatlar girizilýär.

Gaznalaryň ýazmaçlary Baş arhiw müdirligine iberilip, olar Merkezi gazna katalogyny düzmäge esas bolup hyzmat edýärler.

Gaznalaryň düzümindäki we möçberindäki üýtgeşmeler hakyndaky maglumatlar hem merkezleşdirilen döwlet hasaba alyş resminamalarynyň düzümine girýärler. Şol maglumatlar her bir döwlet arhiwi tarapyndan her ýylyň ýanwar aýynyň 1-indäki ýagdaý boýunça düzülip, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Baş arhiw müdirligine iberilýär.

Ýokarda görkezilen hasaba alyş ülnüleriniň-resminamalarynyň (formalaryň), göz önünde tutýan maksady ähli döwlet we pudaklaýyn arhiwlerinde hakykatda iş ýüzünde birmeňzeşdir. Ýöne arhiwiň görnüşine laýyklykda olaryň ýöredilişinde aýratynlyklar bar. Ähli hasaba alyş resminamalarynyň esasy aýratynlygy olaryň bir-birleri bilen baglanyşykly bolup durýandyklaryndan hem-de çözüň meselelerine baglylykda biri-birleriniň üstüni dolduryp bilýändiklerinden ybaratdyr. Hasaba alyş resminamalary sowet döwründen öňki, sowet döwriň we Garaşsyz Türkmenistanyň döwriň resminamalary aýratynlykda ýöredilýär.

Zerur bolan ýagdaýynda we resminamalaryň düzümine baglylykda, gaznalaryň göwrüminiň möçberindäki gündelik üýtgeşmeleri ha-

saba almak maksady bilen arhiwlerde kömekçi häsiýetli hasaba alyş resminamalary hem ýöredilýär. Bulara aşakdakylar degişlidir:

- ätiýaçlyk gaznanyň ýazgylary, ýazgylaryň sanawlary;
- başga arhiwlere berlen resminamalar hasaba alynýan kitaplar;
- ýok etmek üçin saýlanylýp alnan gaznalar;
- işleri hasaba alynýan kitaplar;
- gaznalaryň hereketi hasaba alynýan ýazmaçlar we kitaplar;
- gaznalaryň pasportlary we beýlekiler.

Kömekçi häsiýetli hasaba alyş resminamalary gaznalaryň düzüminde, mazmunynda we möçberinde ýüze çykyan ähli özgerişleri dessine görkezmäge ýardam edýär. Kömekçi häsiýetli hasaba alyş resminamalarynyň haýsylaryny ýöretmelidigini arhiwiň ýolbaşçysy kesgitleýär.

7.3. Gelip gowuşýan we ugradylyan resminamalaryň hasabyny ýöretmek

Arhiwe gelip gowşan, şeýle hem täze ýüze çykarylan we ozal hasaba alynmadyk resminamalar gelip gowşan resminamalary hasaba alynýan kitaba girizilip, oňa her bir gazna gelip gowşan ilkinji we soňraky resminamalar yzygiderlilikde ýazylýar.

Gelip gowşan her bir resminama, onuň bir ýa-da birnäçe gazna degişli boljakdygyna garamazdan, bir tertip belgisi berilýär. Eger-de gelip gowşan her bir resminama birnäçe gazna degişli bolsa, her gazna boýunça maglumatlar (gaznalaryň atlary, gaznalaryň belgileri we ş.m.) berlen şol tertip belgisi boýunça her gezek täze setirden ýazylýar.

Eger-de gazna ilkinji gezek gelip gowuşýan bolsa, oňa gaznalaryň sanawy boýunça belgi berlenden soňra, şol gaznanyň belgisi hasaba alyş kitabyňyň degişli sütüninde görkezilýär. Gelip gowşan resminamalar ozal arhiwde saklanylýan gaznanyň bir bölegi bolup durýan bolsa, kitabyň degişli sütüninde gazna ilkinji gezek döwlet arhiwine gowşanda berlen belgi görkezilýär.

Kitabyň «Resminamalaryň ýagdaýyna gysgaça häsiýetnama» bölümünde resminamalaryň arhiw ýazgylaryna girizilenligi-girizilmänligi, olaryň arhiwe işlenilen ýa-da işlenilmedik ýagdaýda gelen-

digi görkezilýär, şeýle hem resminamalaryň düzümi (dolandyryş, şahsy düzüm boýunça, şahsy gelip çykyşy we beýl.) görkezilýär.

Her ýylda ýanwar aýynyň 1-indäki ýagdaý boýunça arhiwe gelip gowşan resminamalaryň jemi jemlenilýär.

Gelip gowşan resminamalary bellige alynýan kitap boýunça islendik döwür aralygynda arhiwe gaznalaryň we işleriň gelip gowşuşyny, bellibir döwür aralygynda arhiw gaznalarynyň ösüş depginini kesgitlemek bolýar.

Gaznalaryň sanawy gelip gowşurylyşyna görä tertip belgilerini alýan arhiw gaznalarynyň atlarynyň sanawydyr. Gaznalaryň sanawynyň esasy maksady her bir gazna hut özüne degişli belgini bermekden ybaratdyr. Belgi gazna bir gezek berilýär. Gazna arhiwden çykarylandan soňra oňa berlen belgi başga bir gazna berlip bilinmez, sebäbi şol berlen belginiň ylmy dolanyşyga giren bolmagy ähtimaldyr.

Gaznanyň ady gaznanyň sanawyna taryhy güwänamanyň ýa-da ýazgynyň baş (titul) kagyzyň esasynda girizilýär. Gaznanyň ady dolulygyna hem-de ýaý içinde guramany-gaznany döredijiniň resmi taýdan kabul edilen gysgaldylan ady bilen berilýär. Şonda guramany–gaznany döredijiniň haýsy guramanyň tabynlygynda durandygy, gaznany döredijiniň ýerleşýän ýeri, onuň iş alyp baran seneleri görkezilýär. Eger-de gaznany döredijiniň ady üýtgän bolsa, onuň soňky ady görkezilýär. Ähli ozalky atlary gaznanyň tagta kagyzynda görkezilýär.

Gaznanyň tagta kagyzy gazna arhiwe gelip gowşan badyna ýöredilip başlanýar. Onda gaznanyň dowam eden döwüründäki ähli atlary görkezilýär. Gaznany döredijiniň üýtgän atlary hakyndaky maglumatlar hronologik zygyderlilikde berlip, onda guramany – gaznany döredijiniň işe başlan we işini bes eden seneleri görkezilýär, şol döwürde onuň göteren atlary sanalýar. Guramany – gaznany döredijiniň göteren in soňky ady gaznanyň ady bolup hyzmat edýär. Gaznanyň tagta kagyzynda arhiw gaznasynyň belgisi, gaznadaky resminamalaryň sany, resminamalaryň hronologik çäkleri we düzümi, şeýle hem ýazgylaryň barlygy-ýoklugy hakyndaky maglumatlar görkezilýär.

Gaznanyň tagta kagyzynda ýazgy berlen we ýazgy berilmedik ähli resminamalaryň gazna gelip gowşurylyşy görkezilýär. Gazna res-

minamalaryň gelip gowşurylyşy hakynda ýazgy etmäge aşakdakylar esas bolup durýar:

- resminamalaryň döwlet arhiwine tabşyrylandygy-kabul edilip alnandygy hakyndaky delilnama;
- işleriň ýüze çykarylandygy, tapylandygy hakyndaky delilnama;
- ýazgy berlendigi, ýazgylaryň gaýtadan işlenilendigi, kämilleşdirilendigi hakyndaky delilnamalar;
- hasaba alnanda ýol berlen tehniki ýalňyşlyklar hakyndaky delilnamalar.

Bar bolan ýazgylar boýunça edaralardan resminamalar gelip gowşanda gaznanyň tagta kagyzynda täze ýazgy edilip, resminamalaryň başlangyç we ahyrky seneleri, işleriň ýazgy boýunça sany we tutuş gazna boýunça jemi sany görkezilýär. Her ýazgy boýunça resminamalaryň gelip gowşuşy hakynda aýratyn ýazgy edilýär.

Her ýazga gaznanyň tagta kagyzy boýunça belgi berilýär. Haýsydyr bir ýazga degişli resminamalar arhiwden çykyp gitse, onuň belgisi başga bir ýazga berilmeýär.

Resminamalaryň getirilip gowşurylyşy we çykarylyşy hakyndaky ýazgylar gaznanyň düzüminiň we ýagdaýynyň üýtgeýşini yzarlamağa mümkinçilik berýär.

Resminamalaryň hereketi hakyndaky maglumatlar (getirilip gowşurylyşy we çykarylyşy) ýazgy berlen we ýazgy berilmedik (dagynyk) resminamalar boýunça aýratynlykda berilýär. Dagynyk resminamalar hasaba alnanda, diňe işleriň, resminamalaryň ýa-da tagta kagyzlaryň sany görkezilip bilner, ýazgy berlen resminamalar hasaba alnanda bolsa diňe saklanyş birlikleriniň sany görkezilýär.

Gaznalaryň tagta kagyzlary gaznalaryň tertip belgileri boýunça ýerleşdirilýär we ýüp bilen çatylan hem-de arhiwiň möhüri bilen möhürlenen bir ýa-da birnäçe tomdan ybarat bolýar.

Gaznalaryň düzümindäki we möçberindäki üýtgeşmeleri hasaba almaklyk arhiwlerde ýylyň dowamynda alnyp barylýar hem-de arhiw gaznalarynyň düzümindäki we möçberindäki üýtgeşmeler hakyndaky maglumatlar ýörite ülni boýunça ýanwar aýynyň 1-indäki ýagdaýyna görä düzülýän ýyllyk hasabat bilen bilelikde Merkezi gazna katalogynda degişli üýtgeşmeleriň girizilmegi üçin Türkmenistanyň Baş arhiw müdirligine iberilýär.

Arhiwe ilkinji gezek gelip gowuşýan gazna üçin gaznanyň tagta kagyzyň gysgaldylan görnüşi bolan gaznanyň ýazmajy düzülýär. Gaznanyň ýazmajynda gaznanyň taryhynda onuň adynda ýüze çykan ähli üýtgeşmeler şol üýtgeşmeleriň seneleri bilen bilelikde görkezilýär, gaznanyň şol ýylyň ýanwar aýynyň 1-indäki ýagdaý boýunça möçberi, gazna emele getirijiniň düzüm bölekleriniň iş alyp baran senelerini görkezmek bilen gaznanyň resminamalarynyň ýa-da resminamalar toplumynyň düzümi görkezilýär. Gaznanyň ýazmajynyň ülnüsi gaznanyň düzüminde we möçberinde ýüze çykan ähli üýtgeşmeleri görkezmäge mümkinçilik berýär. Gaznalaryň ýazmaçlary döwlet arhiwleri tarapyndan 2 nusgalykda düzülip, olaryň biri Türkmenistanyň Baş arhiw müdirliğine berilýär.

Arhiw ýazgylary arhiw gaznasyndaky işleriň sözbaşylarynyň ulgamlaşdyrylan sanawyny hem-de şol işleriň düzümi we mazmuny barada beýleki zerur maglumatlary berýän hasaba alyş gollanmasydyr. Her bir arhiw ýazgylarynyň ahyrynda edilýän jemleýji ýazgylaryň esasynda işleriň aýratynlykdaky we jemi hasaby ýöredilýär (gaznanyň ähli ýazgylary boýunça jemleýji ýazgylaryň maglumatlaryny goşuşdyrmak arkaly).

Gaznanyň işi – bu gaznanyň taryhyny beýan edýän resminamalar toplumdur. Gaznanyň işine aşakdakylar girizilýär: gaznany dörediji hakynda taryhy güwänama (maglumatlar); resminamalaryň kabul edilip alnandygy hakyndaky; resminamalaryň ýok edilmäge saýlanylýp alnandygy hakyndaky, resminamalaryň barlygynyň we olaryň ýagdaýynyň barlagy hakyndaky, resminamalara düzedip bolmajak derejede zeper ýetendigi hakyndaky, işleriň ýüze çykarylandygy hakyndaky delilnamalar; gazna berlen (gazna hakynda maglumat bermek üçin düzülen) häsiýetnamalaryň göçürmeleri; gaznanyň resminamalarynyň peýdalanylyşy hakyndaky güwänama we beýlekiler.

Şeýlelikde, gaznanyň işinden aşakdaky maglumatlary almak mümkin:

- edaranyň döredilen senesi hakyndaky maglumaty;
- edaranyň haýsy gurama degişlidigi hakyndaky maglumatlary;
- edaranyň ýerine ýetirýän wezipeleri hakyndaky maglumatlary;
- edaranyň üýtgedilip guralandygy ýa-da ýatyrylandygy hakyndaky maglumatlary;

– edarada resminamalaryň saklanyş şertleri hakyndaky maglumatlary;

– edarada resminamalaryň ylmy-tehniki taýdan işlenilip geçilişiniň görnüşleri hakyndaky maglumatlary we beýlekiler.

Gaznanyň her bir işine degişli gaznanyň belgisi we ady berilýär. Gaznalarda işler tertip belgilerine görä zzygiderlilikde saklanylýar. Gaznanyň işinde saklanylýan ähli resminamalar çatylan hem-de belgilenilen bolmalydyr, olara içerki ýazgy düzülmedir.

Arhiwde ol ýa-da beýleki gaznanyň bardygyny anyklamak, şeýle hem gaznanyň gerekli tagta kagyzyňy gözläp tapmagy aňsatlaşdyrmak üçin döwlet arhiwinde gaznalaryň ýazmaçlar boýunça görkezijisi düzülýär. Gaznalaryň ýazmaçlar boýunça görkezijisi her bir gazna üçin düzülýär. Görkeziji ýazmaçda gaznanyň belgisi we ady (gaznany dörediji edaranyň ady), gaznanyň şol at bilen hereket eden başky we ahyrky seneleri görkezilýär; ýazmaçlar bellibir ulgama salnan toparlara bölmek boýunça ýerleşdirilýär. Türkmenistanyň döwlet arhiwlerinde gaznalaryň ýazmaçlaryny, esasan, elipbiý tertibinde topara bölmeğiň çyzygysyny ýerleşdirmeklik kabul edilendir.

Döwlet arhiwiniň pasporty 2 nusgalykda düzülip, olaryň biri jemlemek we jemleýji statistik hasabaty düzmek üçin Türkmenistanyň Baş arhiw müdirligine berilýär.

Arhiwiň esasy we kömekçi häsiýetli hasaba alyş resminamalary aýrybaşgalaşdyrylan jaýda bitewüligine ýa-da arhiw resminamalarynyň hasaba alnyşyna jogapkär işgäriň iş otagynda saklanylýar. Şol işgär resminamalaryň abat saklanylyşyna we peýdalanylyşyna jogap berýär. Aýawhananyň esasy we kömekçi häsiýetli hasaba alyş resminamalary aýawhananyň özünde ýerleşdirilýär. Arhiw ýazgylarynyň birinji nusgalyklary aýrybaşgalaşdyrylan jaýda ýa-da resminamalaryň hasaba alnyşyna jogapkär işgäriň iş otagynda saklanylýar, olaryň ikinji nusgalyklary bolsa aýawhananyň aýrybaşgalaşdyrylan böleginde tekjelerde ýa-da şkafta, üçünji nusgalyklary bolsa okalga zalynda saklanylýar.

Resminamalar aşakdakylara esaslanlyp, hasapdan aýrylyp bilner:

– resminamalaryň başga bir arhiwe berilýänligi hakynda tabşyryş – kabul edip alyş delilnamasy esasynda;

- saklamaga degişli däl resminamalary ýok etmäge saýlap almak hakyndaky delilnama esasynda;
- işlere düzedip bolmajak derejede zeper ýetenligi hakyndaky delilnama esasynda;
- işleriň (şol gazna, arhiwe degişli bolmadyk, ozal hasaba alynmadyk we s.m.-ler) ýüze çykarylanlygy hakyndaky delilnamalar esasynda;
- resminamalara ýazgy berlendigi, ýazgylaryň gaýtadan işlenilendigi hakyndaky delilnama esasynda;
- hasaba alyş resminamalarynda tehniki ýalňyşlyklaryň goýberilendigi hakyndaky delilnama esasynda;
- gözläp tapmak boýunça ähli çäreler göründen soň tapylmadyk işleri hasapdan öçürmek hakyndaky delilnama esasynda.

Ýazgy berlen resminamalar çykarylanda degişli ýazgylaryň «Bellik» sütünine çykyp giden her bir işiň deňesinde «Çykarylan» diýen möhürçe basylýar we ýazgynyň ahyrynda täze jemleýji ýazgy ýazylyp, onda haýsy resminamalaryň esasynda işleriň çykyp gidendigi görkezilýär.

Gazna bir arhiwden beýleki arhiwe berlende gaznanyň ýazgylary, tagta kagyzy, işi bilelikde berilýär. Gaznanyň sanawynyň «Çykarylandygy hakyndaky bellik» sütüninde gazna haýsy resminama esasynda çykyp giden bolsa, şol resminamanyň ady, belgisi we senesi görkezilýär.

7.4. Aýratyn gymmatly işleri, ätiýaçlyk gaznasynyň resminamalarynyň göçürme nusgalaryny hasaba almak

Arhiwde aýratyn gymmatly we seýrek duş gelýän resminamalaryň hasaby ýöredilýär. Aýratyn gymmatly we seýrek duş gelýän resminamalar düzüminde aýratyn gymmatly işleri saklaýan gaznalaryň sanawlary, aýratyn gymmatly işleriň ýazgylary we aýratyn gymmatly işleriň sanawlary boýunça aýratynlykda hasaba alynýar.

Aýratyn gymmatly resminamalary saklaýan gaznalar özleriniň tertip belgilerine laýyklykda ýa-da ýüze çykarylyş ýagdaýlaryna laýyklykda gaznalaryň sanawlaryna girizilýär. Aýratyn gymmatly resminamalar saklanylýan gaznalara arhiwiň gaznalarynyň umumy sanawy boýunça belgiler berilýär.

Aýratyn gymmatly işleriň ýazgylary her gazna üçin aýratyn düzülýär. Olara bolsa baş (titul) kagyzy düzülýär.

Aýratyn gymmatly we seýrek duş gelýän kino, foto, fonoresminamalar aýratyn gymmatly kino, foto, fonoresminamalarynyň ýazgylarynda we kino, foto, fonoresminamalarynyň umumy ýazgylarynda (hasaba alyş we ýazgy beriş kitaplarynda) aýratynlykda we umumylykda hasaba alynýar.

Aýratyn gymmatly we seýrek duş gelýän kino, foto, fonoresminamalarynyň ýazgylarynyň jemi sany aýratyn gymmatly kino, foto, fonoresminamalarynyň ýazgylarynyň sanawlary esasynda hasaba alynýar. Aýratyn gymmatly kino, foto, fonoresminamalarynyň ýazgylarynyň sanawlary bolsa, kino, foto we fonoresminamalary üçin aýratynlykda düzülýär. Sanawlar titul tagta kagyздan, işleriň sözbaşylarynyň sanawlaryndan, jemleýji ýazgydan we tassyklaýjy tagta kagyздan ybarat bolýar. Jemleýji ýazgyda aşakdakylar görkezilýär: ýazgylaryň jemi sany, kino, foto, fonoresminamalarynyň hasaba alyş birlikleri we kino, foto, fonoresminamalarynyň saklanyş birlikleri.

Aýratyn gymmatly resminamalary saklaýan gaznalaryň hasaba alyş resminamalarynda (gaznanyň ýazgynyň belgisinde) «AG» diýen bellik goýulýar. Ol bellik diňe gulluk (iş) üçin ulanylýan bellik bolup, gaznanyň, ýazgynyň, işiň şifrine degişli bolmaýar. «AG» belligi kino, foto, fonoresminamalary umumy ýazgylarda (hasaba alyş we ýazgy beriş kitaplarynda) kino, foto, fonoresminamalarynda olary hasaba alyş belgisiniň önünden, fotoresminamalarynda bolsa olary saklanyş belgisiniň önünden gyzyl syýa bilen goýulýar. Resminamanyň belgisiniň önünden goýulýan «AG» belligi topografik görkezijileriň ýazmaçlarynda hem, kino, foto, fonoresminamalarynyň tehniki ýagdaýynyň kartotekasynda girizilýän ýazmaçlarda goýulýar. «AG» belligi kino plýonkanyň we magnit lentasynyň gorag rakordlaryna, ses ýazgylarynyň asyl nusgalarynyň arka ýüzüne we kino, foto, fonoresminamalarynyň gabynyň ýüzüne hem goýulýar.

Döwlet arhiwinde ätiýaçlyk gaznanyň resminamalaryny göçürme nusgalarynyň hasaby hem ýöredilýär. Ätiýaçlyk gaznasy üçin taýýarlanýan mikrofilmiň özbaşdak bir sargysyna ätiýaçlyk gaz-

nanyň saklanyş we hasaba alyş birligi hökmünde garalýar. Şonda mikrofilmiň sargysyna gaznalaryň, işleriň, resminamalaryň näçesiniň sygdyrylanlygy wajyp dälidir. Mikrofilmiň bir kadry bolsa ätiýaçlyk gaznanyň ölçeg birligi hökmünde kabul edilýär.

Ätiýaçlyk gaznasyna gelip gowuşýan resminamalar we peýdalanyş gaznasynyň resminamalary hasaba alynýan kitap boýunça hem-de ätiýaçlyk gaznasynyň ýazgylary boýunça ýöredilýär. Ätiýaçlyk gaznasyna gelip gowuşýan resminamalary hasaba alyş ýazgysy mikrofilmleriň gelip gowuşuş ýagdaýy boýunça ýerine ýetirilýär. Şonda mikrofilmlere girizilen resminamalaryň haýsy gazna degişlidigi, ätiýaçlyk üçin surata alnan işleriň ýa-da resminamalaryň göçürmeleriniň möçberi, ätiýaçlyk göçürmeleriniň sany wajyp dälidir. Resminamalaryň gelip gowuşuşy hasaba alynýan kitap boýunça ätiýaçlyk gaznasynyň saklanyş birliklerine tertip belgileri berilýär.

Ätiýaçlyk gaznasynyň ýazgylary 3 nusgada düzülýär. Onuň birinji nusgasy ätiýaçlyk göçürmeleri bilen bilelikde ýörite aýawhana tabşyrylýar, beýleki ikisi bolsa arhiwiň özünde galdyrylýar. Ätiýaçlyk göçürmesi diňe bir gezek bellige alynýar.

Arhiwiň ady, ätiýaçlyk gaznasynyň ýazgylarynyň belgisi, öňüne «AG» diýen bellik goýlan ätiýaçlyk gaznasynyň saklanyş birliginiň belgisi ätiýaçlyk gaznasynyň saklanyş birliginiň hemişelik şifri bolup durýar. Şifr ätiýaçlyk göçürmesi alnan mikrofilmiň boş kadrларында, mikrofilm salnan gapyrjagyň depesinde hem-de gapyrjak salnan gabyň daşky diwarynda görkezilýär.

Maglumatlar (kino, foto, fonoresminamalary) SDR ykjam disklere ýa-da DWD disklere ýazylan ätiýaçlyk göçürme nusgalary şifrlenilýär. Diskini etiketkasynda hasaba alyş birliginiň arhiw belgisi, resminamanyň ady, goýberilen senesi, ýazgynyň tizligi, haýsy maksatnama üpjünçiliginden peýdalanylýandygy hem-de «AG» belligi görkezilýär. Şu maglumatlar ykjam diskiniň gabynyň içindäki goşmaça gabyň ýüzüne hem ýazylýar. Diskiniň gabynyň ýokarky çep burçuna ätiýaçlyk gaznasynyň hasaba alyş birliginiň (foto resminamalary üçin – saklanyş birliginiň) belgisi ýazylan ýazgy ýelmenilýär.

7.5. Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny merkezleşdirilen esasy döwlet hasabyna almak

Döwlet häkimiýet we dolandyryş edaralary, ýerli öz-özünü dolandyryş edaralary, guramalary, kärhanalary bellenen möhletlerde hasaba alyş maglumatlaryny degişli döwlet arhiwlerine berýärler.

Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny hemişelik we uzak möhletleýin saklamagy amala aşyran Türkmenistanyň döwlet arhiwleri, döwlet pudaklaýyn gaznalary we beýleki döwlet aýawhanalary gazna kataloglarynda we beýleki hasaba alyş usullarynda olaryň hasabyny ýöredýärler we her ýylda Baň arhiw müdirligine maglumat berýärler.

«Türkmenistanyň arhiwleri we arhiw işi hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda, Merkezleşdirilen gazna katalogyny ýöretmek arkaly TMAG-nyň resminamalaryny merkezleşdirilen esasy döwlet hasabyna almak işi Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Baň arhiw müdirliginiň üstüne ýüklenilendir.

Türkmenistanyň Baň arhiw müdirliginiň Merkezi gazna katalogy (MGK) Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny uzakmöhletleýin saklamagy amala aşyran döwlet arhiwlerinde, döwlet pudaklaýyn gaznalarynda, ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň arhiwlerinde saklanýan ähli gaznalaryň gazna ýazmaçlaryny özünde jemleýär.

Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny merkezleşdirilen esasy hasaba almagyň esasy maksady her bir döwlet arhiwindäki we pudaklaýyn gaznadaky, ministrlikleriň we pudaklaýyn dolandyryş edaralarynyň resminamalary uzakmöhletleýin saklaýan arhiwlerindäki resminamalaryň barlygy–ýoklugy we ýagdaýy hakyndaky üýtgäp duran hasaba alyş maglumatlary, hasaba alyş obýektlerini (gaznalary, saklanýan birliklerini), ýeke-täk kadalary we hasaba alyş üňülerini birkysmylaşdyrmak esasy bir ýere jemlemekden ybaratdyr.

Gazna bir döwlet arhiwinden beýlekisine berlen halatynda, gaznanyň ýazmajy gazna katalogynda öňki ýerinde galdyrylyp, oňa gaznanyň haýsy arhiwe berlendigi we ol ýerde oňa haýsy belginiň berlendigi görkezilýär. Gaznanyň täze ýeri bolan döwlet arhiwiniň MGK

tarapyndan berlen täze gazna ýazmajy şol gazna eýelik edýän arhiwiň gazna katalogyna girizilýär.

Merkezleşdirilen gazna katalogynda, peýdalanmagy ýeňilleşdirmek maksady bilen her bir döwlet arhiwi üçin edaralaryň – gazna döredijileriň atlarynyň elipbiý görnüşinde tertipleşdirilen ýazmaçlar boýunça görkezijileri düzülýär.

Hasaba alyş resminamalaryň biri-biriniň üstüni dolduryp bilýänligi hem-de hasaba alyş resminamalary deňeşdirip bolýanlygy Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny hasaba alyş ulgamy üçin häsiýetli alamatdyr. Bu ýagdaý saklanyşynyň ähli tapgyrlarynda hem-de gaznanyň tagta kagyzyndan başlap tä Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasyna çenli islendik toparlara bölüş tapgyrlarynda arhiw materiallarynyň hasabyny ýöretmäge mümkinçilik berýär.

Şeýlelikde, resminamalaryň hasaba alynmagy döwlet arhiwlerinde resminamalaryň ylmy taýdan guralyş ulgamyny berkidýär, resminamalaryň ylmy-maglumat ulgamyny döretmekde we Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny guramakda möhüm orny eýeleýär, çünki resminamalaryň hasabynyň ýöredilmeginiň esasynda maglumat beriji häsiýetli gollanmalar, ýazgylar, kataloglar, synlar, görkezijiler, awtomatlaşdyrylan maglumat beriş-gözleg ulgamlary düzülýär.

Arhiw işiniň geljegini çaklamak, ony kämilleşdirmek we onuň täze ugurlaryny ösdürmek täze tehnologiýalaryň esasynda ätiýaçlyk gaznasyny döretmek, arhiw resminamalaryny gözlemegiň awtomatlaşdyrylan ulgamlaryny işläp düzmek hasaba alyş resminamalaryň ýöredilişiniň hiline, olaryň dolulygyna we ynamdarlyk derejesine we beýlekilere baglydyr.

PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmen medeniýeti. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2015.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. I tom. 359 s. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2008.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. II tom. 390 s. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2009.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. III tom. 480 s. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. IV tom. 568 s. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2011.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. V tom. 574 s. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2012.
7. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler VI tom. 624 s. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2013.
8. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. VII tom. 592 s. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.
9. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. VIII tom. 584 s. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2015.
10. «Türkmenistanyň Milli arhiw fonduny döretmek hakynda» Türkmenistanyň Prezidentiniň Permany. Türkmen arhiwi. 1993.
11. «Türkmenistanyň arhiwleri we arhiw işi hakynda» Türkmenistanyň Kanuny. 04.05.2013. «Türkmenistan», 2013-nji ýylyň 16-njy maýy.
12. «Kadalaşdyryjy hukuk namalary hakynda» Türkmenistanyň Kanuny. Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary, 2005. №3. 76-89 s.
13. «Elektron resminama hakynda» Türkmenistanyň Kanuny//Türkmenistanyň Mejlisiniň maglumatlary, 2000. № 3-4. 94-101 s.
14. Türkmenistanyň edaralarynyň, guramalarynyň, kärhanalarynyň arhiwleriniň işiniň Esasy kadalary. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2012.
15. Türkmenistanyň ministrliklerinde, pudaklaýyn dolandyryş edaralarynda iş dolandyryşy guramak boýunça Düzgünnama. –A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2011.

16. Türkmenistanyň döwlet standarty TDS 6.38-2016. Bir nusga getirilen resminamalaryň ulgamy. Guramaçylyk-buýruk çykaryjy resminamalaryň bir nusga getirilen ulgamy. Resminamalaryň resmileşdirilmegine bildirilýän talaplar.

17. Iş dolandyryş we arhiw işi. Adalgalar we kesgitlemeler. Türkmenistanyň döwlet standarty (TDS) 621-2003. –A.: 2003.

18. Türkmenistanyň arhiw işi. A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010.

19. Teňneliýew R. Garaşsyz Türkmenistanda arhiw işiniň guralyşy 127 s.–A.:Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2011.

20. Teňneliýew. R. Türkmenistanda iş dolandyrylyşyny guramak. 68 s –A.: Türkmen döwlet medeniýet instituty. 2010.

21. Teňneliýew R. Türkmenistanyň arhiw işi. Okuw gollanmasy. Türkmen döwlet medeniýet instituty.

22. Ýokary okuw mekdepleri üçin «Türkmenistanyň arhiw işi» derisi boýunça okuw maksatnamasy. Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Baş arhiw müdirligi, 2011.

23. Arhiw binalary. Taslamagyň kadalary. TGK 2.08.09-16

24. Türkmenistanyň Ýlymlar akademiýasynyň Milli golýazmalar instituty. Rejeleýjiler üçin gollanma. 2015.

25. Kazyza geçirilen dokumentleri restawrirlmek barada ýatlatma. 1990.

26. Привалов В.Ф., Колосова Э.В., Иванова И.В. Обеспечение сохранности документов на различных этапах архивного строительства // Советские архивы. 1984. №1. С. 14-21.

27. Привалов В.Ф. Оценка физического состояния документов // Отечественные архивы. 1995. №2. С. 19-27.

28. Привалов В.П. Обеспечение сохранности документального наследия в современных условиях // Отечественные архивы. 1999. №2.

29. Привалов В.П. Вопросы сохранности принтерных текстов // Отечественные архивы. 2000. №1.

30. Привалов В.П. Обеспечение сохранности архивных документов / ВНИИДАД. М., 2010.

31. Проблемы сохранения тестов документов, созданных с помощью печатающих компьютерных устройств: Аналит. обзор / ВНИИДАД. М., 1996.

32. Биоповреждения архивных документов на бумажных носителях и рекомендации по обеспечению их сохранности: Метод, рекомендации/ ВНИИДАД. М., 1995.

33. Биоповреждения документов на плёночных носителях и методы борьбы с ними: Метод. пособие/РГАНТД. М., 1999.
34. Дезинфекция, реставрация, консервация. Инструктивно-методические указания. М., 1970.
35. Делопроизводство и архивное дело: термины и определения: ГОСТ Р 51141-98.-М., 1998.
36. Документы на бумажных носителях. Правила государственного хранения. Технические требования. ГОСТ 55.6-85.
37. Денежная оценка документов архивного фонда Российской Федерации в целях страхования: Метод. рекомендации/ВНИИДАД. М., 1996.
38. Кинодокументы, фотодокументы и документы на микрофильмах. Общие требования к архивному хранению. ГОСТ 7.65-92. СИБИД.
39. Консервация документов. ГОСТ 7.50-90. СИБИД.
40. Консервация документов. Основные термины и определения. ГОСТ 7.48-90.
41. Методы устранения дефектов оригиналов фотодокументов/ А.Г. Харитонов и др.; ВНИИДАД. М., 1995.
42. Микрофильм документа на правах подлинника. Порядок изготовления, учета, хранения и применения. ГОСТ 13.1.101-93.
43. Носители магнитной записи. Упаковка, маркировка, транспортировка и хранение. ГОСТ 28374-89.
44. Основные правила работы государственных архивов Российской Федерации. М., 2002.
45. Освоение помещений, выделяемых под ведомственные или государственные хранилища и иные функциональные архивные службы: Рекомендации / ВНИИДАД. М., 1996.
46. Оценка физического состояния документов. Способ малой выборки: Практическое пособие / ВНИИДАД. М., 1996.
47. Перечень технических средств, рекомендуемых для оснащения государственных архивов / ВНИИДАД. М., 1996.
48. Правила работы пользователей в читальных залах государственных архивов. М., 1998.
49. Правила организации хранения, комплектования, учета и использования документов Архивного фонда Российской Федерации и других архивных документов в государственных и муниципальных архивах, музеях, библиотеках, организациях РАН. М., Росархив, 2007.
50. Привалов В.Ф., Колосова Э.В. Выявление документов с повреждениями носителя и текста в государственных архивах: Метод.

пособие. М., 1989., 1989. 50 с. Реставрация документов на бумажных носителях: Метод. пособие/ ВНИИДАД. М., 1989, 264 с.

51. Регламент государственного учета документов Архивного фонда РФ. Приложение к приказу Росархива от 11 марта 1997 года. М., 1997.

52. Репрография. Микрография. Микрофиши. Типы. ГОСТ 13.1.105-91 (СТ СЭВ 5052-85).

53. Репрография. Микроформы архивных документов. Общие технические условия. ГОСТ 13.1.107-86.

54. Специальные правила пожарной безопасности государственных и муниципальных архивов Российской Федерации. Росархив. М., 2009).

55. Типовой технологический регламент изготовления микрофиш страхового фонда и фонда пользования. М.: РГАНТД, 1994.

56. Фоно- и видеодокументы. Общие требования к архивному хранению. ГОСТ 7.68.-95 СИБИД.

57. Химическая стабилизация водорастворимых текстов документов: Метод. Пособие / ВНИИДАД. М., 1994.

58. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения. ГОСТ Р51141-98. М., 1998.

59. Единый классификатор документной информации Архивного фонда РФ / Росархив. ВНИИДАД. М., 2007.

60. Интернет-ресурсы: www.rusarchives.ru «Архивы России»; www.arpan.ru «Архивы РАН»; www.vniidad.ru «Государственное учреждение –»

61. Всероссийский научно-исследовательский институт документоведения и архивного дела»; <http://www.termika.ru/> «Консалтинговая группа Термика; раздел: Делопроизводство и электронный документооборот».

MAZMUNY

Giriş.....	7
------------	---

I bölüm

Kagyz we onuň häsiýetli aýratynlygy hem-de resminamalara tebigatyň täsiri

1.1. Kagyz we onuň häsiýetli aýratynlygy.....	12
1.2. Resminamalara tebigatyň täsiri.....	15
1.3. Resminamanyň heň kömelekleri bilen zaýalanmasy.....	17
1.4. Resminamalaryň mör-möjekler bilen zaýalanmasy.....	18

II bölüm

Arhiw gaznasynyň resminamalarynyň abat saklanylmagyny üpjün etmek üçin geçirilmeli çäreler

2.1. Umumy düzgünler	22
2.2. Resminamalary saklamagyň düzgünleri	23
2.3. Resminamalary saklamagyň amatly şertleri	24
2.4. Arhiwiň binalaryna, jaýlaryna we aýawhanalaryna bildirilýän talaplar	24
2.5. Resminamalary saklamagyň temperatura-çyglylyk düzgüni	25
2.6. Arhiwiň jaýynyň ýangyn söndüriji we ýangyny habar beriji enjamlar bilen enjamlaşdyrylyşy.....	30
2.7. Resminamalary fiziki-himiki taýdan işläp geçirmek	32
2.8. Resminamalaryň ogurlanmazlygyny, ýitirilmezligini, rugsatsyz arhiwden daşa çykarylmalazlygyny üpjün edýän gorag düzgünleri	34
2.9. Resminamalary saklamagy guramak	35
2.10. Resminamalary aýawhanalara ýerleşdirmek, topografiýalaşdyrmak.....	36
2.11. Aýratyn gymmatly resminamalaryň ätiýaçlyk we peýdalanyş gaznasyny döretmek	38
2.12. Resminamalaryň elektron göçürme nusgalaryny almak arkaly ätiýaçlyk gaznasyny döretmek.....	40

III bölüm

Resminamalary dikeltmek we olaryň ätiýaçlyk göçürme nusgalaryny döretmek boýunça merkezi barlaghananyň wezipeleri

3.1. Resminamalary dikeltmek we olaryň ätiýaçlyk göçürme nusgalaryny döretmek boýunça merkezi barlaghananyň ýerine ýetirýän işleri	43
3.2. Resminamalary dikeltmek boýunça hünärmen-biohimigiň we gaýtadan dikeldiji hünärmenleriň borçlary, iş orunlary, ulanyan enjamlary	46
3.3. Merkezi barlaghanada reaktiwler bilen işlenilende howpsuzlyk düzgünleriniň berjaý edilişi	50
3.4. Agyrlyk bilen baglanyşykly gorag enjamlary	53
3.5. Resminamalary tikmek üçin niýetlenen enjamda (deşiji enjam) işlemek	54
3.6. Stolunň üstündäki ýşyklandyryjylar arkaly gaýtadan dikeltme işlerini amala aşyryýan hünärmenler üçin howpsuzlyk kadalary	55

IV bölüm

Kagyz ýüzündäki resminamalaryň durkuny dikeltmegiň tehnologiýasy

4.1. Resminamalaryň durkuny dikeltmegiň maksatlary	58
4.2. Resminamanyň durkuny dikeltmek üçin saýlap almak we iş ýerini taýýarlamak	59
4.3. Dikeltmek işiniň umumy çyzygy	63
4.4. Resminamalara ýeten zeperi aýyrmak	64
4.5. Kagyzlary kitapça görnüşine salmak we sahaplamak. Kitapçalamagyň tehnologik zygiderligi	65
4.6. Dürli görnüşli tagta kagyzlaryň dikeldiliş usullary	65

V bölüm

Arhiw resminamalarynyň saklanýş şertlerine bildirilýän talaplar

5.1. Döwlet arhiwleriniň binalaryna we aýawhanalaryna bildirilýän talaplar	70
5.2. Pudaklaryň döwlet gaznalarynyň we pudaklaýyn arhiwleriň binalary	72
5.3. Binalaryň meýilleşdirilişi	74
5.4. Aýawhanalar	75

5.5. Arhiwiň barlaghana we önümçilik toplumynyň otaglary.....	77
5.6. Aýawhanalary saklanýş serişdeleri bilen enjamlaşdyrmak.....	79
5.7. Ýer parçalaryna bildirilýän talaplar	82
5.8. Pudaklaýyn arhiwlerde resminamalaryň aýawhanalarda ýerleşdirilişi.....	84
5.9. Işleri ulagly daşamak we gaplara gaplamak	90
5.10. Işleriň barlygyny we olaryň ýagdaýyny barlamak.....	91
5.11. Işleri gözläp tapmagy guramak.....	95
5.12. Işlere düzedip bolmajak zeper ýetenligi hakynda delilnamanyň görnüşi.....	97
5.13. Aýratyn gymmatly we seýrek duş gelýän resminamalar	98

VI bölüm

Işleri düzüm bölümlerinden pudaklaýyn arhiwe tabşyrmaga taýýarlamagyň we bermegiň tertibi

6.1. Işleri resmileşdirmek.....	99
6.2. Işleri çatmak (sahaplamak)	101
6.3. Işin içindeki tagta kagyzlary belgilemek	101
6.4. Işlere tassyklaýjy ýazgyny düzmek	103
6.5. Işin içindeki resminamalaryň içerki ýazgylaryny düzmek	104
6.6. Hemişelik, wagtlaýyn (10 ýyldan ýokary) saklanylmaga degişli işleriň sahaplaryny resmileşdirmek.....	105
6.7. Işin senesiniň ýazylyş düzgüni.....	106
6.8. Guramanyň iş dolandyryşynda işleriň ýazgylaryny düzmek we resmileşdirmek.....	107
6.9. Işleri pudaklaýyn arhiwe tabşyrmak	111

VII bölüm

Resminamalaryň hasabyny ýöretmek we hasaba alyş resminamalar ulgamyny döretmek

7.1. Umumy düzgünler	113
7.2. Hasaba alyş resminamalar ulgamy.....	115
7.3. Gelip gowuşýan we ugradylýan resminamalaryň hasabyny ýöretmek	118
7.4. Aýratyn gymmatly işleri, ätiýaçlyk gaznasynyň resminamalarynyň göçürme nusgalaryny hasaba almak.....	123
7.5. Türkmenistanyň Milli arhiw gaznasynyň resminamalaryny merkezleşdirilen esasynda döwlet hasabyna almak.....	126
Peýdalanylýan edebiýatlar	128

Alma Durdyýewa

RESMINAMALARY ABAT SAKLAMAGYŇ
WE OLARYŇ DURKUNY DIKELTMEGIŇ TEHNOLOGIÝASY

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy

Redaktor	<i>G. Gurbannazarowa</i>
Surat redaktory	<i>O. Çerkezowa</i>
Teh. redaktor	<i>O. Nurýagdyýewa</i>
Kompýuter bezegi	<i>J. Gayypberdiýewa</i>
Neşir üçin jogapkär	<i>N. Kakabayew</i>

Çap etmäge rugsat edildi 30.09.2019. Ölçeği 60x90^{1/16},
Times New Roman garniturasy. Çap listi 8,5. Şertli çap listi 8,5.
Hasap-neşir listi 8,12. Şertli-reňkli ottiski 19,25. Sargyt 1559. Sany 300.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000. Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744015. Aşgabat, 2127-nji (G. Gulyýew) köçe, 51/1.